

163986

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**OLAY SONRASI BİLGİ VE TEKRARIN GÖRGÜ TANIĞININ
BELLEK PERFORMANSI VE FENOMENOLOJİK
FARKINDALIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Gül ALPAR

DİSİPLİNLERARASI ADLİ TIP ANABİLİM DALI
ADLİ PSİKOLOJİ BÖLÜMÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Nurhan ER

2005 – ANKARA

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü

Adli Psikoloji Yüksek Lisans Programı

çerçevesinde yürütülmüş olan bu çalışma, aşağıdaki jüri tarafından

Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 21/10/2005

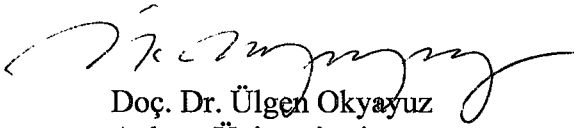
Prof. Dr. Selim Hovardaoğlu
Ankara Üniversitesi
Jüri Başkanı

Prof. Dr. Sema Kaner
Ankara Üniversitesi
Raportör

Doç. Dr. Nurhan Er
Ankara Üniversitesi
Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ülgen Okyayuz
Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Gülsen Erden
Ankara Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
Kabul ve Onay	i
İçindekiler	ii
Önsöz	v
Şekiller	vi
Çizelgeler	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Görgü Tanığı ve Belleği	7
1.2. Görgü Tanığının İfade Verme Süreci ve Görgü Tanığının Orijinal Bellek Aktarımını Etkileyen Faktörler	11
1.2.1. Olayın Algılanması Aşamasında Ortaya Çıkan Faktörler	12
1.2.1.2. Olay Faktörleri	12
1.2.1.2. Tanık Faktörleri	13
1.2.2. Olayın Hatırda Tutulması ve Geri Çağırılması Aşamalarında Ortaya Çıkan Faktörler	19
1.2.2.2. Olay Sonrası Bilgi	24
1.3. Görgü Tanığının Sorgulanma Şeklinin Bağımsız Bellek Bildirimi Üzerindeki Etkileri	28
1.4. Görgü Tanıklığında Teşhis ve Tanıma Süreci	31
1.4.1. Görgü Tanığının Şüphelilerin Bulunduğu Sıralamadan Suçluyu Teşhis Etmesi	33
1.5. Görgü Tanığı Belleğinin Test Edilmesi	36
1.5.1. Hatırlama ve Tanıma	36
1.5.2. Test Tekrarı	38
1.5.3. Karşıt Test Yöntemi (Opposition Test)	40
1.5.4. Görgü Tanıklarının Fenomenolojik Farkındalıkları	45
1.6. Araştırmanın Amacı	49

2. GEREÇ VE YÖNTEM	55
2.1. Katılımcılar	55
2.2. Araç Gereçler ve İşlem	55
2.2.A. Çalışma Evresi	56
2.2.A.1. Olay Slaytları	57
2.2.A.2. Olay Sonrası Hikaye	58
2.2.A.3. Ara Faaliyet Aşaması	58
2.2.B Test Etme Evresi	59
2.2.B.1. Hatırlama (Geri Çağırma) Testi	60
2.2.B.2. Tanıma Testi	61
2.2.B.3. Fenomenolojik Farkındalığın Değerlendirilmesi - Hatırlama/Bilme Kararı	62
3. BULGULAR	64
3.1. Deney I	64
3.1.1. Yöntem	64
3.1.1.1. Katılımcılar ve Deney Deseni	64
3.1.1.2. Araç Gereçler ve İşlem	64
3.1.2. Bulgular	67
3.1.2.1 Hatırlama Testi Sonuçlarına İlişkin Bulgular	68
3.1.2.2. Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama/Bilme Kararlarına İlişkin Bulgular	71
3.1.2.3. Tanıma Testi Sonuçlarına İlişkin Bulgular	75
3.1.2.4. Tanıma Testinden Sonra Verilen Hatırlama/Bilme Kararlarına İlişkin Bulgular	79
3.1.3. Tartışma	81
3.1.3.1. Hatırlama Testinden Elde Edilen Sonuçların Değerlendirilmesi	81
3.1.3.2. Hatırlama Testine İlişkin Fenomenolojik Farkındalığın Değerlendirilmesi	86
3.1.3.3. Tanıma Testinden Elde Edilen Sonuçların Değerlendirilmesi	88
3.1.3.4. Tanıma Testine İlişkin Fenomenolojik Farkındalığın Değerlendirilmesi	91
3.2. Deney II	95
3.2.1. Yöntem	95
3.2.1.1. Katılımcılar ve Deney Deseni	95
3.2.1.2. Araç Gereçler ve İşlem	96
3.2.2. Bulgular	99
3.2.2.1 Hatırlama Testi Sonuçlarına İlişkin Bulgular	99
3.2.2.2. Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama/Bilme	108

Kararlarına İlişkin Bulgular	
3.2.2.3. Tanıma Testi Sonuçlarına İlişkin Bulgular	113
3.2.2.4. Tanıma Testinden Sonra Verilen Hatırlama/Bilme Kararlarına İlişkin Bulgular	118
3.2.3. Tartışma	121
3.2.3.1. Hatırlama Testinden Elde Edilen Sonuçların Değerlendirilmesi	121
3.2.3.2. Hatırlama Testine İlişkin Fenomenolojik Farkındalığın Değerlendirilmesi	124
3.2.3.3. Tanıma Testinden Elde Edilen Sonuçların Değerlendirilmesi	125
3.2.3.4. Tanıma Testine İlişkin Fenomenolojik Farkındalığın Değerlendirilmesi	127
4. TARTIŞMA	129
4.1. Birinci ve İkinci Deney Sonuçlarının Birlikte Değerlendirilmesi	129
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	132
ÖZET	134
SUMMARY	136
KAYNAKLAR	137
EKLER	
EK-1	143
EK-2	144
EK-3	145
EK-4.1	146
EK-4.2	147
EK-5.1	148
EK-5.2	149
EK-6.1	150
EK-6.2	152
ÖZGEÇMİŞ	154

ÖNSÖZ

Araştırmanın planlanması, yürütülmesi, tez haline getirilmesi ve savunulması sürecinde bir an bile destek vermekten vazgeçmeyen tez danışmanım, *sevgili hocam* Doç. Dr. Nurhan Er'e ve yüksek lisans *kaderinin* her anını paylaştığım, verilerin toplanması aşamasında, işlerin aksamasının önüne geçen *can dostum* Psk. Fatma Uçar ile paylaştığımız sıkıntılı ve mutlu anların getirdikleri için Psk. Esra Arda'ya; araştırmanın deneylerinde görsel materyallerin bulunması aşamasında katkılarından dolayı Psk. Aynur Kaya'ya; görsel materyallerin dijital ortamda düzenlenmesi sırasında sabırla ve özenle çalışan Psk. Erdal Poyrazlı'ya sonsuz teşekkür.

Tez savunması sırasında değerli katkıları için jüri üyeleri hocalarım Prof. Dr. Selim Hovardaoğlu'na, Prof. Dr. Sema Kaner'e, Doç. Dr. Ülgen Okyayuz'a ve Doç. Dr. Gülsen Erden'e saygılarımla.

Bu aşamaya gelmemde etkisi bulunan, bundan sonra eşine ve benzerine rastlayacağımı sanmadığım, dostlukların kurulup devam ettirilebildiği ve bilimsel *inatçılığın* her bir üyesinde bulunduğu Ankara Üniversitesi 2002 yılı mezunu Psikoloji Bölümü sınıf arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Araştırmanın tüm aşamalarında manevi desteklerini esirgemeyen anne ve babama en içten sevgilerimle.

Gül ALPAR

Kasım 2005

ŞEKİLLER

Şekil No:		Sayfa
2.1.	Deney I ve II Evrelerinin Şematik Olarak Gösterimi	56
3.1.1.	Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testi Üzerindeki Ortak Etkisi	71
3.1.2.	Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Bilme Kararları (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesi) Üzerindeki Ortak Etkisi	74
3.1.3.	Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Tanıma Testi Üzerindeki Ortak Etkisi	79
3.2.1.	Test Tekrarı ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testi Üzerindeki Ortak Etkisi	104
3.2.2.	Test Tekrarı ve Kritik Madde Türü Değişkenlerinin Hatırlama Testi Üzerindeki Ortak Etkisi	106
3.2.3.	Kritik Madde Tekrarı ve Kritik Madde Türü Değişkenlerinin Hatırlama Testi Üzerindeki Ortak Etkisi	108
3.2.4.	Kritik Madde Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Bilme Kararları (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesi) Üzerindeki Ortak Etkisi	113
3.2.5.	Kritik Madde Tekrarı ve Kritik Madde Türü Değişkenlerinin Tanıma Testi Üzerindeki Ortak Etkisi	118

ÇİZELGELER

Tablo No:		Sayfa
3.1.1.	Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları	69
3.1.2.	Hatırlama Testi Hata Puanları Üzerinde 2 (hikaye türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) Faktörlü Seçkisiz Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları	70
3.1.3.	Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararlarına (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesine) Göre Ortalama ve Standart Kaymaları	72
3.1.4.	Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararı (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesi) Üzerinde 2 (hikaye türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) Faktörlü Seçkisiz Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları	73
3.1.5.	Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Tanıma Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Sapmaları	76
3.1.6.	Tanıma Testi Hata Puanları Üzerinde 2 (Hikaye Türü) X 2 (Tekrar) Faktörlü Seçkisiz Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları	77
3.1.7.	Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Tanıma Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararlarına (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesine) Göre Ortalama ve Standart Kaymaları	80
3.1.8.	Tanıma Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararı (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesi) Üzerinde 2 (Hikaye Türü) X 2 (Kritik Madde Tekrarı) Faktörlü Seçkisiz Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları	81
3.2.1.	Test Tekrarı, Kritik Madde Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları	101

3.2.2	Hatırlama Testi Hata Puanları Üzerinde 2 (kritik madde türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) X 3 (test tekrarı: 1, 2, 3) Faktörlü Tekrar Ölçümlü Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları	102
3.2.3	Test Tekrarı ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları	104
3.2.4	Test Tekrarı ve Kritik Madde Türü Değişkenlerinin Hatırlama Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları	106
3.2.5	Kritik Madde Tekrarı ve Kritik Madde Türü Değişkenlerinin Hatırlama Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları	108
3.2.6	Test Tekrarı, Kritik Madde Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararlarına (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesine) Göre Ortalama ve Standart Kaymaları	109
3.2.7	Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararı (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesi) Üzerinde 2 (kritik madde türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) X 3 (test tekrarı: 1, 2, 3) Faktörlü Tekrar Ölçümlü Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları	111
3.2.8	Kritik Madde Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararlarına (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesine) Göre Ortalama ve Standart Kaymaları	113
3.2.9	Test Tekrarı, Kritik Madde Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Tanıma Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları	114
3.2.10	Tanıma Testi Hata Puanları Üzerinde 2 (kritik madde türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) X 3 (test tekrarı: 1, 2, 3) Faktörlü Denek İçi Tekrar Ölçümlü Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları	116
3.2.11	Kritik Madde Tekrarı ve Kritik Madde Türü Değişkenlerinin Tanıma Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları	118
3.2.12	Test Tekrarı, Kritik Madde Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Tanıma Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararlarına (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesine) Göre Ortalama ve Standart Kaymaları	119

- 3.2.13 Tanıma Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararı (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesi) Üzerinde 2 (kritik madde türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) X 3 (test tekrarı: 1, 2, 3) Faktörlü Tekrar Ölçümlü Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları 121

1. GİRİŞ

Her şey apaçık, bulanık gören benim.

Lao-tzu

“Hırsızlar güvenlik kamerasına yakalandı...”

“İki kişinin işlediği cinayet, yakınlarda bulunan bankanın güvenlik kamerasına takıldı.”

“Görgü tanıkları, iki saat süren saldırıda yaralanan dört kişinin üniversite öğrencisi olduğunu ifade etti.”

“Görgü tanıkları, protesto gösterilerinin, cinayet haberlerinin yayılmasının ardından hastane önünde başladığını bildirdi.”

Bu cümleler, şu günlerde haber izlemek için televizyonu açan herkesin günde en az bir kez karşılaştığı suç olaylarının aktarımıdır. Artan suç olaylarından toplumun ve bireylerin zarar görmesi kaçınılmazdır. Bu olayların önüne geçilmesi için alınabilecek önlemlerin geliştirilmesinde,

farklı disiplinlerden gelen akademik araştırmaların uygulamaya dönüştürülmesinin önemi büyüktür.

Suça, tarihsel gelişim süreci içinde bütün toplumlarda ve her türlü sosyal yapıda her zaman rastlanmaktadır. Bir toplum tarafından suç kabul edilen eylemlerin varlığı o toplumda çeşitli hukuk ve ceza sistemlerini de beraberinde getirir. Her toplumda suça bakış açısı ve suçla ilgili adalet sistemlerinde farklılıklar vardır. Temelde suç işleyen bir kimsede davranış değişikliği yaratmayı amaçlayan bu sistemler, toplumsal gelişimlerine uygun farklı yöntemlerle suçu cezalandırmaya ve önlemeye çalışmaktadırlar.

Yasalarda, işlenen bir suçun nasıl cezalandırılacağı yasa koyucular tarafından belirlenirken sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimlerden de yararlanılmaktadır. Ayrıca suçun önlenmesi çalışmalarının gerçekleştirilebilmesi için toplumun sosyolojik ve psikolojik yapısının da bilinmesi gerekmektedir (Howell, 1998). Suç davranışının cezalandırılabilmesi ve önlenebilmesi için işlenen suların faillerine ulaşılmalıdır. Ancak bu Şekilde suçun nedenleri anlaşılır olabilir ve suç işleyen kimsenin benzer suları işlemeye devam etmesinin önüne geçilebilir. İşlenen suların faillerinin bulunmasında görevli olan polis ve jandarma teşkilatlarında bu amaçla pek çok teknik geliştirilmiş, çeşitli birimler oluşturulmuştur. Bu birimler tek bir olayda olayın farklı yönlerini değerlendirmek suretiyle bir arada çalışırlar. Polis ve jandarma teşkilatlarını oluşturan birimler bu değerlendirmelerde bilimsel verilerin yardımıyla oluşturdukları bilimsel teknikleri kullanırlar. Bilimsel tekniklerin oluşturulmasına yardımcı bilimsel veriler fizik, kimya, biyoloji gibi fen bilimlerinin yanı sıra sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimlerde yapılan bilimsel araştırmalardan elde edilir.

Bir suç olayı gerçekleştiğinde polis ya da jandarma teşkilatına bağlı olay yeri inceleme ekipleri; uygun kriminalistik tekniklerle, olay yerindeki kanıtları belirlerler. Uygun biçimde toplanan kanıtlar, uygun laboratuvar ortamında fen bilimlerinden elde edilmiş verilerle geliştirilmiş tekniklerle olayı aydınlatması için analiz edilirler. Suç olayının araştırılması sırasında fiziksel delillerin yanı sıra olayla ilgili insanlar hakkında da araştırma yapılır. Bu araştırmalar kriminolojik bir bakış açısıyla yapılır ve kriminoloji de sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimlerin kuramlarını temel almış ve bunu suç açısından geliştirmiş bir bilim dalıdır.

Kriminalistik, "suçun veya kabahatin ortaya çıkarılmasında ve tanısında, meydana gelen olaylarda, suçun ve suçlunun/suçluların kimliğinin belirlenmesinde bilimsel yöntem ve araçların kullanılmasını, bilimsel yöntemlerle suç olgusunun ispatlanmasını sağlayan bilim dalıdır." (Kaygısız ve ark. 2002, s.5). Suçun failine ulaşmayı amaçlayan polis ya da jandarma olayı hem kriminalistik hem de kriminolojik yönü ile değerlendirir. Kriminalistik açıdan yapılan değerlendirmeler olay yeri incelemesinden ve olay yerinden elde edilen kanıtlarla ilgilidir. Kriminoloji ise olayın sosyolojik ve psikolojik yönüne ait kanıtlarla ilgilidir. Tüm bunların yanı sıra polis ya da jandarma bir suçun failine ulaşmaya çalışırken olay yeri incelemesi dışında çok daha farklı bir kanıttan daha yararlanır. Bu da olay gerçekleştiği sırada orada bulunan kimse ya da kimselerdir. Adli bir olay gerçekleştiğinde, olayın gerçekleştiği yerde bulunan ve olayı gören kimseye görgü tanığı denir. Görgü tanığı hem olayın mağduru olabilir hem de olayı dışarıdan gözlemlemiş bir kimse olabilir. Suç olayı ortaya çıktığında, polis ya da jandarma olayın görgü tanıklarından ifade alır ve olayı anlatmalarını isterler ve fiziksel kanıtların yetersiz kaldığı bir durumda görgü tanığının verdiği ifadelerden yararlanırlar. Polis ya da jandarma elde ettiği kanıtlar

doğrultusunda olayın şüphelilerine ulaşır ve görgü tanıklarından bir grup şüpheli arasından suçun failini göstermelerini ister. Hem polis hem de jandarma görgü tanığı ifadelerine sıklıkla başvurur. Çünkü, suç işlenen olayın anlatılması ve bu olayla ilgili soruların yanıtlanması gerekmektedir.

17 Aralık 2004 yılında bir takım değişikliklerle yürürlüğe konan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu 2. maddesinde, şüpheli, soruşturma evresinde suç şüphesi altında bulunan kişi olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla bu kimsenin suçu işlediği henüz kesin değildir. Şüphelinin suçu işleyip işlemediğinin anlaşılması için fiziksel kanıtların kesinliğine ihtiyaç duyulur, ancak fiziksel kanıtların doğru toplanamaması, toplanması sırasında yapılacak hatalar ya da kanıtların yetersiz kalması, hiç kanıtın olmaması gibi durumlarda polis ya da jandarma eğer olay yerinde bulunmuş bir görgü tanığına ulaşırsa olayı aydınlatmak için sadece görgü tanığının hatırladıklarından yararlanmak durumunda kalabilir. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda görgü tanıkları ile ilgili maddeler kanunun üçüncü bölümünde "Tanık, Bilirkişi ve Keşif" başlığı altında belirtilmiştir. Tanıkların dinlenmesiyle ilgili olarak CMUK 52. maddede her tanığın, ayrı ayrı ve sonraki tanıklar yanında bulunmaksızın dinleneceği, tanıkların kovuşturma evresinde kadar ancak gecikmesinde sakınca bulunan veya kimliğin belirlenmesine ilişkin hallerde birbirleri ile ve şüpheli ile yüzleştirilebilecekleri, tanıkların dinlenmesi sırasında görüntü veya seslerin kayda alınabileceği ancak mağdur çocukların, duruşmaya getirilmesi mümkün olmayan ve tanıklığı maddi gerçeğin ortaya çıkarılması açısından zorunlu olan kişilerin tanıklığında kayıt almanın zorunlu olduğu, elde edilen ses ve görüntü kayıtlarının sadece ceza muhakemesinde kullanılabileceği belirtilmiştir.

CMUK 59. maddede tanığa söylenecek şeyler ve sorulacak sorularla ilgili olarak, tanığın dinlenmeden önce hakkında tanıklık yapacağı olayla ilgili olarak mahkeme başkanı veya hakim tarafından kendisine bilgi verileceği, hazır olan sanığın tanığa gösterileceği; sanık hazır değilse kimliğinin açıklanacağı; tanıktan, tanıklık edeceği konulara ilişkin bildiklerini söylemesinin isteneceği ve tanık, tanıklık ederken sözünün kesilemeyeceği; tanıklık edilen konuları aydınlatmak, tamamlamak ve bilgilerinin dayandığı durumları gereğince değerlendirebilmek için tanığa ayrıca soru yöneltilebileceği belirtilmiştir. Görüldüğü gibi Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'da görgü tanıklığı için çeşitli önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin yeterli olup olmadığı tartışılması gereken bir konudur. Ayrıca, bilişsel psikoloji içindeki pek çok araştırmada görgü tanıklığı ile ilgili sorunlar ele alınmaktadır. Özellikle görgü tanığının ifadesi ile olayın fiziksel gerçekliğinin örtüşüp örtüşmediği konusu, sadece bilişsel psikoloji için değil, aynı zamanda adaletin sürekliliği için son derece önemli bir konudur. Görgü tanığının hangi koşullar altında olaya tanık olduğu, tanık olunan olayın özellikleri ve tanığın bireysel özellikleri gibi faktörler tanığın ifadesini etkileyebilir. Tüm bunların yanı sıra görgü tanıklığı bir bellek bildirimidir. Olayın tanığı; belleğinde sakladığı olaya ait bilgileri ifade verme sırasında ve daha sonra pek çok defa aktarır. Bilişsel psikologlar, yüz yılı aşkın bir süredir insan belleği ve özellikleri üzerine çalışmalar yapmaktadırlar ve bazı araştırmacılar belleğin hatalı yönlerinin olup olmadığını anlamaya çalışmışlar ve bunun bazı kanıtlarını bulmuşlardır. Bu kanıtlardan yola çıkarak pek çok teknik geliştirilmiş ve farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır.

Belleğin işleyiş biçimi nedeniyle ortaya çıkan bir takım aksaklıkların ve hataların ortaya çıkış biçimleri son yıllarda bellek araştırmalarında en önemli

konulardan biri haline gelmiştir. Bellek araştırmalarında bellek hatalarının üzerine gidilmesinin adli psikoloji üzerinde de önemli doğurguları vardır. Adli psikoloji alanında yapılan bellek araştırmaları pek çok ülkede, tanıkların dinlenmesi ile ilgili yasaların düzenlenmesini, bu konunun bilirkişilerinin mahkemelerde dinlenmesini gerektirmiştir. Bellek araştırmalarının sonuçlarının adalet sistemine yansması, ne yazık ki ülkemizde aşına olduğumuz bir konu değildir. Er (2005) tarafından yazılmış bir derleme makalesinde bu konunun önemine dikkat çekilmektedir.

En az yüz yıldır, psikoloji içinde incelenen bir konu olan bellek çalışmaların tarihine bakıldığında, insan belleğinin, temelde doğru yanıtlama üzerinde yapılandığı ve hataların da tahmini veya içerik değişimlerini yansıtan yöntemsel bir karıştırıcı değişken olarak ele alınmış olduğu görülür. Hatalar, sadece güvenilir hatırlamayı ve tanımayı düzeltmek için kullanılmıştır. Belleğin her zaman güvenilir olmadığını gösteren ilk deneyler Fransa'da Binet (1900) ve Almanya'da Stern (1910) tarafından çocuklar üzerinde yapılmıştır. Her iki araştırmada da çocuklar, bir nesne veya olaya karşı karşıya bırakılmışlar; daha sonra bir dizi yanlış yönlendirici soru ile bellekleri llmştir. Yakın tarihlerde, Mnsterberg (1908) *Tanık Kürsüsü* adlı kitabında, görgü tanıklığının güvenilir bir yol olmadığını belirtmiştir. Freud, 1890'larda bellek değişimlerini araştırmaya başlamış ve geri kalan yaşamı boyunca bu konu hakkındaki görüşlerini formüle etmeye çalışmıştır. O'nun en önemli iddiası bastırma ile ilgilidir. Bastırma acı veren önceki anıların kesin olmayan bir hale gelmesi ve rüyalar, uykular ve psikopatolojik belirtiler olarak dolaylı yoldan kuvvetli darbeler olarak ortaya çıkmasıdır. Roediger'in (1996) bahsettiğine göre, Elderly (1895) Freud'un basit olarak bir insanın geçmişte yaşadığı kötü bir olayı hatırlamak istememesi şeklinde ele aldığı, bastırma kuramında, bazı değişiklikler yapmıştır. Buna göre Elderly

(1985) tehdit edici deneyimlerin bilinçten çıkarılabileceği veya bastırılabilceğini ve bunların kesin olmayan bir hale bürünebileceğini, saklanabileceğini ve yeniden geri çağırılabilceğini belirtmiştir. Freud erken çocukluktan sonraki dönemde ortaya çıkan çocukluk anılarının, değışime uğradığını ve yanlış anlaşılabilceğini ve fantezilerden farkının bulunmadığını belirtmiştir.

1930'lardan bu yana yapılan bellek değışimi araştırmaları Bartlett'in "Hatırlama: Bir Deneysel ve Sosyal Psikoloji Çalışması" adlı eserinde yer almıştır. Bartlett, hatırlamanın mükemmel olmadığını bir aksiyom olarak ele almıştır. Bartlett çalışmasında, insanlara kısa bir süre için bir tablo göstermiş ve onun içeriğine ilişkin olarak sunulan raporların birbirinden ne kadar farklı olduğunu ve farklılığını, tablonun içeriğinden çok gözlemcinin geçmişine ve yanlılığına dayalı olduğunu belirtmiştir. Daha sonra, tabloyu birkaç kez üst üste fakat daha kısa sürelerle gözlemcilere tekrar göstermiştir. Gözlemciler önceki yorumlarında ısrar etmişler ve çizilmiş resmi algılamada hata yapmışlardır. Bartlett, gerek algılamanın gerekse hatırlamanın, insanların özdeşleştirdiği olayları bunlar açısından yorumladığı, şemalar veya bilişsel bakış açılarının rehberlik ettiği yapısal işlemler olduğunu öne sürmüştür. Bartlett'in 1930'lardaki çalışmaları ancak 1960-70'lerde merak uyandırmış ve daha sonraki pek çok araştırmaya yön vermiştir (Akt., Roediger, 1996).

1.1. Görgü Tanığı ve Belleği

Adli bir olay meydana geldiğinde, olayın gerçekleştiği yerde bulunabilecek fiziksel kanıtlar ve olay sırasında orada bulunabilecek tanıklar, olayın araştırılmasında asıl rolü oynarlar. Adli olayların

çözümlemesi, genellikle fiziksel kanıtların yeterliğine bağlıdır. Fiziksel kanıtların toplanması sırasında yapılan hatalar ve olumsuz şartlar, olayla ilgili bir sonuca ulaşmayı güçleştirir ve bazen de imkansız kılar. Fiziksel kanıtların yetersiz olduğu durumda olaya tanık olmuş kimselerin olaya ait bellekleri de kanıt olarak kullanılmaktadır. Adli bir olay meydana geldiği sırada olay yerinde bulunan ve olayı gözlemlemiş olan kimselere “görgü tanığı” denir. Olayı gözlemlemiş görgü tanığının olay ve olayın ayrıntıları hakkındaki tüm bilgisine ise “görgü tanığı belleği” denir (Loftus, 2000; Wells, 1993).

Son yıllarda görgü tanıklarının bellek hataları ile ilgili araştırmalar hız kazanmıştır. Hiç gerçekleşmemiş bir olayın hatırlanması ya da gerçekleşmiş bir olayın bazı detaylarının yanlış hatırlanması, bellek araştırmalarında ele alınmaktadır. Bu konu, adli psikolojik araştırmalar açısından oldukça önemlidir. Görgü tanıklarının bellek hatalarından kaynaklanan adli problemler, Amerika Birleşik Devletleri mahkemelerinde 1976 yılından bu yana dikkate alınmaktadır ve bu konuda uzman tanıklar bilirkişi olarak çağırılmaktadırlar (Bkz. Loftus, 1986; Kassin, Ellsworth ve Smith, 1989; Wright ve Loftus, 1998; Loftus, 2000). Bir çok adli vakada, görgü tanıklarının ifadeleri olayın tek kanıtıdır ve görgü tanığı ifadesinde yer alabilecek doğru olmayan bilgiler adli hatalara neden olmaktadır (Sutherland ve Hayne, 2001a). Oysa bir olayın, o olaya tanık olmuş kimsenin hatırladıklarından tamamen farklı fiziksel bir gerçekliği vardır. Olaya tanık olmuş kimsenin o olayı deneyimlemiş olması, o olayı yorumlamasıdır. Olaya tanık olan kimse olayı belleğine bir video kaydı gibi kaydetmez. Rubin’e (1996) göre bellek dünyayı ve özellikle de kişinin kendini anlamlandırmasına yardımcı olan psikolojik bir gerçeklik sağlar (Akt. Haber ve Haber, 2000).

Adli bir olaya tanık olan bir kimse, bir süre sonra, polis tarafından ifadesinin alınması için ve daha sonra şüphelilerin bulunduğu bir sıralamadan ya da sabıkalı fotoğrafları arasından suçluyu teşhis etmesi için polis merkezine çağrılır (Loftus, 1993, 2000). Ancak tanığın ifadesinin alınması ve suçluyu teşhis etmesi sırasında adaletin sağlanmasını etkileyebilecek tanığa ait bazı bellek izleri vardır. Bu bellek izlerinin görgü tanıklığı araştırmalarında ortaya çıkarılan bazı yanıltıcı sonuçları bulunmaktadır. Bir olay yaşandığında, bellek açısından karmaşık bir durum ortaya çıkar. Bellek ile ilgili araştırmalarda, yaşanmış bir olayın nasıl olup da insanın aklında yerini alabildiği, burada kalabildiği ve iletilebildiğine dair analizler yapılır. Her bellek araştırması, yaşanmış bir olay ile insan arasındaki ilişkiye ait üç aşamadan bahseder ve her aşamayı kontrol altına alıp incelemeye çalışır (Morton ve ark., 1985).

İnsan belleği araştırmalarının temel aldığı üç temel süreç vardır. İlk önce orijinal olay algılanır ve bilgi belleğe kodlanır. Bu, bilginin *edinme* (acquisition) aşamasıdır. Sonrasında, olay ile ilgili belirgin bazı bilgiler yeniden hatırlanıncaya kadar bellekte tutulur. Bu, bilginin *hatırda tutma* (retention) aşamasıdır. Son olarak, bellekte saklı bulunan bilgi gerektiğinde geri çağırılır. Bu ise bilgiyi *geri getirme* (retrieval) aşamasıdır (Bkz. Er, 2005; Loftus, 2000).

Edinme aşamasında gözlemcinin görsel uyarının hangi yönlerine bakması gerektiğine karar vermesi gerekir. Görsel çevrede büyük miktarda bilgi bulunur ve gerçekte algılanan bilgi miktarı oldukça küçüktür (Loftus, 2000). Bilginin belleğe kodlandığı edinme aşaması ile ilgili olarak çok yönlü çalışmalar yapılmıştır (Bkz. Herriot, 1974). Algısal ranj içinde gerçekleşen bir olay, bazı faktörlere bağlı olarak belleğe kodlanır ya da saklanır. Kodlanan bazı bilgiler değişmeden kalabilirken bazı bilgiler değişebilir. Kritik bir

aşama olan hatırdaki tutma aşaması süresi boyunca tanık, olayla ilgili konuşmalar yapabilir, olayla ilgili konuşmalara kulak misafiri olabilir ya da olayla ilgili hikayeyi gazeteden okuyabilir. Hatırdaki tutma aşamasında, görgü tanığının olay hakkında edindiği yeni bilgiler tanığın belleğinde beklenmeyen ve güçlü değişmelere sebep olur (Haber ve Haber, 2000; Loftus, 2000; Sutherland ve Hayne, 2001a; Henkel, 2004; Er, Alpar, Uçar, 2004).

Son olarak, bir olayın gerçekleşmesinden sonra, her hangi bir zamanda olayın tanığına olayla ilgili sorular sorulabilir. Bu durumda tanığın, yanıtlaması gereken sorular için olayla ilgili ayrıntıları, uzun süreli bellekten yeniden yaratması gerekir. Bu yeniden yaratma, hem orijinal deneyim sırasında edinilen bilgiyi hem de olayın ardından elde edilen bilgiyi temel alabilir. Diğer bir değişle, hem edinme hem de hatırdaki tutma aşamaları, bilgiyi geri getirme (hatırlama) sırasında ortaya çıkacak yeniden yaratılmış bilginin doğruluğu açısından oldukça önemlidir. (Loftus, 2000).

Bellek süreçlerinin incelendiği araştırmalarda, bu üç aşamanın her birinde neler olduğunun açıklaması gerekir. İnsan belleği ile ilgili araştırmaların bir çoğunda, insanların bilgiyi doğru olarak geri çağırmadaki yetersizliği açıklanmaya çalışılır. Bir olay yaşandığında olaya ait bilgi, ilk anda algılanmamış olabilir. Bu edinme aşamasına ait bir hatadır. Bilgi doğru olarak algılanmış, ancak, daha sonra hatırdaki tutma aşamasında unutulmuş ya da müdahale edilmiş olabilir. Son olarak da, bilgi sorgulama sırasında erişilmez olabilir. Bu ise geri çağırma aşamasına ait bir hatadır. (Roediger, 1996; Roediger ve ark., 1996; Lindsay, Pozzulo, 1999; Conti, 1999; Loftus, 2000; Lampinen ve Schwartz, 2000; Frost, 2000; Haber ve Haber, 2000).

Adli olay ile bu adli olayın görüldüğü dava arasında geçen süre içerisinde, olayın tanığı; medya, diğer tanıklar, avukatlar ve polis gibi pek

çok kaynaktan gelen ek bilgi ile karşı karşıya kalır (Sutherland ve Hayne, 2001a; Loftus, 1992, 1993, 2000, 2003; Loftus ve Ketcham, 1991; Haber ve Haber, 2000; Henkel, 2004). Görgü tanığı belleğini ve teşhisini araştıran canlandırıcı suç deneylerinde görgü tanıklarının şaşırtıcı sıklıkta bellek hataları ve yanlış teşhisler yaptığı gösterilmektedir. Ayrıca, görgü tanıkları, yaptıkları yanlış teşhislerin ve hatırladıkları olay ayrıntılarının, doğru olduğuna kesin olarak inanmaktadırlar ve verdikleri ifadelerde adaleti ikna edici olmaktadır. Gerçek suç olaylarına bakıldığında da, görgü tanığı belleği ve teşhisleri, tek başına olmasa da, önemli ölçüde haksız yere masum insanların hüküm giyme nedeni olarak gösterilmektedir (Loftus, 1992, 1993, 2000, 2003; Loftus ve Ketcham, 1991; Wells, 1993; Wells ve Bradfield, 1998; Roediger, 1996; Roediger ve ark., 1996; Ayers, Reder, 1998; Lindsay, Pozzulo, 1999; Conti, 1999; Lampinen ve Schwartz, 2000; Frost, 2000; Haber ve Haber, 2000; Sutherland ve Hayne, 2001a,b; Schreiber, Eakin ve Sergeant-Marshall, 2003).

1.2. Görgü Tanığının İfade Verme Süreci ve Görgü Tanığının Orijinal Bellek Aktarımını Etkileyen Faktörler

Daha önceki bölümde de değinildiği gibi, adli bir olaya tanık olmuş kimsenin belleğini etkileyen faktörler; olayın algılandığı edinme aşamasında, olayın hatırdaki tutulduğu aşamada ve olayın geri çağırıldığı aşamada ortaya çıkabilir. Bu aşamaların her birinde tanığın belleğini etkileyen temel bazı faktörler şöyledir:

1.2.1. Olayın Algılanması Aşamasında Ortaya Çıkan Faktörler

Bir olayın algılanması, yani edinme aşamasında tanığın doğru olarak algılama yeteneğini etkileyen, temelde iki grup değişken vardır. Bunlardan biri olayın kendisinde var olan faktörlerdir, diğeri ise tanığın kendisinden gelen faktörlerdir (Loftus, 2000).

1.2.1.1. Olay Faktörleri

Tanığın doğru bilgi verme yeteneğini etkileyen ve olayın kendisinde var olan çok sayıda değişken bulunur. Örneğin, tanık olunan bir kazadaki her ayrıntı eşit olarak göze çarpmaz ya da aynı şekilde hatırlanmaya değer değildir. Belirgin şekilde göze çarpan, olağan dışı, renkli, tuhaf, nadir ve ilgi çekici görünümler dikkatimizi daha kolay çekerler ve ilgi uyandırır. Doğal olarak bu tür ayrıntılar da, büyük olasılıkla kendiliğinden olayın tanıkları tarafından dile getirilir (Haber ve Haber, 2000; Loftus, 2000). Tanığa; suçlunun boyunu ya da kilosunu, olayın ne kadar zaman aldığını, kazadan önce arabanın hızını, konuşmanın detaylarını ya da trafik işaretinin rengini hatırlayıp hatırlamadığı sorulabilir. Farklı türlerdeki bu gerçekler görgü tanıkları tarafından eşit derece kolay algılanamaz ve geri çağırılamaz. Ancak, mahkemelerde tanıklardan bu tür ayrıntılar hakkında tahmininde bulunmaları istenmektedir.

Suç olaylarının ortak özelliği, olaya tanık olan kimseleri üzmesi ve altüst etmesidir. Bu nedenle, olumsuz duygusal yüklü olayların görgü tanığının belleği üzerindeki etkisinin araştırılması oldukça önemlidir. Olumsuz duygusal olayların, ona tanık olmuş kimselerin, olay bellekleri üzerinde bozucu etkileri vardır. Bornstein, Liebel ve Scarberry (1998) olumsuz bir olayın, o olaya tanık olmuş kimselerin bellekleri üzerindeki etkisinin, olayın öncesinde ve sonrasında yaşananlar üzerinde olduğunu

bulmuşlardır. Christianson'a (1992) göre, uyarıcı etkisi bulunan olumsuz olaylar, tanıkların uyarıcı olayla ilgili belleklerinin artmasına ancak olaydan önceki ve sonraki bilgiyle ilgili belleklerinin bozulmasına neden olmaktadır (Akt., Bornstein, Liebel, Scarberry, 1998). Bornstein, Liebel, Scarberry, (1998) yürüttükleri bir araştırmada, olumsuz bir olaya tanık olan katılımcıların, geri çağırma testlerinde, kontrol grubundaki katılımcılardan daha çok doğru yanıtlar verdiklerini ancak doğru yanıtların olaydaki merkezi detaylar üzerinde yoğunlaştığını, çevrel detaylar açısından performanslarının kontrol grubundan daha düşük olduğunu göstermişlerdir.

I.2.1.2. Tanık Faktörleri

Tanığın olayı doğru algılama yeteneğini etkileyen, olayın kendisinden gelen faktörler olduğu gibi, tanığın kendisinden gelen faktörler de vardır. Örneğin, tanığın yaşadığı stres ve korkunun miktarı, karşı karşıya kaldığı olayı algılamasını da etkiler. Tanığın olay sırasında ne yaptığı önemlidir. Örneğin, bazı tanıklar bütün detayları çok zorlayarak hatırlarlar, bazıları ise "kendimi bu durumdan nasıl kurtarabilirim?" gibi düşüncelerle zihinlerini meşgul ederler. Hoşa giden ya da gitmeyen olaylarla karşılaşıldığında, yaşanan duygu durumun şiddetine bağlı olarak performansta bir takım azalmalar ortaya çıkabilir. Uyarım düşük bir düzeydeyken (örneğin, yeni uyanıldığında) sinir sistemi tam kapasite işlev görmeyebilir ve duyuşsal mesajlar ulaşmayabilir. Performans, uyarımın orta düzeylerinde en iyi durumdadır. Uyarımın yüksek düzeylerinde performans azalmaya başlar. Yoğun bir korku anında kişi, isminin harflerini hala söyleyebilir, fakat iyi satranç oynama yeteneği bozulabilir (Loftus, 2000; Wells ve ark., 2000).

İnsanlar, tehlikeli durumlarla defalarca karşılaşmazlar, ancak tehlikeli bir olayla karşılaştıklarında performanslarında bozulmalar ortaya çıkabilir. Bir saldırıyla karşı karşıya kalan kurban, saldırganın elindeki silaha daha çok konsantre olduğundan, karşı karşıya kaldığı durumun diğer özelliklerine daha az dikkat edebilir. Böyle bir bağlamda, "silaha odaklanma" (weapon focus) terimi, kurbanın, kendisine silah doğrultan bir saldırganla karşılaştığı duruma karşılık gelir. Silah, kurbanın dikkatinin büyük bir kısmını üzerine çeker. Bu nedenle de, çevreyle ilgili ve saldırganla ilgili ayrıntıların hatırlanması yeteneğinde bir azalma olur ve aradan geçen zamandan sonra saldırganın tanınması bu durumdan etkilenir (Egeth, 1993; Haber ve Haber, 2000; Wells ve ark., 2000; Loftus, 2000; Cooper ve ark., 2002).

Görgü tanıklığında, olaya tanık olmuş bir kimsenin olayı izlerken içinde bulunduğu beklentilerinin önemi büyüktür. Beklentiler bir kimsenin tanık olduğu olayı nasıl yorumlayacağını belirler. Aşağıdaki trajik olay, bu duruma bir örnektir. 1950'lerde 5 arkadaş bir öğleden sonra geyik avına çıkarlar. Islak ve karlı yolda giden araçları kara saplanır ve bozulur. Beş adamdan ikisi yardım istemek üzere yakındaki çiftliğe gitmeye gönüllü olurlar. Kalan üç kişiden biri arabanın içinde otururken diğer ikisi arabanın önünde durmaktadırlar. Bu arada yardım istemeye giden adamlardan biri, ikisinin birden yardım için gitmesine gerek olmadığını, zamanını bir geyik korkutmakla geçirmek istediğini söyler. Arabanın yanında kalan adamlar arkadaşlarının tepenin diğer yanından dönerek geldiğinden habersizdir. Arabanın önünde duranlardan biri bir şeylerin hareket ettiğini görür ve "O bir geyik değil mi?" der. Arkadaşı da aynı düşüncededir. Böylece adamlardan biri geyiğe ateş eder, geyik birden bire düşer ve yaralı bir geyik gibi haykırırları duyulur. Geyik yeniden koşmaya başlayınca ateş edenin yanındaki adam "kaçmasına izin verme, lütfen onu bana getir" der. Adam

bir kez daha geyiğe ateş eder. Geyik ölünceye kadar üçüncü ateş de edilir. Adamlar ona doğru koşarlar. Oraya gittiklerinde gördükleri geyik değil, arkadaşlarıdır. Arkadaşları ölmüştür (Sommer, 1959, Akt., Loftus, 2002). Avcılar hareket eden, bir geyik olarak algılamışlardır. İlk ateşten sonra da adamın haykırışları avcılara yaralı bir geyiğin ağlaması gibi gelmiştir.

Algıyı etkileyebilecek bir durum da kültürel beklentilerdir ve kültürel beklenti, bir arada yaşayan çok sayıdaki insanın inancıdır. Bu, bir grubun tüm üyelerine ayırt edilmeksizin yüklenen bir özelliktir. Kültürel beklentiler basit ve geniş çapta kabul edilmişlerdir, ancak her zaman doğru değildirler. Kültürel beklentilerin algıları etkilediği, Loftus'un (2000) aktardığına göre, Allport ve Postman'ın (1947) deneylerinde gösterilmiştir. İki araştırmacı katılımcılara çok sayıda ilişkili detayın bulunduğu bir resim göstermişlerdir. Sahnede New York metrosunda oturan insanlarla dolu bir trende birbiriyle konuşan ve ayakta duran iki kişi vardır. Siyah olanı kravatlıdır ve beyaz olanının ise elinde bir ustura vardır. Katılımcılardan biri resme baktıktan sonra resmi görmeyen diğer katılımcıya resmi anlatır, ikincisi üçüncüsüne ve oda bir diğerine anlatır. Deneyin sonunda, sonuncu katılımcı verdiği raporda, beyaz adam yerine, siyah adamın elinde bir usturanın bulunduğunu belirtmiştir. Deneyin uygulandığı başka bir grupta ise sonuncu katılımcı, bunun New York'taki bir metro treni olduğunu, trende Yahudi bir kadın ve elinde bir ustura tutan "zenci" bir adam bulunduğunu belirtmiştir. Bu deneyin uygulandığı dönemde 1947'de zencilere karşı kültürel ön yargıların bulunduğu bilinmektedir.

Sonuç olarak, tanıgın, bir olay hakkındaki algısını etkileyen beklentiler ve olay hakkında daha önceden sahip olduğu bilgiler; olayı nasıl göreceğini, neye bakacağını ve neye dikkat edeceğini etkiler. Diğer yandan bakılırsa, bir tanıgın daha önceden bildiği şey tanıgın kritik bir olay durumunda ne

yapacağını da belirler. Önceki bilgi, insanların bilgiyi farklı işlemesine ve algısal aktiviteyi değiştirmesine neden olabilmektedir (Loftus, 2000). Bir otomobil kazası 100 kişi tarafından görüldüğünde tanıklardan herhangi ikisinin raporu aynı olmayacaktır. Benzerlikler olacaktır, ancak insanlar verdikleri raporların doğruluğu ve tamlığı açısından farklılaşacaktır. İnsanları farklılaştıran sürekli faktörler kavramsal olarak görgü tanıklığı yeteneğini etkileyebilir.

Görgü tanıklığını etkileyen tanık faktörlerinden biri de yaştır. Çocuklar da yetişkinler gibi, bir olayın tanığı ya da kurbanı olabilirler (Newcombe ve Dour, 2001). Ancak, çocuklar yetişkinlere oranla daha az güvenilir tanıklardır. Psikologların genel görüşü, çocukların olay sonrasında onlara verilen bilgiye ve telkine daha açık olduklarıdır. Dolayısıyla belleklerinde yetişkinlere oranla çok daha kolay bozulmalar ortaya çıkar (Sutherland ve Hayne, 2001b). Adli bir olayı soruşturan soruşturmacı pek çok durumda çocuk tanıklarla karşı karşıya kalabilir. Bir çocuğun sorgulanması, özellikle de olayın tek tanığı bir çocuk olduğunda incelik gerektiren bir iştir. Çocuk tanıklara sorulacak sorular özenle seçilmelidir. Sorgulamacı mümkün olduğunca çocuğun bağımsız bellek bildiriminden yararlanmalıdır. Çocuğun, olay hakkında anlattıkları temelinde, ona sorular yöneltilmelidir. Sorular anlaşılır ve daha önceden çocuğun belirtmediği hiçbir farzı içermiyor olmalıdır. Çocuk tanığa, tanık olduğu olay hakkında hatalı farz ya da ön kabul içeren bir soru sorulduğunda, çocuk bu ön kabulü ya da farzı daha kolay kabul edebilir, daha kolay inanabilir. Daha da önemlisi çocuk tanıklar, ön kabuller ya da farzlar içeren sorularla karşılaştıkları zaman bu ön kabulleri daha sonradan kendi tanıklıklarıymış gibi anlatmak eğiliminde olabilirler.

Küçük çocuklar, genellikle yetişkinlerin her şeyi bildiğine inanırlar ve onların söyleyeceklerine güvenirlir. Bir polis memurunun sorguladığı tanık çocuk, toplumu “kötü adamlardan” koruyan “polis amca”ya da güvenir. Bundan dolaydır ki, polis memurunun hatalı farzlar içeren bir soru ile tanık çocuğu hatalı bilgiyle karşı karşıya bırakma olasılığı yüksektir (Newcombe ve Dour, 2001). Küçük çocukların bağımsız bellek bildirimlerinde bir değişikliğin ortaya çıkmaması için ve çocuk tanıktan tam ve doğru bilgi almak için sorulan soruların mecaz anlamlar barındıran sorular olmaması gerekir. Sorular açık seçik ve anlaşılır olmalıdır. Son yıllarda, çocuklarla tanık oldukları olaylar hakkında nasıl görüşme yapılabileceği üzerinde ve küçük çocuklarda hatalı bilgi etkisini azaltmaya yönelik teknikler geliştirilmeye çalışılmaktadır (Holliday ve Albon, 2004).

Çocukların olay sonrasında başkalarından gelen hatalı ya da doğru bilgilere açık olmaları onların tanıklığına çok fazla güvenilemeyeceğini gösterir. Bir kimsenin tanıklığına güvenilmesi için tanığın olaya ait orijinal bilgisi ile olaydan sonra diğer tanıklardan, medyadan ya da başka kaynaklardan öğrendiği olaya ait bilgiyi birbirinden ayırabilmesi gerekmektedir. Hangi bilginin hangi kaynaktan geldiğini ayırabilme yeteneği çocuklukta gelişmeye başlar. 4-6 yaşlarındaki bir tanığın, olay sonrası hatalı bilgiyle karşı karşıya kaldığını anlaması, daha önce görmüş oldukları ile ona daha sonradan söylenen arasında ayırım yapması oldukça güçtür ve o dönemde bu yetenek henüz gelişmeye başlamıştır (Ruffman ve ark., 2001).

Adli bir olaya tanık olmuş çocuklar dışında adli bir olayın mağduru olan çocuklar da bulunmaktadır. Bir olayın mağduru aynı zamanda da tanığıdır. Mağdur çocuklardan, başlarına gelen olayın ardından, bağımsız

bellek bildirimini almak çocuğun psikolojik durumu göz önüne alındığında oldukça zor olacaktır. Bazı durumlarda mağdur durumdaki tanık çocuk, psikolojik anlamda hazır olmadığı için tanıklığı ertelenir ya da hiç başvurulamaz. Ancak olayın gerçekleşmesinden bir süre sonra, psikolojik anlamda hazır olduğunda, çocuğun yapacağı tanıklığın tam ve doğru olacağı kuşkuludur (Goodman ve ark, 2002).

Bazı araştırmalar, özellikle cinsel istismar vakalarında, insanların hiç gerçekleşmemiş bir olayı ayrıntıları ile hatırlayabileceklerini göstermiştir (Morton, Hammersley, Bekerian, 1985; Belli, 1989; Payne ve ark., 1996; Conti, 1999; Lindsay ve Pozzulo, 1999; Loftus, 2000). Çocukluğunda mağdur olmuş bir kişinin, olayın ardından seneler geçtikten sonra ihbarda bulunması bazı ülkelerde rastlanılan bir durumdur. Bazı araştırmacılar, şartlar uygun olduğunda kişinin belleğine herhangi bir anının aşılabilenliğinin kanıtlarını sunmuşlardır. Anı aşılması deneylerinden birinde, Loftus'un (1978) yaptığı bir araştırmada, aile üyelerinden, çocuğun güvendiği biri, 14 yaşlarındaki çocuğa, 5 yaşındayken aslında başından hiç geçmemiş bir olayı gerçekte olmuş gibi aktarır: Çocuk ağabeyi ile kavga ederken sırt üstü düşer ve parmağı fare kapanına sıkışır. Onu hastaneye yetiştirirler. Çocuk yukarıda anlatılan olayda olduğu gibi önce hatırlamaz, ancak birer hafta arayla çocuğa, olayı hatırlayıp hatırlamadığı sorulduğunda çocuk bazı ayrıntıları hatırlamaya başlar ve her hafta yeni bir ayrıntı hatırlar. En sonunda, çocuğa yeniden sorulduğunda çocuk ağabeyi ile kavga ederken ayağının takıldığını ve düştüğünü, sol elinin parmağının fare kapanına sıkıştığını ve parmağının kırıldığını, canının çok yandığını, daha sonra büyük ağabeyinin onu kamyoneti ile hastaneye yetiştirdiğini, hastanede parmağının alçıya alındığını anlatır. Çocuğa bu olayın hiç gerçekleşmemiş olduğu

söylenildiğinde, çocuk, olayı çok net olarak hatırladığını gerçekleştirmemesinin mümkün olmadığını söyler.

Çocukların, hiç olmamış bir olayı gerçekte olmuş gibi anlatmaları ve olayın duygusal boyutları da dahil olmak üzere hatırladıklarını söyleyebilmeleri tehlike yaratabilecek bir durumdur. Örneğin, bu durum, bir çocuğun geçmişte başına geldiğini iddia ettiği cinsel istismar olayının da gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda kuşku yaratmaktadır. Koriat ve arkadaşlarına (2001) ve Goodman ve arkadaşlarına (2002) göre; çocuklar, yetişkinlere nazaran daha eksik tanıklık yaparlar. Çocuklarla aynı olayı izleyen yetişkin tanıkların, olayla ilgili ifadeleri çocuk tanıklara oranla daha tam ve daha doğrudur. Glisky, Rubin, Davidson'un (2001) belirttiği gibi, görgü tanıklığı yeteneği, ileri yaşlarda düşüş göstermektedir. İnsanlar yaşlandıkça, son zamanlarda gerçekleşen olaylara ait belleklerinin tamlığı azalır. Bir olayın gerçekleştiğini bilirler, ancak olayın nerede ve ne zaman gerçekleştiğini, kendilerinin olayla ilgili bilgiyi nasıl edindiklerini hatırlamada zorlanırlar.

1.2.2. Olayın Hatırda Tutulması ve Geri Çağırılması Aşamalarında Ortaya Çıkan Faktörler

Bir olay gerçekleştiğinde kişi olayı kendisini etkilediği biçimde görür. Bir olay, bir hikayenin taşıdığı tüm unsurlara sahiptir. Giriş, gelişme ve sonuç bölümlerini ve bir ya da daha fazla aktörü barındırır. Kişinin anlatacağı olayda baş aktör kendisidir. Hikayesi, "Bana ne oldu? Bunun benim için anlamı ne? sorularını yanıtlar. Haber ve Haber'e (2000) göre, hikayenin teması, gözlemci ile ilişkili olarak; bir olayın kendisi değil, psikolojik gerçekliğidir. Buna karşın bir tanıktan, olayı mahkemede

anlatması istendiğinde, gerçekte neler olduğunu anlatması istenir. Böyle bir talep belleğin normal kullanımına ters düştüğünden tanığın ifadesi, çoğu kez tanık için olayın önemine ve anlamına göre yapılır.

Haber ve Haber'in (2000) araştırmalarında kullandıkları hipotetik bir olay, bir görgü tanığının, olayı kendi bakış açısıyla nasıl betimlediğini göstermektedir. Banka soygununa tanık olmuş bir kadın, tanık olduğu olayı aktarmaktadır: "Bir çek bozdurmak için bankadaydım. Parayı cüzdana koyarken silahlı adamlar bankaya girdi, herkese silahlarını doğrulttular ve bana da yere yatmamı söylediler. Futbolcuya benzeyen dev gibi bir adam bana doğru bir adım attı ve ben, daha biraz önce bankadan aldığım bütün parayı elimden almasından ve beni yaralamasından çok korktum. Biraz önce benim işimi yapmış olan veznedara yaklaştı ve onu silahla tehdit ederek elinde ne varsa çantasına doldurdu. Dehşet saatlerinden sonra tüm soyguncular dışarı koştular. Benim paramı almadılar."

Böyle bir olay bildiriminin soyguncuların kimliğini saptamak isteyen polis için çok az yardımı olur. Polis tanığa, kaç tane soyguncunun olduğunu, kimlerin elinde silah olduğunu, soyguncuların her birinin neye benzediğini, ne giyinmiş olduklarını, her bir soyguncunun neler yapmış olduğunu sorar. Bu suç olayını araştıran görevli, tanığı, "sana ne oldu"dan "bankada ne oldu"ya yönlendirmek için zorlar. Tanıktan istenen, otobiyografik ve psikolojik olarak olaya odaklanması değil, nesnel olarak olaya odaklanmasıdır. Bu tanığın, olayı kendi psikolojik bakış açısı ile anlatması, fiziksel gerçeklikte hataların olduğu, bir tanık ifadesinin ortaya çıkmasına neden olur.

Görgü tanığının belleğindeki en tipik ve genel değişimler, gözlemciye o sırada bakış açısı içinde bulunmayan ya da o anda onun için önemli olmayan

ve farkında olmadığı ayrıntılar hakkında sorular sorulduğunda ortaya çıkar. Sorgucunun sorularını yanıtlamaya çalışan tanık, genellikle “olmuş olmalı” diye düşündüğü ayrıntıları da hikayesine ekler. Ancak tanığın “olmuş olmalı” diyerek eklediği ayrıntılar, tanığın bağımsız belleğinde bulunmamaktadır. Bu eklenmiş gözlemler düşük olasılıkla doğrudur, dahası, tanık aslında bunlara tanık olmamıştır. Bu, otobiyografik odaklanma ile fiziksel olay arasında hatalı eşleştirme yapılması sonucunda ortaya çıkan kaçınılmaz bir tehlikedir. (Haber ve Haber, 2000). Böyle bir durumda, tanığın ifadesindeki psikolojik gerçeklik ile olayın fiziksel gerçekliği arasındaki benzerliğin yüksek ya da kusursuz olduğu hiç bir zaman söylenemez.

İnsanlar, hatırladıkları şey ile gerçekte olan arasındaki çelişkiyle nadiren karşı karşıya gelirler, dolayısıyla belleklerinin doğruluğunu test etmek için bir yöntemleri yoktur. Ne hatırlandığı konusunda diğer insanlarla yapılan tartışmaların çoğunun amacı insanlar arasında bir uzlaşma sağlamaktır, gerçekte ne olduğunu kontrol etmek değildir. Bellek içeriğinde ortaya çıkan değişimlerin çoğu farkında olmadan meydana gelir (Loftus ve Ketcham, 1991; Loftus, 2000; Haber ve Haber, 2000). Tanıklar, bir olayı gözlemlediklerinde ve olaydan bir süre sonra, gördükleriyle bazı açılardan çelişen yeni bir bilgi öğrendiklerinde, gerçekte görmüş oldukları ile onlara daha sonradan söylenenler arasında uzlaşma sağlarlar. Olayda geçen kişi sayısını tahmin ederken ya da renkleri hatırlarken, tanıklar, gerçekte ne gördükleri ile onlara sonradan söylenenler arasında kolaylıkla uzlaşma sağlayabilirler (Wright ve ark., 2000; Loftus, 2000; Gabbert ve ark., 2003). Uzlaşma konusunda sosyal psikoloji alan yazınında yapılan araştırmalar, insanların pek çok konuya ait bilgileri, tahminleri ve verdikleri kararlar arasında uzlaşma sağladıklarını göstermektedir (Bond ve Smith, 1996).

Loftus'un (2000) bir deneyinde 40 tanık katılımcıya, "Bir Öğrenci Devrimi Günlüğü" filminden alınan 3 dakikalık bir film izletilir. Olay, bir sınıftaki dersin 8 gösterici tarafından kesilmesini içermektedir. Oldukça gürültülü şekilde gerçekleşen olay, sınıftaki profesörün konuşmasının bölünmesine neden olur. Film göstericiler sınıfı terk ettikten sonra biter. Filmin sonunda katılımcılara, bir anahtar soru ve 10 boşluk doldurma sorusu içeren iki anketten biri verilir. Katılımcıların yarısına "Sınıfa giren 4 göstericinin lideri bir erkek miydi?", diğer yarısına ise "Sınıfa giren 12 göstericinin lideri bir erkek miydi?" soruları sorulur. Katılımcılar tüm soruları "evet" ya da "hayır" seçeneklerini daire içine alarak yanıtlarlar. Bir hafta sonra, tüm katılımcılar yeni bir dizi soruyu yanıtlamak için geri dönerler. Bu seferki kritik soru "Sınıfa giren kaç gösterici gördünüz?"dür. Daha önceden sorusunda "12" olan katılımcılar ortalama 8.9 göstericinin olduğunu; "4" olan katılımcılar ise 6.4 göstericinin olduğunu belirtmişlerdir. Bireysel yanıtlar değerlendirildiğinde, çoğu katılımcının gerçekte gördükleri (8) ile onlara söylenen (4-12) arasında uzlaşma eğiliminde oldukları görülmüştür.

Adli bir olayın tanıklarının olay bittikten sonra olayı tartışmaları oldukça yaygın bir durumdur. Örneğin, hırsızlar marketi terk ettikten sonra biri diğerine, "yeşil şapkalı olan adama bakmış mıydın?" der. Birinci tanığın söylediklerinin ikinci tanığın belleği üzerinde etkileri olacaktır. Birincinin sözleri, ikincinin yeşil şapkayı gördüğünü iddia etme olasılığını arttırabilir. Bu tür bir olay sonrası bilgi, yeşil şapkanın gerçekten var olduğu durumda, bellekte, olaya ait bilgi artışına neden olur (Loftus, 2000).

Kişi olaya tanık olduktan sonra, olayı ilk önce polise daha sonra ilgili diğer kimselere anlatır. Tanığın olayı anlattığı adli görevliler tanığa, olayın psikolojik (otobiyografik) anlamından çok doğruluğu konusunda baskı

yaparlar. Ayrıca bu görevliler hikayenin tam olmasını da isterler ve “bilmiyorum”, “hatırlamıyorum”, “emin değilim” tepkilerine karşı toleransları yoktur. Bunları söylemekten kaçınmak zorunda bırakılan tanık, hikayedeki boşlukları tamamlamaya çalışır (Haber ve Haber, 2000). Görgü tanıkları, olay hakkında hatırladıklarını defalarca polis memurlarına, diğer araştırmacılara, avukatlara, arkadaş ve ailelerine anlatırlar (Henkel, 2004). Bellek konusunda yapılan araştırmalar, tekrar etmenin, bellekte önceden tahmin edilebilir değişikliklere neden olduğunu göstermiştir. Tekrar etme, tanığın olayla ilgili ifadesindeki bazı ayrıntıların daha sonra tanık tarafından ne şekilde ifade edileceğini belirler ve tanığın ifadesindeki bazı ayrıntıların değişmesine ve yeni eklemelerin yapılmasına neden olur (Loftus ve Ketcham, 1991; Loftus, 1992, 1993, 2000, 2003; Haber ve Haber, 2000; Schreiber, Eakin, Sergeant-Marshall, 2003; Henkel, 2004).

Tanık için olay ne kadar az anlaşılır olursa, olayı kodlaması da o kadar tanığın anlayabileceği şekilde değişir. Tanığın olayı her tekrar edişinde meydana gelen her değişim olayı tanık için daha da mantıklı hale getirir. Olayın tanık için tanıdık olmadığı, deneyimlerinin ve beklentilerinin dışında olduğu durumlarda, tanık olayı her tekrar edişinde, hem orijinal olayı hem de olayın anlamını yeniden yapılandırır ve sonunda orijinal olarak gözlemlediği fiziksel gerçekliğe çok az benzeyen anlamlı bir hikaye ortaya koyar. Bir tanık, olay hakkında başka kimselerle konuştuğunda, konuştuğu her kişiden olayın farklı biçimlerini duyar ve tanık, bu konuşmaların sonunda hikayenin çoklu bir biçimini oluşturarak ifade verir. Tanıklar çoğu kez, ne olayın farklı biçimlerinin farkına varırlar ne de aşama aşama yeni bir hikaye yarattıklarının farkına varırlar (Roediger III, 1996; Wells, 1993; Loftus, 2000; Haber ve Haber, 2000; Gabbert ve ark. 2003).

1.2.2.1. Olay Sonrası Bilgi

Görgü tanıklığı alan yazınında en çok tartışılan konulardan biri, olay sonrası bilginin, görgü tanığı belleği üzerindeki etkisidir. Bir olayın görgü tanığının, olay sonrası bilgi ile karşılaşması üç temel biçimde olur. Görgü tanığı; kendisine sorulan yönlendirmeli sorulardan etkilenebilir, olayı tekrar tekrar anlatmak durumunda kalabilir ve olayın detayları hakkında bir başkasından bilgi almış olabilir (Wright ve ark. 2000).

Karmaşık bir olayın algılanması ile bu olayın hatırlanması arasında geçen süre kritik bir dönemdir. Bu kritik dönemde, zaman tek başına bellekte kayıplara neden olmaz, aradan geçen zaman boyunca meydana gelen diğer olaylar da bellekte kayıplara ve değişikliğe neden olabilir. Adli bir olaya tanık olmuş kişi, daha sonra olayla ilgili yeni bilgilerle karşı karşıya kalabilir. Son zamanlarda elde edilen kanıtlar, yeni bir bilgiyle karşı karşıya kalmak gibi olay sonrası deneyimlerin orijinal olayla ilgili belleği etkilediğini göstermektedir (Loftus ve Hoffman, 1998; Wright ve Loftus, 1998; Loftus, 2000). Son zamanlarda yapılan bellek araştırmaları, görgü tanıklarına, diğer insanlar tarafından bilgi verildiğinde, tanıkların olayla ilgili ifadelerinde değişikliklerin ortaya çıktığını göstermektedir. Çoğunlukla tanıklar, başkalarından yeni bir bilgi aldıklarının farkında değildirler ve ifadelerinin kendi orijinal gözlemleri olduğunu zannederler.

Diğer insanların ifadelerinin, tanığın algısal ifadelerini (Bond, ve Smith, 1996) ve olay sonrası bilginin, görgü tanığının belleğini nasıl etkilediğine ilişkin (Loftus ve Ketcham, 1991; Loftus, 1992; Ayers ve Reder, 1998; Loftus, 2000; Schreiber ve ark., 2003) çok sayıda araştırma bulguları vardır. Bu yeni bilgi içeriğine psikologlar, "olay sonrası bilgi" adını vermişlerdir. Tanıklar, olay sonrası bilgiyle karşı karşıya kaldıklarında, artık bellekleri bağımsız

değildir, yani, olayla ilgili ifadeleri sadece kendi gözlemleri değildir. Bellekleri, bozulmuştur, değişmiştir ve hatalıdır (Ayers ve Reder, 1998; Wright ve Loftus, 1998; Loftus, 2000; Er ve Alpar, 2004). Yeni bilgi doğru olabilir de olmayabilir de. Burada önemli olan, tanığın kendi gözlemlediği ile başkasının kendisine anlattığı arasında bir ayırım yapamamasıdır.

Tanığa sorulan sorulara hatalı farzların yerleştirilmesi, sıralamadaki şüphelilerin gösterilip, tanığın olaydaki suçluyu teşhis etmeye zorlanması, tanığın başka tanıkların olayla ilgili ifadelerini dinlemesine izin verilmesi sonucunda, tanıkların bellekleri etki altında kalır ve değişir. (Loftus ve Hoffman, 1989; Wright ve ark., 2000; Loftus, 2000; Haber ve Haber, 2000). Önemli bir olaya tanık olduktan sonra kişi çoğu kez olayla ilgili yeni bilgilerle karşı karşıya kalır. Örneğin, bir kimse bir otomobil kazası görür ve gazetelerden arabadaki sürücünün kazadan önce içki içmiş olduğunu öğrenir ya da bir kimse, iki kişi arasındaki tartışmaya tanık olur ve daha sonra bir arkadaşının üçüncü bir kimseye tartışmanın, tüm kanlı detaylarını anlatmasına kulak misafiri olur. Son zamanlarda elde edilen bulgular, olay sonrası deneyimlerin orijinal olayla ilgili belleği etkilediğini göstermektedir.

Lampinen ve Schwartz'a (2000) göre, hatalı bir bellek, hiç bir zaman meydana gelmemiş ve dolayısıyla da tarihsel gerçeklikten farklı psikolojik bir gerçekliğin yaratılmasını içeren bir olay belleğidir. Hatalı bellekler pek çok farklı biçim alabilirler ve bunları laboratuvar ortamında göstermek mümkündür. Bellek hatalarının araştırıldığı pek çok araştırma, insanların hiç gerçekleşmemiş olayları hatırlayabildiklerini ve bu olayların gerçekleştiğine inandıklarını göstermiştir (Morton, Hammersley, Bekarian, 1985; Belli, 1989; Conti, 1999; Lindsay ve Pozzulo, 1999; Loftus, 2000).

Bir çok görgü tanıklığı araştırmasında, adli bir olaya tanıklık eden insanların, olay sonrası gelişen birtakım etkilerle belleklerinde meydana gelen bozulmaların ortaya çıkarttığı bellek hataları ve teşhis hataları incelenir (Örn; Morton, Hammersley, Bekerian, 1985; Lindsay ve Pozzulo, 1999). Var olmayan nesnelere insanların hatıralarına nasıl aşılandığı ile ilgili pek çok araştırma Elizabeth Loftus tarafından yapılmıştır. Bu araştırmalardan birinde, Loftus (2000), üniversite öğrencilerine bir kaza filmi göstermiş ardından da yanlış yönlendirmeli soru sormuştur. Katılımcıların bazısına “yol boyunca seyreden beyaz spor araba ambarın önünden geçerken hızı ne kadardı?” sorusu, diğer katılımcılara da bir kontrol sorusu sorulmuştur: “yol boyunca seyreden beyaz spor arabasının hızı ne kadardı?”. Bir hafta sonra, tüm katılımcılara ambarı görüp görmedikleri sorulur. Aslında, katılımcılara gösterilen filmde bir ambar yoktur, ancak gerçekte var olmayan ambarın varlığını farzeden soruyu alan katılımcıların, %17’si ambarı gördüklerini iddia etmişlerdir. Buna karşın kontrol sorusunu alan katılımcıların %3’ünden azı, ambarı geri çağırılmışlardır. Burada, var olmayan bir nesnenin söz edilmesi, var olmayan nesnenin görüldüğünün bildirilmesi olasılığını arttırmıştır.

Son 20 yıldır, bilişsel psikoloji içinde yürütülen bellek hataları kapsamında, dikkatleri en çok üzerine çeken konu, bir olaya tanık olmuş bir kimseye verilen yanlış bilginin bozucu ya da silici etkisidir. Yanlış bilginin tanıma ve geri çağırma üzerindeki bozucu etkisi pek çok araştırmada kanıtlanmıştır. Bu kanıtlar, beraberinde yeni soruları da getirmektedir. Bunlardan biri şudur: İnsanlar, kendilerinden istenen bazı ayrıntıların orijinal olayla ilgili olduğunu, nasıl ve ne zaman hatırlarlar? Bu konu kaynak izleme (source monitoring) yaklaşımı ile açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır. Katılımcılara olay sonrası hatalı bilgi verildiğinde belleklerinin kaynağı

konusunda karışıklık yaşamaktadırlar. Bu karışıklıklar, katılımcıların belleklerindeki bilginin kaynağını asıl kaynaktan başka bir kaynağa yükleme yaparak göstermelerine neden olmaktadır (Johnson ve ark., 1993; Roediger ve ark., 1996; Hakkanen ve McEvoy, 2002; Henkel ve Coffman, 2004).

Yapılan araştırmalar sonucunda, bellekte iki tür bilginin ortaya çıktığı söylenebilir. İlk bilgi, orijinal olayın algılanması evresinde toplanır, ikinci ise gerçek bilgiden sonra gelen yeni bilgidir. Zamanla bu iki kaynaktan gelen bilgiler bir şekilde birleşir ve hangi detayın hangi kaynaktan geldiğini söylemek giderek zorlaşır (Roediger ve ark., 1996; Loftus, 2000).

Olay sonrası bilgi ile değişen bellek üzerine yapılan araştırmalar böylesi bir değişimi ortaya çıkaran faktörleri belirlemişlerdir. Bunlardan en önemlisi tanıktan, olayı, her hatırlaması istendiğinde değişmelerin ortaya çıkmasıdır. Tanık, hikayesini ne kadar çok anlatırsa, olay sonrası bilginin, tanığın olayla ilgili ifadesi ile iç içe geçme olasılığı o kadar artar. İkincisi, tanık, farklı olay sonrası bilgiyle ne kadar çok karşı karşıya kalırsa, bu bilginin belleğin bir parçası olma ihtimali o kadar artar. Olay sonrası bilgi doğru da olsa hatalı da olsa defalarca aynı bilgiyle karşı karşıya kalınması, görgü tanığının bu bilgiye erişimini artırır, dolayısıyla da bu bilgiyi kendi gözlemiymiş gibi kabul etmesini kolaylaştırır (Schreiber ve Sergent, 2003). Üçüncüsü, olay sonrası bilginin kaynağı ne kadar güvenilir, otoriter ya da inanılır olursa, bilginin tanığın olayla ilgili ifadesinde yer alma olasılığı o kadar artar. Dördüncüsü, orijinal olayın anlaşılabilirliği ve tamlığı ne kadar az olursa olay sonrası bilginin etkisi o kadar çok olur. Beşincisi, orijinal olayla, olay sonrası bilginin farklılığına dikkat edilmemesi ya da olay sonrası bilgi açık ve net olmadığına bellek üzerindeki etkisi büyür (Haber ve Haber, 2000).

1.3. Görgü Tanığının Sorgulanma Şeklinin Bağımsız Bellek Bildirimi Üzerindeki Etkileri

Adli olaylara tanık olan kimseler olayın ardından pek çok aşamadan geçerler. Tanıkların, olayın hemen ardından polis tarafından ifadeleri alındığında, olay bildirimlerinin doğruluğu ve tamlığı artar. Ancak polis sorgulamalarında da bellek hatalarına neden olabilecek çeşitli faktörler vardır. Polis sorgulamalarında, tanıklara yöneltilen soruların, tanığın belleğini etkileyecek hatalı farzlar içermemesi gerekir.

Loftus ve Zanni'nin (1975) bir çalışmasında, 100 öğrenciye çoklu bir araba kazasının olduğu kısa bir film izletmiştir. Filmde, bir araba, trafiğin ortasında sağa döner ve dönen arabaya çarpmamak için fren yapan araçla birlikte 5 araç zincirleme kaza yapmaktadır. Filmi izledikten sonra katılımcılar bazı kritik sorular içeren bir anketi yanıtlamışlardır. Kritik sorulardan üç tanesi filmde var olan nesnelere ilgilidir. Diğer kritik üç sorudaki filmde var olmayan nesnelere ilgilidir. Katılımcıların yarısına sorulan kritik sorular "bir ... gördünüz mü?" diğerleri için ise "...'yı gördünüz mü?" şeklinde ifade edilmiştir. Bu iki soru arasında farklılık vardır. Biri var olan bir nesneyi önceden farz ederken, diğer soruda herhangi bir nesnenin varlığı önceden farz edilmemektedir. Bir sorgulamacı "...'yı gördünüz mü?" derken o nesnenin var olduğu söylemektedir. Yani "orada ... vardı, siz onu gördünüz mü?" demektedir. Sorgulamacının farzı tanığı etkileyebilir. Diğer soru, her hangi bir nesnenin varlığına işaret etmemektedir. İçinde, önceden varlığı farz edilmiş nesnelere yer aldığı sorulara yanıt veren katılımcılar, herhangi bir nesnenin varlığını önceden farz etmeyen sorulara oranla, var olmayan nesnelere için daha çok "evet" yanıtı vermişlerdir.

Adli olayların ardından yapılan tüm iletişim biçimleri, sadece soru ve cevaplarla sınırlıdır. Mahkemelerde, dava öncesinde, tanıklara pek çok sorumlu tarafından "Ne-Nasıl?" soruları sorulur. Tanıklar, soruyu soran kişiye ve statüsüne göre aynı soru biçimlerini anlamsal olarak birbirinden farklı algılayabilirler. Soruyu soran kişinin statüsü ne kadar yüksekse soruların kontrolü de anlamsal olarak onun elindedir. Yanıtlayan kişinin soru üzerindeki kontrolü, soruyu soran kişinin statüsü yükseldikçe azalabilir. Dava evresinde, mahkeme ortamında farklı bağlamlarda farklı sorgulayıcıların sorduğu farklı sorular vardır. Sorular doğrudan ve çapraz sorgulamada savunma avukatları ve savcılar açısından da değişir. Doğrudan sorgulamada, sorular çapraz sorgulamadakine oranla daha az kontrol edilebilir. Ne, Nasıl soruları, doğrudan sorgulamada, çapraz sorgulamaya oranla hem savcı hem de savunma tarafından oldukça çok sorulur ve bu kontrolü azaltır. Evet/hayır soruları ise çapraz sorgulamada sorulur ve kontrolü artırır. Çapraz sorgulamada savunma, savcıdan daha çok evet/hayır sorusu sorar. Doğrudan sorgulamada savcı, ne-nasıl soruları sorar, çapraz sorgulamada ise evet-hayır soruları sorar. Sonuç olarak aynı sorular farklı şekillerde ve farklı bağlamlarda farklı sorgulayıcılar tarafından sorulur (Dillon, 1991). Mahkemelerde farklı bağlamlarda sorulan farklı sorular, savunma avukatının planladığı şekilde ve görgü tanıklarının yanıtlarına göre gelişir. Yönlendirici sorular, çapraz sorgulamada stratejik olarak uygun bir yöntemdir. Bunlar özellikle görgü tanığı ve bilirkişi ifadelerinin dayanak noktasının çürütmek için gereklidir.

Dillon'un (1991) belirttiği gibi, bir sorunun geçerli olabilmesi için farzlarının doğru olması gerekir. Ancak bu şekilde geçerli bir yanıt alınabilir. Eğer farzlar doğru değilse, soru doğru olarak yanıtlanmaz. Yanıt gerçekte sorunun farzını doğrular. Uygulamada soru soran kişi doğru olsun ya da

olmasın, farzın ne olduğunu bilirse yanıtın anlamını ve değerini de bilir. Bazı sorgulayıcılar bilerek hatalı farzlarla sorularını sorarlar, bunlar “tuzak” sorulardır, bir soru taktiği olarak kullanılırlar. Örneğin bir şüpheliyi sorguya çeken sorgu memuru, suçun işlendiği sırada CSO konserinde olduğunu iddia eden şüpheliye, “Konserde orkestra üyelerinden biri kalp krizi geçirdiğinde sen nasıl tepki verdin?” diye sorduğunda şüpheli ne yanıt verirse versin, doğruyu söylemediği onaylanmış olacaktır çünkü doğru olmayan bir farzın doğru olduğunu onaylamış olacaktır. Çapraz sorgulama yapanlar, bir sorgulama taktiği olarak şüpheliye sordukları sorulara, doğru olarak onaylanması için doğru ya da belirsiz farzları yerleştirmeye çalışabilirler. Şüphelilere yöneltilen sorularda hatalı farzların kullanılması bir dereceye kadar etkili olmasına rağmen görgü tanıklarında bu tür soruların nasıl kullanıldığına dikkat edilmelidir. Çünkü görgü tanıklarından doğru ve tam bilgi almak adli süreçte oldukça önemlidir ve hatalı farzlarla görgü tanığının belleğine müdahale edilmemelidir.

Soru biçimlerinin, görgü tanığı ifadelerinin doğruluğu üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar, bağımsız bellek bildirimlerinin, sorgulamaya oranla, tamlığının daha az olduğunu ve bununla beraber bu bildirimlerin daha doğru olduğunu göstermiştir (Zaragoza ve ark., 2001; Ibabe ve Sporer, 2004; Er, Alpar, Uçar, 2005). Ibabe ve Sporer’e (2004) göre, tanıklara, yönlendirilmiş sorular sorulmadan önce bağımsız bellek bildirimlerinin alınmış olması gerekir.

Er, Alpar ve Uçar’ın (2005) yaptığı, soru türlerinin görgü tanığının bellek hatalarının üzerindeki etkisinin incelendiği bir araştırmada, tanık olunan olay sonrasında bağımsız bildirimleri alınmış tanıklara, bir ara faaliyet aşamasından sonra yöneltilen nötr, doğru farzlı ve hatalı farzlı soruların, tanıkların daha sonraki bildirimlerini etkilediği gösterilmiştir. İlk

önce bağımsız olay bildirimleri alınan ve ardından bir takım farzların bulunduğu soruların sorulduğu tanıkların, son olay bildirimlerinde raporlarını kendilerine daha önce sorulan sorular çerçevesinde ve sorulardaki farzların etkisi altında yazdıkları görülmüştür.

Bir tanığın bir olayla ilgili bağımsız anı bildirimi, normal olarak tanığın gözlemlemiş olduğu olayla ilgili olarak anlatabileceklerinin en doğrusudur (Er, Alpar, Uçar, 2005). Bellek araştırmalarında, uzmanlar, bir tanığın gözlemlediği olaydan sonraki ilk bildirimini bağımsız bellek olarak adlandırır. Bir bellek bildirimini bağımsız olması için, ilk olarak, tanık ne olduğu konusunda hiç kimseyle konuşmamış ve hiç kimseyi dinlememiş olmalıdır. İkincisi, tanığın olayı ilk betimleyişi olmalıdır. Üçüncüsü, tanık, olayı yönlendirici sorular olmaksızın anlatmalıdır.

1.4. Görgü Tanıklığında Teşhis ve Tanıma Süreci

Cinayet, hırsızlık, soygun gibi herhangi bir suç olayının görgü tanığı, suçun işlendiği yerde bulunan bir kimseyi görmüş olabilir. Olayın kurbanı ya da seyircisi olarak, tanık, tanık olduğu olay ile ilgili ayrıntıları, adaleti yanıtlanacak şekilde belleğine kodlayabilir. Bir kimse bir suç olayına tanık olduğunda, polis, suçlu ile ilgili bir tanımlama yapması için tanıktan ifade vermesini ister. İfade verilmesinden saatler ya da aylar sonra, suçlunun teşhisi için tanık polis merkezine çağırılır. Tanıktan, şüphelilerin yan yana durduğu bir sıralamadan ya da sabıkalı fotoğrafları arasından suçun gerçekleştiği günde gördüğü insanın, sıralamadaki şüphelilerden ya da resimlerdeki insanlardan biri olup olmadığını göstermesi istenir (Wells, 1993; Wells ve ark., 1998; Valentine ve Pickering, 2003; Lyle ve Johnson, 2004). Görgü tanıklığında yüz teşhisi işlemi, yüz hatlarına dayalı bir işlemde çok

bütüncül bir işlemdir. Yüz kodlanırken burun, ağız, gözler gibi hatlar ayrı ayrı değil, bütüncül olarak algılanır. Yüzler ayrı hat kümeleri olarak değil, hatlar arası uzaklık, boyutlar gibi özellikler içeren, hatların etkileşimde olduğu bir sistemde işlenir. Çok basit hatsal değişimler kişinin, yüzün artık daha farklı göründüğünü fark etmesine yol açar, ancak her zaman bu değişimin hangi hatta olduğunu açıklayamaz (Wells, 1993).

Bazı araştırmacılara göre, insanların yüzleri algılama ve saklama yetenekleri o kadar iyidir ki bunun için özel bir işleme mekanizmaları olmalıdır. Bu görüşün en güçlü iddiası, yüzleri tanıma özrü olarak karakterize edilen *prosapognosia* hastası insanlar üzerinde yapılan çalışmalardır. Araştırmacılar bu özrün yüzlere özgü olup olmadığını araştırmışlardır. Wells'in (1993) belirttiğine göre, Bornstein, 1963 yılında beyin ameliyatları sonrasında yüzleri tanıyamama özrü ortaya çıkan bir ornitologun (kuş bilimci) farklı kuşları ayırt edemediğini bildirmiştir. Görgü tanıkları için ise durum farklıdır. Görgü tanıklığı, diğer yüz tanıma deneylerinden oldukça farklı bir görevdir. Yüz tanıma testi, katılımcının önceden tanıdığı insanlar içindir ve bu yüzlerle karşılaşması basit, tek seferlik olaylar değildir. Yüz tanıma testlerinde katılımcılara gösterilen resimlerdeki "tanıdık" insanlarla ilgili eski anılar ve bu "tanıdık" insanlarla bir araya geldikleri zaman ve mekanlar, görgü tanığının yaşadığından çok daha farklı bir durumdur. Dolayısıyla, bu tanıma işlemi "kişi teşhisi"nden çok "portre tanınması"dır.

Portre tanıma işleminde, yüzü tanıma için kullanılan fotoğraf ile kodlama için kullanılan fotoğraf aynı fotoğraf olmalıdır. Yani kişinin belleğinde kodlanmış olan yüz ile ona gösterilen fotoğraftaki yüz aynı olmalıdır. Kişi teşhisi geçici bir takım faktörler altında görülen birisini tanımaktır. Portre tanımada "tanıdık" bir kimsenin tanınması söz konusudur

ve burada tanınan kişiye ait daha önceden hatırlanan pek çok uyarıcı özellik, portre tanıma sırasında da korumaktadır. Olası şüphelilerin bulunduğu fotoğraf ve sıralamalarda uyarıcı özelliklerin devamı söz konusu değildir. İnsanların yüzleri değişebilir, stilleri değişebilir. Polisin de olay anını dondurup görgü tanığına böyle bir fotoğrafı sunma lüksü yoktur. Polis kayıtlarındaki fotoğraflar genelde eskidir. Üstelik görgü tanığı, teşhis için olaydan çok sonra çağrılabilir. Bunun yanı sıra, polis, şüphelilerin bulunduğu sıralamaları olaydan çok sonra oluşturabilmektedir. Buna rağmen genelde görgü tanıkları doğru teşhisi yapabilmektedirler (Wells, 1993).

1.4.1. Görgü Tanığının Şüphelilerin Bulunduğu Sıralamadan Suçluyu Teşhis Etmesi

Bir görgü tanığı, şüphelilerin arasından suçluyu teşhis etmesi için çağırıldığında, görgü tanığına gösterilecek şüpheli sıralamalarının yapısal ve işlevsel olarak bir takım özellikler içeriyor olması gerekmektedir. Görgü tanığının belleğinin etkilenirliği göz önünde bulundurulduğunda, gösterilen şüpheli sıralamasının, tanığın belleğindeki bilgiye ulaşmak için bir yol olduğu düşünülür. Bu yolun kusurlarının mümkün olduğunca da elimine edilmesi gerekir. Şüphelilerin bulunduğu sıralamaların yapısal ve işlevsel olarak kusurlarının elimine edilmesi için sıralamaların iyi anlaşılması gerekmektedir (Wells, 1993; Wells ve ark., 1998). Görgü tanıkları, şüphelilerin bulunduğu bir sıralamadan suçluyu teşhis ederken, sıralama üyeleri arasından suçluya en çok benzeyen şüpheliyi seçme eğiliminde olacaktır. Görgü tanığının diğer sıralama üyeleri arasından suçluyu en çok andıran sıralama üyesini seçmesine "göreceli yargı süreci" denir. Bu süreç işlevsel olarak uygun görünmesine rağmen bazen işlevsel olmayabilmektedir. Bu sürecin nasıl işlevsel olmayabileceğinin anlaşılması

için suçlunun, bulunmadığı sıralamalardan yararlanır. Görgü tanığının belleğinden suçluyu en çok andıran sıralama üyesini seçmek, suçlu sıralamada bulunduğu sürece yararlı ve kusursuz bir stratejidir. Ancak göreceli yargı süreci gerçek suçlunun bulunmadığı durumlarda bile, olumlu bir yanıt üretilmesine neden olabilir. Çünkü diğer sıralama üyelerinden daha çok suçluya benzeyen bir sıralama üyesi vardır, dolayısıyla çeldiricidir (Wells, 1993; Wells ve ark., 1998).

Görgü tanıklarına sadece, gerçek suçlunun sıralamada hem olabileceği hem de olmayabileceği söylenirse, bu, suçlunun bulunmadığı sıralamalarda, şüphelilerden birini seçme olasılığını azaltır, suçlunun bulunduğu sıralamalarda ise arttırır. Ancak, yine de tanığa, “suçlu sıralamada olabilir de olmayabilir de” bilgisi verildiğinde tanık göreceli yargı süreçleri devreye girdiği için sıralama üyelerinden birini seçme eğiliminde olabilir.

Göreceli yargı sürecinde ekforik benzerliğin rolü vardır. Ekforik benzerlik bir bellek izi ve bir fiziksel uyaran arasındaki benzerlik yargısıdır. Örneğin, görgü tanığının belleğindeki suçlunun yüzünde bir dikiş izi varsa ve sıralamadaki bir kimsede de buna benzer bir iz bulunuyorsa görgü tanığı suçlunun sıralamada bulunmadığı bir durumda, suçluyla ortak bir özelliği bulunan şüpheliyi teşhis etme eğiliminde olacaktır. Göreceli yargılama sözü konusu olduğunda, ekforik benzerlik süreci de aktif haldedir. Ekforik benzerliğin bulunmadığı bir süreçte görgü tanığı, kimin en çok suçluya benzediğine karar veremeyebilir. Bununla beraber, sıralamadaki şüphelilerden birinin teşhis edilmesi, bir sıralama üyesinin diğer sıralama üyelerine göre asıl suçlu ile daha büyük ekforik benzerliğinin bulunduğu anlamına gelir. Polis sıralamasındaki bir üye, diğer üyelere oranla, suçluyla daha fazla ekforik benzerlik gösteriyorsa, ekforik benzerlik düzeyi az da olsa, o sıralama üyesinin görgü tanığı tarafından teşhis edilme tehlikesi artar

(Wells, 1993; Wells ve ark., 1998). Asıl hedef olan suçlu, sıralamada bulunduğunda ve yerine başkası konmaksızın suçlu sıralamadan çıkarıldığında, görgü tanıklarının sıralama üyeleri arasından kimi seçeceği önemlidir. Böyle bir durumda, göreceli yargı süreci harekete geçer. Tanığın hedefi, suçluya en çok benzeyen sıralama üyesi olmalıdır. Fakat hedef kaldırılırsa, sıralamadaki bir başka kimse suçluya en çok benzeyen kimse haline gelebilir.

Görgü tanığı teşhisinin göreceli yargı sürecinden etkilendiğinin anlaşılması ardışık sıralamaların geliştirilmesini sağlamıştır (Wells, 1993; Wells ve ark., 1998; Wells ve ark., 2000). Ardışık sıralama, her sıralama üyesinin bireysel olarak yer aldığı bir yöntemdir. Görgü tanığı, sıralama üyelerini tek tek birbirinin ardından görür ve her defasında gelen kişinin suçlu olup olmadığına karar vermesi gerekir. Ardışık sıralama, Wells tarafından görgü tanıklarının, göreceli yargı stratejisi kullanmalarını engellemek için geliştirilmiştir. Görgü tanığı bu yöntemle sıralamada bulunan üyenin suçlu olup olmadığına, bir önceki kişi ile karşılaştırarak karar verebilir. Ancak, daha sonra gelecek olan sıralama üyesinin suçlu ile daha iyi eşleşip eşleşmeyeceğinden emin olamaz. Bu şekilde, görgü tanığının göreceli yargı stratejisi kullanmasının önüne geçilir (Wells, 1993; Wells ve ark., 1998). Görgü tanığının göreceli yargı stratejisi kullanabildiği durumda, eğer sıralamanın işlevsel büyüklüğü düşükse ve görgü tanığı, suçlunun sıralama içinde olmayabileceği konusunda uyarılmışsa, görgü tanığı sıralamaya ön yargı ile yaklaşır. Ardışık sıralama yöntemi bu iki kritik ön yargının etkisini minimize eder.

Görgü tanığının teşhisi ile ilgili pek çok araştırmada, teşhis için şüphelilerden oluşturulan sıralamaların geliştirilmesi amaçlanır (bkz. Lindsay ve Bellinger, 1999). Bir çok araştırmacı, doğru teşhisin yapılabileceği

ortamların belirlenebilmesi, masum insanların uygun olmayan koşullar nedeniyle hatalı olarak teşhis edilmesinin önüne geçilmesi için canlandırıcı suç deneylerinin kullanılması ve gerçek olaylara yakın ortamların hazırlanması gerektiğinde hemfikirdir (örn., Wells ve ark., 1998; Valentine, Pickering, Darling, 2003; Lyle ve Johnson, 2004).

1.5. Görgü Tanığı Belleğinin Ölçülmesi

1.5.1. Hatırlama ve Tanıma

Deneysel yöntemlerle görgü tanığı belleğini inceleyen araştırmalarda, görgü tanığının olaya ait belleği, geri çağırma testleri ya da tanıma testleri aracılığı ile ölçülür. Adli uygulamalarda geri çağırma testleri, görgü tanığının olaya ait bağımsız bellek bildirim ve görgü tanığına sorulan açık uçlu sorulara karşılık gelir. Tanıma testleri ise, şüphelinin görgü tanığı tarafından polis sıralaması ya da sabıka kayıtlarında yer alan fotoğraflardan teşhis edilmesine ve görgü tanığına olay hakkında sorulan çoktan seçmeli sorulara karşılık gelir.

Görgü tanıklığı dışındaki diğer bellek araştırmalarında da, belleğin hangi test yöntemi ile incelendiği önemlidir. Son yıllarda belleği içerdiği bilgi miktarı ve doğruluk açısından ayıran çalışmalarda, "geri çağırma-tanıma" paradoksuna özellikle dikkat çekilmektedir (Koriat ve Goldsmith, 1994). Belleğin niceliksel olarak değerlendirildiği araştırmalar, genellikle bir kelime listesinin çalışıldığı araştırmalardır ve bellek, bu tür araştırmalarda çoğunlukla tanıma testleri aracılığı ile ölçülür. Liste öğrenme paradigmasında bellek, depo metaforuna karşılık gelir ve bir bilgi depolama yeri olarak kabul edilir (Roediger, 1980). Bu tür araştırmalarda, bellek

genellikle depoya giren bilgi miktarı açısından değerlendirilir. Hatalı yanıtlar ise ihmal edilir. Unutma ise bilginin kaybı olarak değerlendirilir.

Belleğin doğruluk açısından değerlendirildiği çalışmalar, genellikle görgü tanıklığındakine benzer bir şekilde olay belleğinin çalışıldığı araştırmalardır ve çoğunlukla bellek, geri çağırma testleri aracılığı ile ölçülür. Görgü tanıklığı ya da gerçek yaşam anıları ile ilgi araştırmalarda temel kriter, liste öğrenme araştırmalarındaki gibi depoda kalan madde miktarı değil, kişinin bildirdiği ile gerçekte olan arasındaki benzerlik ve uyuşmadır (Koriat ve Goldsmith, 1994).

Görgü tanıklığı araştırmalarında ve belleği günlük yaşam olayları içinde ele alan bir çok çalışmada (örn., Er ve Uçar, 2004) bellek, geçmiş olayların bir temsili ya da tanımıdır, dolayısıyla, bellek bildirimlerinin gerçeklik değeri vardır. Doğru ya da hatalı olup olmadığına, gerçekleşen olayla karşılaştırılarak karar verilebilir. Görgü tanıklığı koşulunda, gerçek yaşam koşullarında olduğu gibi bellek raporunun güvenilirliği ve doğruluğu önemlidir, dolayısıyla bellek daha önce gerçekleşmiş olay ile uyuşup uyuşmadığına göre değerlendirilir. Bu açıdan bakıldığında, bellek bildiriminin içeriği oldukça önemlidir. Depolama miktarı açısından belleğin değerlendirildiği araştırmalardan farklı olarak, görgü tanıklığı ya da gerçek yaşam olaylarında, bellek bildiriminin gerçekleşen olayla benzerlik taşıyan unsurlarının miktarı dikkate alınır. Bellek benzerliğinin değerlendirilmesi de girdi ve çıktı karşılaştırması ile yapılabilir. Depo yaklaşımında belleğe bir girdi vardır ve asıl soru bu girdinin ne kadarının çıktı olarak geri alınabildiğidir. Benzerlik ya da doğruluk yaklaşımına göre ise önce çıktı alınır (örneğin görgü tanığı raporu), daha sonra girdi ile uyuşup uyuşmadığı değerlendirilir.

Bellek araştırmalarında araştırmacıların genel görgü test tekniklerinin bellek performansını etkilediği yönündedir. Görgü tanıklığı araştırmalarında tanıma testleri ve yönlendirmeli soruların olduğu geri çağırma testlerinin bellek üzerinde bozucu bir etkisi olduğu bilinmektedir. Bu testlerdeki yönlendiriciler bir olayın görgü tanığının belleğindeki bilgiyi bozabilmektedir. Görgü tanığına yöneltilen soru biçiminin tanığın yanıtının kalitesi üzerinde önemli bir etkisi vardır (Koriat ve Goldsmith, 1994; Loftus, 2000; Haber ve Haber, 2000).

Neisser'a (1988b) göre, tanımanın hata yaptığı bir çok yerde geri çağırma hata yapmaz. Tanıma testleri bellek miktarı performansı açısından geri çağırmadan üstünken, geri çağırma testleri de doğruluk performansı açısından tanıma testlerinden daha üstündür (Akt., Koriat ve Goldsmith, 1994). Son yıllarda yapılan araştırmalar, açık uçlu sorularla (geri çağırma testi) yapılan testlerin kapalı uçlu sorularla (tanıma testi) yapılan testlere oranla bilinçli hatırlamanın llmesine daha çok katkı sağladığını göstermiştir (Rajaram, 1993).

1.5.2. Test Tekrarı

Bir olaydaki görgü tanığı, tanık olduğu olayı farklı koşullar altında defalarca anlatır. Tanık olunan olayın; polis, avukat, savcı, hakim gibi otoritelere anlatılması, diğer tanıklarla tartışılması, tanıdıklara anlatılması görgü tanığının belleğinde değişmelere neden olur. Görgü tanığının, tanık olduğu olayı anlamlandırması ve ifade etme şekli olayla ilgili ayrıntıları kime anlattığına göre değişebilir. Görgü tanıklığı araştırmalarında da söz konusu olan bu durum, tekrarlı testlerin etkisi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu değişken pek çok araştırmada görmezden gelinmiş olmasına rağmen görgü

tanıklığı uygulamalarında hayati bir önem taşımaktadır (Seamon ve ark., 2002). Çünkü, bir suça tanık olanlar, mahkemede yapacakları tanıklığa kadar geçen sürede pek çok defa sorgulanmaktadırlar. Tekrarlı geri çağırmanın bellek üzerindeki sistematik etkileri düşünüldüğünde, bu hem kuramsal olarak hem de uygulamada önemlidir (Roedeiger ve ark., 1996; Henkel, 2004). Araştırmacılar, görgü tanığı belleği ile ilgili çalışmalarını bu bağlamda ele almışlar ve görgü tanığının belleğinin hangi koşullar altında ölçülmesi gerektiği konusunda yeni tartışmalar ortaya atmışlardır.

Belleğin ölçülmesi konusunda, Henkel (2004), görgü tanığının, bir olayı, ne şekilde hatırladığı ölçülürken, diğer yandan da geri alınamaz biçimde, olaya ilişkin olarak, sonradan hatırlanan bazı ayrıntıların değişebileceğini ileri sürmüştür. Test etme etkisi (testing effect) adı verilen bu etki, bir nesneyi geri çağırma ya da tanıma eyleminin, aynı nesnenin daha sonraki geri çağırma ya da tanıma olasılığını arttırmasına karşılık gelir (Roediger ve ark., 1996). Tulving ve Arbuckle'a (1963) göre, paradoksal olarak, test etme eyleminin daha sonraki geri çağırılarda bozucu etkisi de vardır. Bir bilgiyi geri çağırarak, başka bir bilginin daha sonra geri çağırılmasını hem uzun süreli bellekte hem de kısa süreli bellekte etkiler (Morton, Hammersley, Bakerian, 1985; Akt., Roediger ve ark., 1996). Bellekten defalarca geri getirme yapıldığında, bellekteki bazı unsurlar güçlenebildiği gibi, bazı unsurlar da kaybedilebilir veya diğer benzer deneyimlerle karıştırılabilir. Dolayısıyla, tekrarlı bellek testleri ile bir önceki teste oranla daha fazla bilgi hatırlanabilmesine rağmen, hatırlanan bilgi doğru olmayabilir. Henkel'in (2004) belirttiğine göre, Roediger III, McDermott ve Goff (1996) buna, "tekrarlı test etmenin paradoksal etkileri" adını vermişlerdir. Tekrarlı geri çağırma ya da test etme bazen bellekteki hataların ve bozulmaların artmasına neden olurken doğru bilginin de akılda tutulmasını arttırabilir. Henkel (2004)

tekrarlı hatırlama girişimleri nedeniyle ortaya çıkan bellek hatalarını incelediği araştırmasında, her test tekrarında, katılımcıların kaynak hatalarının arttığını bulmuştur. Henkel'in bulguları tekrarlı testin bellek üzerinde karşıt etkilerinin de olabileceği görüşünü desteklemektedir.

Görgü tanığı belleği araştırmalarında kullanılan test etme yöntemleri son zamanlarda pek çok araştırmanın odağını oluşturmaktadır. Bazı araştırmacılar katılımcıların olay sonrası bilgi aldıktan sonra ölçülme yöntemlerinde bazı eksiklikler olduğunu ortaya koymuşlardır (Padilla-Walker ve Poole, 2002). Özellikle yönergeler aracılığı ile hatalı bilgi etkisine neden olan faktörlerin elimine edilmesi önemli bir konudur. (McCloskey ve Zaragoza, 1985; Belli, 1989; Chandler, 1991; Chandler ve ark., 2001; Schreiber ve Sergent-Marshall, 2003).

1.5.3. Karşıt Test Yöntemi (Opposition Test)

Görgü tanıklığı araştırmalarında olay sonrası bilginin, orijinal olay belleğinde silici bir etki oluşturup oluşturmadığı tartışma konusu haline gelmiştir. Ayers ve Reder'in (1998) belirttiğine göre, kimi araştırmacılar olay sonrası bilginin orijinal olay belleğinde geri alınamaz değişikliklere neden olduğunu iddia ederken kimileri ise orijinal olay bilgisi ve olay sonrası bilginin her ikisinin birden varlığını koruduğunu ancak hangi bilginin aktif olacağını belirleyen bir takım etkenlerin bulunduğunu iddia etmektedir. McCloskey, Zaragoza (1985) ve Belli'e (1989) göre, olay sonrası bilginin orijinal olay belleği üzerinde silici bir etkisi bulunmamaktadır. Ona göre olay sonrası bilgi orijinal olay sonrası bilgiye erişimi de engellemez. Olay sonrası bilginin ortaya çıkmasının nedeni, olay sonrası verilen hatalı bilginin, katılımcı tarafından kabul edilmesi ve tanığın, araştırmacının istediği

bilginin olay sonrası bilgi olduğunu zannetmesidir. Chandler (1991) ise, Belli gibi olay sonrası bilginin, orijinal olay bilgisine erişimi engellemediğini, ancak tepki verme eğilimi ve sosyal talep nedeniyle katılımcının olay sonrası bilgiyi orijinal olay bilgisi yerine kullandığını ileri sürmektedir. Loftus (1992) ise olay sonrası bilginin, orijinal olay bilgisi üzerinde silici bir etkisinin bulunduğunu, eski bilginin yeni bilgi ile “güncellendiğini” ileri sürmektedir. Lindsay (1990), olay sonrası hatalı bilgi etkisinin ortaya çıkıp çıkmadığının anlaşılabilmesi için, olay sonrası hatalı bilginin, bellek izlerini bozduğu (Loftus, 1992) ya da hatırlamayı bozduğu (McCloskey, Zaragoza, 1985; Belli, 1989; Chandler, 1991; Chandler ve ark., 2001) hipotezlerine alternatif bir hipotez geliştirmiştir. Lindsay’ın (1990) hipotezine göre, görgü tanığı belleği ölçüldüğünde; tepki eğilimi, sosyal talepler ve kaynak karışıklığı gibi faktörler olay sonrası hatalı bilginin, orijinal olay yerine ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Lindsay (1990), böylece, “Karşıt Test” (Opposition Test) adını verdiği, geri çağırma testinde, yönergeler aracılığı ile hatalı bilgi etkisine neden olan tepki eğilimi, sosyal talepler ve kaynak karışıklığı gibi faktörleri elimine edeceğini ileri sürdüğü test yöntemini geliştirmiştir. Lindsay’ın (1990) ve daha sonra da Chandler, Gargano ve Holt (2001) ile Schreiber ve Sergent’in (2003) belirttiğine göre, tepki eğilimi, orijinal olay veya ilgili ayrıntılar belleğe kodlanamadığında ortaya çıkar. Tanık, yanıtı bilmediği halde yanıt verme eğilimindedir. Talep faktörleri, orijinal olay veya ilgili ayrıntılar hatırlanıyor olmasına rağmen, olay raporundaki bilginin araştırmacı tarafından doğru kabul edileceği düşünüldüğünde ortaya çıkar. Kaynak karışıklığı ise, hem orijinal bilginin hem de hatalı bilginin hatırlanması, ancak hangi bilginin orijinal olaydan hangisinin olay raporundan geldiğini belirleyememe durumunda ortaya çıkar. Karşıt Testte; katılımcılara, geri çağırma (hatırlama) testinde yer alan yönergeler aracılığı

ile açık ve net olarak, olay raporundan okudukları bilgileri göz ardı etmeleri söylenir. Aslında bu yöntem, sadece tanıkların kendi gözlemlerini rapor etmelerini sağlamak ve bir kaynak hatası yapmalarını önlemek için kullanılır. Böylelikle, Karşıt Test yönergesi ile yapılan araştırmalarda hatalı bilgi etkisine neden olan bazı faktörlerin elimine edilmesine çalışılır. Karşıt Test kullanımına rağmen, hatalı bilgiyle karşı karşıya bırakılan katılımcıların hatalı bilgiyi geri çağırabildikleri bir çok çalışmada (örn., Schreiber ve Sergent, 2003) gösterilmiştir. Ancak, Schreiber ve Sergent (2003), Karşıt Test yöntemini yeniden düzenlemişlerdir ve araştırmalarında, katılımcılara Lindsay'ın (1990) yönergesine ek olarak, geri çağırma testindeki her soru için, hangi yanıtın hatalı olduğunu da söylemişlerdir. Örneğin, orijinal olayda kritik madde "tornavidayken", olay sonrası hikayede bu madde "anahtar" olarak değiştirilmiştir. Sonrasında ise, geri çağırma testinde; Karşıt Test yönergesi ile birlikte verilen ipucunda, sorunun doğru yanıtının "anahtar" olmadığını söylemişlerdir. Schreiber ve Sergent (2003) bu şekilde yaptıkları araştırmalarında; sadece Karşıt Test yönergesi alan katılımcılarla, bu yönergeye ek olarak ipucu alan katılımcıların puan ortalamalarını karşılaştırdıklarında aralarındaki farkın anlamlı olmadığını bulmuşlardır. Görgü tanıklarının yanıtlarında, Karşıt Test yöntemi ile birlikte aldıkları ipuçlarına rağmen olay sonrası hatalı bilgi etkisi ortaya çıkmıştır. Bu tür örnekler, görgü tanığı belleğinin incelenmesinin adalet sistemi için ne kadar önemli olduğuna bir kez daha işaret etmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Karşıt Test yönteminin temel amacı, görgü tanıklarının sadece kendi gözlemlerini rapor etmelerini sağlamak ve kaynak hatası yapmalarının önüne geçmektir. Kaynak, bir anının hangi koşullar altında edinildiğini belirten, çeşitli ortak özelliklere karşılık gelir. İnsanların, belleklerinden geri çağırabildikleri anılarını ya da bilgilerini hangi kaynaktan

edinmiş olduklarını söyleyebilmeleri oldukça önemlidir. Hatırlanan bilginin kaynağının gösterilebilmesi, bilişsel psikolojide olduğu kadar adli psikolojide de kritik bir önem taşır (Johnson ve ark., 1993). Bilginin kaynağını gösterememeye ilişkin bir örnek, daha önce bir tanıdıktan öğrenilen bir fıkranın, aradan bir süre geçtikten sonra o tanıdığa yeniden anlatılmasıdır. Kişi, belleğinde bulunan bir fıkrayı arkadaşına anlatmakta, ancak onu ne zaman ve nereden öğrendiğini hatırlayamamaktadır. Bu nedenle de fıkranın kaynağına fıkrayı yeniden anlatmaktadır. Bir olaya tanık olmuş ya da bir bilgi öğrenmiş kimsenin, bilginin kaynağını söyleyebilmesi *kaynak izleme* yaklaşımı ile açıklanmaya çalışılır (Johnson ve ark., 1993; Higham, 1998; Hekkanen ve McEvoy, 2002; Henkel ve Coffman, 2004). Kaynak izlemede yapılan hatalar, bir olayla ilişkin anıları etkiler ve buna bağlı olarak da anya ilişkin bilginin ve inancın ifade ediliş biçimini değiştirir (Johnson ve ark., 1993). Johnson ve arkadaşları (1993) kaynak izleme için bir model geliştirmişlerdir. Daha önceki araştırmalarında *gerçekliği izleme* adını verdikleri modeli kaynak izleme modeli ile genişletmişlerdir. Buna göre; gerçekliği izleme, içsel olarak genellenmiş bilgi ile dışardan yönetilen bir bilgiyi ayırtmaktır. Johnson, buna ek olarak kaynak izleme yaklaşımında, dışarıdan gelen bilgileri birbirinden ayırt etme ve içsel bilgileri birbirinden ayırt etme konusuna değinmiştir. Buna göre; dışsal kaynak izleme, bir kimsenin, A kişisi ile B kişinin söylediklerini ayırtedebilmesidir ve içsel kaynak izleme ise, bir kimsenin, düşünmüş oldukları ile başkalarına söylemiş olduklarını ayırtedebilmesidir. Kaynak izleme, yargı süreçlerine bağlı bellek özellikleri üzerinde temellenmiştir. Buna göre; bir olay belleği oluşurken, algısal bilginin, bağlamsal bilginin, anlamsal ayrıntıların, duyuşsal bilginin ve bilişsel işlemlerin kayıtlarının da kurulması önemlidir. Çoğu kaynak izleme kararları, çabucak ve üzerinde fazla düşünmeden, aktif

durumdaki anının niceliksel özellikleri temelinde verilir. Dolayısıyla, insanlar, çoğu zaman anılarının kaynağına, farkında oldukları bir karar verme sürecini kullanarak değil, o anıları hatırladıkları sırada karar verirler. Ancak bazen, kaynak izleme kararı daha stratejik süreçler kullanılarak verilir. Stratejik bir kaynak izleme kararı verilirken, yavaş ve temkinli olunur, dahası, hatırlanan bilgiler için sebep sonuç ilişkileri mantıksal bir düzeyde kurulur. Bu iki tür kaynak izleme karar süreçlerinden birincisi otomatik, ikincisi ise kontrollü süreçlerdir. Kaynak izleme kararında, otomatik süreçler ve kontrollü süreçlerin her ikisi de ön yargılardan, varsayımlardan ve amaçlardan etkilenebilir.

Kaynak izleme yaklaşımının kullanıldığı araştırmalarda, katılımcılardan geri çağırdıkları bilginin kaynağını göstermeleri istenir. Görgü tanığı belleği araştırmaları, daha önce de belirtildiği gibi üç aşamalı bir süreçte gerçekleştirilir. Katılımcılar önce görsel bir olay izlerler. Daha sonra, hatalı bilgi içeren ve olayın kritik ayrıntılarını anlatan olay sonrası hikayeyi okular. Hikayenin okunmasından sonra da olayın kritik ayrıntılarına ilişkin soruların yer aldığı bir hatırlama testini yanıtlarlar. Örneğin Schreiber ve Sergent'in (2003) yaptıkları deneyde, orijinal olaydaki kritik madde "tornavida", olay sonrası hikayede "anahtar" olarak değişir. Katılımcılara, izledikleri olaydaki adamın elinde ne tuttuğu sorulur. Katılımcılardan, bu türdeki kritik soruları yanıtladıktan sonra, verdikleri yanıt için kaynak göstermeleri istenir. Katılımcılar, soruya verdikleri yanıtı, izledikleri olaydan mı yoksa okudukları olay sonrası hikayeden mi öğrendiklerini belirtirler. Kaynak izleme modelinin kullanıldığı görgü tanığı belleği araştırmalarının sonucunda ortaya çıkan genel görüş, görgü tanılarının sıklıkla, kendilerine sorulan kritik sorularda kaynak hatası yaptıkları ve hatırladıkları bilgilerden hangisinin hangi kaynaktan geldiğini

belirtmede zorlandıkları yönündedir (Johnson ve ark., 1993; Higham, 1998; Hekkanen ve McEvoy, 2002; Henkel ve Coffman, 2004; Er, Alpar, Uçar, 2004).

Karşıt Test yönergeli geri çağırma testiyle, olay sonrası hatalı bilgi dışında, belleği olumsuz etkileyen diğer değişkenlerin kontrol edilmesi ve elimine edilmesi sağlanmaya çalışılır. Ancak hatalı olay sonrası bilgi etkisinin orijinal olay belleğinde bir değişiklik yarattığından emin olunması için katılımcıların verdikleri yanıtları kendilerinin değerlendirmesini sağlamak önemlidir. Kaynak izleme yaklaşımında katılımcılar yanıtlarını kaynak göstererek değerlendirirler. Böylece, hangi bilginin hangi kaynaktan geldiğini, katılımcının kendisinin değerlendirebilmesi olay sonrası bilginin etkilerinin anlaşılmasında yardımcı olabilir. Hatalı bilgi etkisinin gerçekten ortaya çıkıp çıkmadığının anlaşılması için diğer bir yöntem de katılımcıların fenomenolojik farkındalıklarının değerlendirilmesidir.

1.5.4. Görgü Tanıklarının Fenomenolojik Farkındalıkları

Bilincin, işlevsel anlamda zihinsel aktivite için önemi büyüktür. Tulving'e (1985) göre bir olayı hatırlamak, bilinçli olarak bir şeyin daha önceki bir anda gerçekleştiğinin şu anda farkında olmaktır. Son yıllarda yapılan araştırmalar, geri çağırma testlerinin, tanıma testlerine oranla bilinçli hatırlamanın ölçülmesine daha çok katkı sağladığını göstermiştir (Rajaram, 1993). Ancak geri çağırma testlerinde hatırlananlar, bilinçli hatırlamanın kanıtı değildir. Bellekte bilinçli hatırlamanın rolünü ortaya çıkarmak için Tulving tarafından geliştirilen hatırlama/bilme değerlendirme yöntemi, tanıma ve geri çağırma testinde yanıtlanan maddeler için katılımcılardan kaynak izlemeye bezer bir değerlendirme yapmasını ister. Bu değerlendirmede; "hatırlıyorum" kararı verildiği durumda teste katılan

kişinin, o madde ile ilgili canlı bir anısının olduğu, daha önce maddeyi görmüş olduğuna dair öznel bir hissinin olduğu ve o maddeye dair bilinçli bir hatırasının olduğu anlamı çıkar. Diğer taraftan “biliyorum kararı” verildiği durumda teste katılan kişinin, o maddenin varlığından emin olduğu ancak maddenin varlığı konusunda canlı bir anısının olmadığı ve böyle bir anıya dair bilinçli bir hatırasının olmadığı anlamı çıkar (Rajaram, 1993). Örneğin, bir kimse bir kafede oturuyorken karşı masada gördüğü bir kişi ona tanıdık geliyor, ancak bu kişi ile nerede, kim aracılığı ile tanıştığını hatırlamıyor ve sadece daha önce tanışmış olduğundan eminse, buradaki durum, bu kimsenin karşı masada oturan kişi ile daha önceden tanışmış olduğunu “biliyor” olmasıdır. Bunun aksine, karşı masada gördüğü kişiyi tanımış, nerede ve kim aracılığı ile tanıştığını zihninde canlandırabiliyorsa bu, daha önceden tanıştığını “hatırlıyor” olmasıdır. Lindsay ve Kelley’e (1996) göre hatırlama episodik bellek sistemi aracılığı ile olur ve bu sistem daha önce karşılaşılmış belirli bir bilginin geri çağırılmasını sağlar, örneğin, o bilginin öğrenildiği sıradaki düşünce ve algılamaların hatırlanması. Buna karşın bilme, oldukça emin bir biçimde benzerlik hissinin etkilediği daha otomatik bellek süreçlerine bağlıdır. Hatırlama/bilme yöntemi, kaynak izleme modelinde olduğu gibi görgü tanıklarının verdikleri ifadeler için doğru kaynağı gösterip gösteremeyeceklerini sınar. Daha önce de değinildiği gibi, kaynak gözleme yaklaşımı görgü tanıklarından verdikleri ifadeler için kaynak belirtmelerini ister, ancak hatırlama/bilme yönteminde görgü tanıklarına ifadelerinde aktardıkları bilgilerin, tanık oldukları olayda gerçekleştiğini hatırlıyor mu yoksa biliyor mu oldukları sorulur.

Frost’un (2000) belirttiğine göre, Lane ve Zaragoza (1995) kaynak izleme yaklaşımını kullanarak, kaynak karışıklığı için hatırlama/bilme kararlarını araştırmışlardır. Araştırmada önce, resimler ve kelime listesi

çalışılmıştır. Bir gün sonra, listedeki kelimeler ve resimlerle ilişkili bir çok madde katılımcılara sesli olarak okunmuştur. Her maddenin okunmasının ardından katılımcılara o maddenin resim mi yoksa listedeki kelimelerden biri mi olduğu sorulmuştur. Her madde için hatırlama/bilme kararı da verilmiştir. Lane ve Zaragoza, araştırmalarının sonucunda, kaynak karışıklığı ve doğru kaynak gösterme için verilen hatırlama/bilme kararlarında anlamlı bir farkın ortaya çıkmadığını, dolayısıyla da hatırlama/bilme kararlarının kaynak karışıklığı için güvenilir olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Kaynak izleme modeline göre, tanığın algıladığı olay ayrıntıları azaldıkça, olay sonrası hatalı bilgi için "hatırlıyorum" kararı vermesi olasılığı artar (Johnson ve ark., 1993). Bir olayın ardından kısa bir süre geçtikten sonra, görgü tanığının olay sonrası hatalı bilgi için "hatırlıyorum" kararı vermesi olasılığı azdır. Ancak, olayın ardından uzun bir süre geçtikten sonra, orijinal olayla ilgili algısal ayrıntıların pek çoğu görgü tanığının belleğinde kaybolabilir ve görgü tanığının olay sonrası hatalı bilgi için "hatırlıyorum" kararı verme olasılığı artar. Frost (2000) bir çalışmada hatırlama/bilme değerlendirmesini yaparken, tanık olunan orijinal olaydaki kritik maddelerin yerine olay sonrası hikayede hatalı kritik maddeler yerleştirmenin yanı sıra, orijinal olayda hiç olmayan, hiç gerçekleşmemiş hatalı maddelere de olay sonra hikayede yer vermiştir. Araştırmasında, hatırlama/bilme kararlarını ilk önce hatırlama testinden 10 dakika sonra yapmış, bir hafta sonra da tekrar etmiştir. On dakika sonra hatırlama/bilme kararı verildiğinde orijinal olayda hiç meydana gelmemiş hatalı maddeler için "hatırlıyorum" yüzdeleri çok düşük, "biliyorum" yüzdeleri çok yüksekken, bir hafta sonra bu durum tam tersine dönmüştür. Görgü tanıkları, aradan geçen zamanla birlikte tanık oldukları olayla ilgili ayrıntıları kaybedebilirler. Bu nedenle de olay sonrası hatalı bilginin orijinal olay bilgisi ile yer değiştirmesi ya da üstün gelmesi

olasıdır. Aradan geçen zaman, görgü tanığının olayı yeniden hatırlaması ve hatırlanan olayın kaynağına geri dönmesi gerektiğinde stratejik süreçleri kullanarak kaynak izlemesini gerektirir. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi insanlar daha önceden öğrendikleri bilgiler ile sonradan öğrendikleri bilgileri birleştirir ya da uzlaştırırlar. Orijinal olaya ilişkin ayrıntıları kaybeden görgü tanığının daha sonradan öğrendiği hatalı bilgilerle, mantıksal olarak ve neden sonuç ilişkisi içinde anısını yeniden yapılandırması mümkündür. Dolayısıyla da, görgü tanığının, yeniden yapılandığı anısı için “hatırlıyorum” kararı verme olasılığı yüksektir. Loftus’un (2000) belirttiği gibi; bu durum, özellikle çocukluğunda cinsel istismar mağduru olabileceğine ilişkin çok küçük algısal ayrıntıları hatırlayan bir kimsenin, öğrendiği yeni ve hatalı bilgilerle anısını yeniden yapılandırabileceği anlamına gelir.

Sonuç olarak, görgü tanığının belleğindeki bilgilere, doğru ve tam olarak ulaşılmasının adli süreçler açısından önemi oldukça büyüktür. Görgü tanığının içinde bulunduğu olayın koşulları ve tanığın bireysel özellikleri olayın doğru ve tam olarak algılanmasında sorunlara yol açabileceği gibi, olay sonrasında olaya ilişkin yeni bilgilerin edinilmesi, tanığın sorgulanması ve bu sorgulama sırasında yapılabilecek hataların görgü tanığının belleğini geri alınamaz biçimde etkilemesi söz konusudur. Alan yazınında bahsedilen araştırmalarda da genel olarak değinildiği gibi bir görgü tanığı belleği sorunu vardır. Bu sorun, sadece bilişsel psikologların ve bellek araştırmaları yapan deneysel psikologların kuramsal bilgilerine yenilerini eklemeleri amacıyla gündeme getirilmemektedir. Ülkemizde adli uygulamaların yetersiz kaldığı noktalardan biri de, görgü tanıkları için uygulamada alınacak önlemlerdir. Bu da, psikoloji biliminin alt alanlarından biri olan adli psikolojinin, bilişsel psikolojiden ve deneysel yöntemlerden aldığı destekle,

görgü tanığı belleği konusunda uygulamaya yönelik yeni araştırma ve projeler geliştirmesini gerekli kılmaktadır. Örneğin, bellek araştırmalarına konu olan bilmek ve hatırlamak arasındaki farklılık ve buna ilişkin kuramsal ve görgül bilgiler, adalet sistemi içinde yer edinmesi gereken konulardır. Çünkü, bir görgü tanığının tanıklığının güvenilir olması için verdiği yanıtın kaynağını da hatırlıyor olması gerekir. Görgü tanığı neyi nereden nasıl hatırladığını söyleyemiyorsa da genellikle verdiği yanıtın doğruluğundan emindir, dolayısıyla, verdiği yanıtların kaynağını gösterebilmesi adaletin yerine getirilebilmesinde kritik bir noktadır.

1.6. Araştırmanın Amacı

Daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi; adli bir olayın çözümlenmesinde, fiziksel kanıtların yanı sıra olay sırasında bulunan tanıkların bellek raporları da önemli bir bilgi kaynağıdır. Olayın çözümlenmesi genellikle fiziksel kanıtların yeterliğine bağlıdır, ancak fiziksel kanıtların toplanması sırasında yapılan hatalar ve olumsuz şartlar, olayla ilgili bir sonuca ulaşmayı güçleştirir, dolayısıyla kanıtların yetersiz olduğu durumda olaya tanık olmuş kimselerin olayla ilgili ifadeleri mahkemede kullanılacak tek kanıttır. Adli uygulamalarda görgü tanığı belleğinin ve hatalarının öneminin, diğer ülkelerde olduğu gibi bizim ülkemizde de anlaşılması gerekmektedir. Bu nedenle, bu araştırma Türk alan yazınında görgü tanığı belleğinin anlaşılması, hatalarının farkında olunması ve adaletin sağlanmasıyla ilgili olarak görgü tanıklarının belleklerine dikkat çekilmesi amacıyla yürütülmüştür. Ayrıca araştırmanın bir diğer amacı, görgü tanıklarının verdikleri yanıtların kaynağını ne derece hatırlıyor olduklarının incelenmesidir.

Alan yazınında de değinildiği gibi, adli olay tanıkları, olayın açığa kavuşturulması amacıyla, olaya ilişkin bilgilerini ilk olarak polis merkezinde verdikleri ifade ile aktarırlar. Bu aktarımın ardından, olayla ilgili bilgilerini diğer tanıklar, arkadaşlar, aile, avukat, savcı ve hakim gibi kimselerle defalarca paylaşırlar. Bu paylaşımın yanı sıra, görgü tanığının tanık olduğu olay, televizyon, radyo veya gazete aracılığı ile ayrıntılı olarak diğer görgü tanıklarının ifadesine başvurularak bildiriliyorsa, görgü tanığı orijinal olayda algıladığından daha çok yeni bilgi ile karşı karşıya kalır (Sutherland ve Hayne, 2001a; Loftus, 1992, 1993, 2000, 2003; Loftus ve Ketcham, 1991; Haber ve Haber, 2000; Henkel, 2004). Bu araştırmanın temel amacı ise, adli bir olaya tanık olmuş kimselerin olay sonrası bilgiyle karşı karşıya kalmalarıyla orijinal olay belleklerinde meydana gelen değişiklikleri alan yazınında vurgulanan farklı koşullar altında değerlendirmektir.

Araştırmanın amaçlarının gerçekleştirilebilmesine yönelik olarak iki deney yapılmıştır. Her iki deney de görgü tanıklığı koşulunun oluşturulmasıyla başlamıştır. Söz konusu deneylerde; katılımcılara, dört genç kız tarafından bir kuyumcуда işlenen hırsızlık suçunun gösterildiği adli olay slaytları izletilir. Olay slaytlarının izlenmesinin ardından katılımcılar farklı koşullarda, olayın bütün ayrıntılarının anlatıldığı, polis raporu biçiminde yazılmış olay sonrası hikayeyi okumuşlardır. Olay slaytları, bir kimsenin tanık olabileceği adli olaya; olay sonrası hikaye ise, görgü tanığının tanık olduğu olay hakkında diğer kaynaklardan edinebileceği bilgilere karşılık gelmektedir.

Araştırmada kullanılan olay sonrası hikayenin koşulları, bir görgü tanığının olayın ardından edinebileceği olaya ilişkin doğru, hatalı ya da hem doğru hem de hatalı bilgiler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Buna göre; birinci deneyde, katılımcıların bir kısmı bazı hatalar içeren olay sonrası

hikayeyi, diğerk kısmı ise tamamen doğru bilgiler içeren olay sonrası hikayeyi okumuşlardır. İkinci deneyde ise, katılımcılar, bir görgü tanığının doğal koşuluna uygun olarak içinde hem hatalı hem de doğru bilgilerin bulunduğu olay sonrası hikayeyi okumuşlardır. Bir olaya tanık olmuş insanlar, farklı kaynaklardan olaya ilişkin bilgiler alırlar. Olayla ilgili bir ayrıntı, doğru da olsa hatalı da olsa, aynı kaynak tarafından tekrarlı olarak dile getiriliyor veya farklı kaynaklarca da destekleniyorsa, tanık, doğru ya da hatalı olay sonrası bilgi ile defalarca karşı karşıya kalacaktır. Bu durum, her görgü tanığının karşılaşılabileceği yeni bir koşul oluşturmaktadır. Bu nedenle araştırmanın iki deneyinde de olay sonrası doğru ya da hatalı bilgi erişimi arttırılarak, bellek üzerindeki etkisine bakılmıştır. Buna göre; birinci deneyin, yukarıda bahsedilen iki koşulu için iki ayrı koşul daha belirlenmiştir. Hem hatalı olay sonrası bilgi alan koşulda hem de doğru bilgi alan koşulda, olay sonrası hikayedeki hatalı maddelerin ve doğru maddelerin bir kısmı bir kez, bir kısmı ise üç kez tekrar edilmiştir. İkinci deneyde de, hatalı ve doğru bilgiler aynı olay sonrası hikayede yer aldığı için, bu yeni koşula uygun olarak, yine hikaye içinde hem hatalı hem de doğru bilgilerin yarısı bir kez diğerk yarısı üç kez tekrar edilmiştir. Böylelikle, her iki deney için de gerçek görgü tanıklığı koşullarına daha uygun deney koşulları hazırlanmıştır. Alan yazınında Schreiber ve Sergent'in (2003) değindiği gibi, olay sonrası bilgi erişiminin arttırılması, görgü tanıklarının yeni bilgiyi kendi gözlemleriymiş gibi kabul etmelerini kolaylaştırır.

Görgü tanıkları, tanık oldukları olaya ilişkin ifade verirken, soruşturmacı tarafından sorulan çeşitli soruları da yanıtlarlar. Bu sorular, açık uçlu, hatırlama soruları da olabilir, çoktan seçmeli tanıma soruları da olabilir. Burada görgü tanığının belleğindeki bilgilerin geri çağırılması söz konusudur. Araştırmada tasarlanan iki deneyde de, hatırlama ve tanıma

testleri, görgü tanıklarının bellek performanslarını ölçmek amacıyla, olay sonrası hikayelerdeki hatalı ya da doğru olarak yer alan kritik maddelerin değişimlenmesini içermektedir. Araştırma, hem alan yazınında yer alan eksiklikleri gidermek hem de ülkemizde adli psikoloji uygulamalarına yeni açılımlar kazandırmak amacıyla tasarlanmıştır. Bu açıdan araştırmanın ekolojik geçerliğini arttırmak için her iki deneyde de katılımcılar hem hatırlama testi hem de tanıma testini yanıtlamışlardır. Ayrıca araştırmada hem tanıma hem de hatırlama testlerinin yapılmasındaki temel kuramsal amaç, görgü tanıklığı araştırmalarında, hatırlama-tanıma paradoksuna dikkat çekilmesi ve iki testin, belleğin ölçülmesinde, birbirinden üstün yönlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Son yıllarda, belleği içerdiği bilgi miktarı ve doğruluk açısından ayıran çalışmalarda, hatırlama-tanıma paradoksuna özellikle dikkat çekilmektedir (Koriat ve Goldsmith, 1994). Bu araştırmada tanıma ve hatırlama testlerinin her ikisinin birden kullanılmasında uygulama açısından temel amaç ise, görgü tanığına yöneltilen soru türlerinin hangi bağlamda daha doğru yanıtlar üreteceğinin belirlenmesidir. Er, Alpar ve Uçar'ın (2005) yaptığı, soru türlerinin görgü tanığının bellek hatalarının üzerindeki etkisinin incelendiği bir araştırmada, tanık olunan olay sonrasında bağımsız bildirimleri alınmış tanıklara, bir ara faaliyet aşamasından sonra yöneltilen nötr, doğru farzlı ve hatalı farzlı soruların, tanıkların daha sonraki bildirimlerini etkilediği gösterilmiştir. İlk önce bağımsız olay bildirimleri alınan ve ardından bir takım farzların bulunduğu soruların sorulduğu tanıkların, son olay bildirimlerinde raporlarını kendilerine daha önce sorulan sorular çerçevesinde ve sorulardaki farzların etkisi altında yazdıkları görülmüştür. Bu araştırma aynı zamanda Er, Alpar ve Uçar'ın çalışmasının bir uzantısı olacak şekilde tasarlanmıştır.

Alan yazınındaki pek çok araştırma, olay sonrası hatalı bilginin etkisi ile görgü tanıklarının, tanık oldukları orijinal olaydan gelen bilgi ile olay sonrası edinilen bilgi arasında ayırım yapmakta zorlandıklarını; dahası, hangi bilginin hangi kaynaktan geldiğini belirtmede problem yaşadıklarını ileri sürmektedir (Johnson ve ark., 1993; Higham, 1998; Hekkanen ve McEvoy, 2002; Henkel ve Coffman, 2004). Görgü tanığı ifadesinin, tanık olduğu orijinal olaya ilişkin bilgilerden oluşması gerekir. Tanık, farkında olmadan edindiği ve kabul ettiği olay sonrası bilginin kaynağı olarak orijinal olayı gösterebilir. Bu da adaletin yerine getirilmesinde önemli bir engel oluşturacaktır. Önceki bölümlerde belirtildiği gibi, görgü tanığı belleği araştırmalarında, katılımcıların tanıma ve hatırlama testlerinde verdikleri yanıtları bilinçli olarak verip vermediklerinin anlaşılabilmesi için hatırlama/bilme değerlendirme yapılır. Bu araştırmada, her iki deneyde de görgü tanıklarının hem hatırlama hem de tanıma testlerinde verdikleri yanıtlar için hatırlama/bilme değerlendirme yapılmıştır. Görgü tanıklarının bilinçli hatırlamalarının, yani fenomenolojik farkındalıklarının ölçüldüğü bu değerlendirmede, hatırlama ya da tanıma testinde verilen yanıt için "hatırlıyorum" kararının verilmesi, görgü tanığının o madde ile ilgili canlı bir anısının olduğuna, daha önce maddeyi gördüğüne dair öznel bir hissinin olduğuna ve o maddeye dair bilinçli bir hatırasının olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan "biliyorum" kararının verilmesi, görgü tanığının o maddenin varlığından emin olduğuna ancak maddenin varlığı konusunda canlı bir anısının olmadığına ve böyle bir anıya dair bilinçli bir hatırasının olmadığına işaret eder (Rajaram, 1993). Araştırmanın iki deneyinde de, fenomenolojik farkındalık değerlendirme, olay sonrası bilgi etkisinin gerçekten ortaya çıkıp çıkmadığının belirlenmesi ve görgü tanığının geri çağırdığı hatalı olay sonrası bilgiyi orijinal olayda gördüğünü "hatırladığını"

söylemesinin, adli süreç üzerindeki etkilerinin tartışılabilmesi amacıyla yapılmıştır. Yukarıda verilen amaçlar doğrultusunda, araştırmanın yanıt aradığı sorular aşağıdadır. İkinci deneyin soruları birinci deneyin sonunda verilmiştir (Bkz. Sy. 94).

- 1) Doğru olay sonrası hikaye alan görgü tanıkları ile hatalı olay sonrası hikaye alan görgü tanıkları arasında hatırlama ve tanıma puanları açısından fark var mıdır?
- 2) Kritik maddelerin üç kez tekrar edildiği olay sonrası hikayeyi alan görgü tanıkları ile kritik maddelerin bir kez tekrar edildiği olay sonrası hikayeyi alan görgü tanıkları arasında hatırlama ve tanıma puanları açısından fark var mıdır?
- 3) Olay sonrası hikaye (orijinal, hata) ve kritik madde tekrarlarının (1, 3 tekrar) katılımcıların hatırlama ve tanıma puanları üzerinde ortak etkisi var mıdır?
- 4) Doğru olay sonrası hikaye alan görgü tanıkları ile hatalı olay sonrası hikaye alan görgü tanıkları arasında, fenomenolojik farkındalık açısından fark var mıdır?
- 5) Kritik maddelerin üç kez tekrar edildiği olay sonrası hikayeyi alan görgü tanıkları ile kritik maddelerin bir kez tekrar edildiği olay sonrası hikayeyi alan görgü tanıkları arasında, fenomenolojik farkındalık açısından fark var mıdır?
- 6) Olay sonrası hikaye (orijinal, hatalı) ve kritik madde tekrarının (1, 3 tekrar), katılımcıların fenomenolojik farkındalıkları üzerinde ortak etkisi var mıdır?

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın temel amacı doğrultusundaki soruların yanıtlanması amacıyla; veriler, iki farklı deney tasarlanarak toplanmıştır. Her iki deneyde de, benzer araç gereçler ve işlemler kullanılmıştır. Deneylerde kullanılan genel yöntem bu bölümde açıklanmaktadır. Deneylerin genel yöntemden farklılaşan yönleri ise sırası geldiğinde her deneyin kendi yöntemi içinde belirtilmiştir.

2.1. KATILIMCILAR

Araştırmaya, Ankara Üniversitesi'nin çeşitli bölümlerinde okuyan toplam 120 (yaş ortalaması = 21.93, standart kayma = 2.72) üniversite öğrencisi, her bir deneyde 60'ar kişi olmak üzere, gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcılar, 5-10 kişilik gruplar halinde, iki deneyin koşullarına seçkisiz olarak atanmıştır. Deneyler Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Psikoloji Laboratuvarında yürütülmüştür.

2.2. ARAÇ GEREÇLER VE İŞLEM

Deneyler, Çalışma ve Test Etme evrelerinden oluşmuştur. Her iki deneyde de uygulamanın kolaylığı açısından, Çalışma ve Test Etme

evrelerinde kullanılan uygulama araçları bir kitapçıkta toplanmıştır. Bu evrelerdeki aşamalar, Şekil II.1'de gösterilmiştir. Çalışma ve Test Etme evrelerinde farklılaşan yönler ise her deneyin kendi yöntemi içinde verilmiştir. Aşağıda, araştırmada kullanılan araç gereçler ve her iki deney için de ortak olan genel işlem Şekil II.1'deki gösterim sırasına uygun olarak aktarılmıştır.

Şekil 2.1. Deney I ve II Evrelerinin Şematik Olarak Gösterimi

II.2.A. Çalışma Evresi

Çalışma evresinde her deneyde ortak olarak kullanılan üç malzeme yer almaktadır. Bunlar, olay slaytları (event slides), olay sonrası hikaye (postevent narrative) ve ara faaliyet görevidir (filler task). Deneylerin çalışma evresinde katılımcılara, önce olay slaytları sunulmuştur. Olay slaytlarının sunumundan sonra, kitapçıkları dağıtılmıştır ve kitapçıkta her aşamada katılımcılar arasında birlikte geçişin sağlanması için kontrollü uyarılar yapılarak çalışma yürütülmüştür. Katılımcılar kitapçıklarını aldıktan sonra kitapçık kapağındaki demografik bilgileri doldurmuşlardır. Kitapçıkların ilk sayfasındaki birinci ara faaliyet görevini (Ek. 3) tamamladıktan sonra, ikinci

sayfada; katılımcılar, uygulamayı aynı anda yürütmeleri amacıyla hazırlanmış uyarı sayfalarından biri ile karşılaşmışlardır. (“Sayfayı açmak için lütfen uygulamacının talimatını bekleyiniz”). Gruptaki her katılımcının ara faaliyet aşamasını tamamlamasından sonra katılımcılar, bir sonraki sayfada yer alan atandığı deney koşuluna uygun olay sonrası hikaye biçimlerinden birini okumuşlardır. Katılımcılara hikayeyi sadece bir kez okumaları ve sayfayı çevirmeleri sözel olarak iletilmiştir. Olay sorası hikaye sayfasından sonraki sayfada, yine birlikte geçişin sağlanması amacıyla hazırlanmış bir öncekiyle aynı uyarı metni yer almıştır. Hikayenin tüm katılımcılar tarafından bir kez okunduğundan emin olunduktan sonra sayfayı çevirmeleri ve devam etmeleri söylenmiştir. Devam eden sayfada katılımcılar, ikinci ara faaliyet görevini (Ek.3) tamamlamışlardır. Bu görevin bulunduğu sayfanın ardından katılımcılar yine bir uyarı metni ile karşılaşmışlardır. Tüm katılımcıların uyarı metninin bulunduğu sayfaya geçtiğinden emin olunduktan sonra sayfayı çevirmeleri ve devam etmeleri söylenmiştir. Böylece kitapçıklardaki test etme evresine bütün katılımcılarla birlikte geçilmiştir.

2.2.1.1. Olay Slaytları

Çalışma evresinde kullanılan olay slaytları, Ankara İl Emniyet Müdürlüğü Olay Yeri İnceleme ve Kimlik Tespit Şube Müdürlüğü’nden ve çeşitli televizyon kanallarının arşivlerinden ulaşılan güvenlik kamerası ile kayda alınmış adli vaka görüntüleri arasından seçilmiştir. VHS bant kaydından dijital ortama aktarılan görüntüler ardışık 65 slayt haline getirilmiştir. Elde edilen 65 adet slayt Adobe Photoshop 7.0 programı ile temizleme işlemine tabi tutulduktan sonra slaytlar olay örüntüsünü en iyi

yansıtacak biçimde elimine edilmiş ve olay slaytları son aşamada 50 adete indirilmiştir. Deneyleerin çalışma evresinde olay slaytlarının her biri sırasıyla 5 saniyelik süreler boyunca bir Philips projektör aracılığı ile ekrana yansıtılmıştır.

Deneyleerin çalışma evresinde kullanılan olay slaytları giriş, gelişim ve sonuç bölümlerinin yer aldığı, dört genç kızın işbirliği ile bir kuyumcuda gerçekleştirdikleri hırsızlık olayını ele almaktadır. Olay slaytları daha önce tek tek incelenmiş ve olay sonrası hikayede yer alacak 15 kritik madde belirlenmiştir (Ek-1). Araştırmanın test etme aşamasındaki sorular bu kritik maddeler için hazırlanmıştır.

2.2.1.2. Olay Sonrası Hikaye

Çalışma evresinde kullanılan olay slaytları incelenerek olayın bir polis raporu biçiminde anlatıldığı orijinal olay sonrası bir hikaye hazırlanmıştır. Olay sonrası hikayenin bir polis raporu biçiminde nasıl yazılacağına öğrenilmesi amacıyla Ankara İl Emniyet Müdürlüğü Olay Yeri İnceleme ve Kimlik Tespit Şube Müdürlüğü'nde görev yapan bir polis memurundan alınan başka bir olaya ait örnek bir rapordan yararlanılmıştır. Orijinal olay sonrası hikayenin deney koşullarında kullanılmak üzere kritik maddeler aracılığı ile değişimlenmiş 5 farklı biçimi hazırlanmıştır (Ek-2).

2.2.1.3. Ara Faaliyet Aşaması

Şekil II.1'de görüldüğü gibi araştırmada üç ara faaliyet aşaması bulunmaktadır. Bunlar: 1. Çalışma evresinde katılımcıların izledikleri olay

slaytları ile olay sonrası hikayenin okunması arasında, 2. Olay sonrası hikaye ile test etme evresindeki geri çağırma testi arasında 3. Geri çağırma testi ile hatırlama/bilme kararlarının verilmesi arasında kullanılmıştır. Bunlar diğer bellek araştırmalarında kullanıldığı gibi, katılımcıları meşgul etme amacıyla oluşturulan ve doğrudan araştırmayla ilgili olmayan dolgu görevleridir. İlk ara faaliyet; her rakam için farklı sembollerin verildiği ve semboller üzerinden dört işlem problemlerinin çözüldüğü 15 soruluk bir faaliyet; ikincisi, çeşitli renklerden oluşan 15 topun ikiyeşerli olarak eşleştirilip birinin dışarıda bırakıldığı bir faaliyet; üçüncüsü, 15 kare kutucuktan oluşturulmuş bir üçgen içinde yerleştirilmiş sayıların verilen kurala göre toplanarak üçgenin tamamlandığı bir faaliyettir (Ek-3).

2.2.2. Test Etme Evresi

Test Etme evresi, her katılımcının aynı sıra ile katıldığı dört testten oluşmaktadır. İlk test hatırlama yani bir geri çağırma testidir (Ek-4.1, Ek-4.2). Bu testte, deneyin koşuluna uygun olarak hazırlanmış olay sonrası hikayede yer alan kritik maddelerin konu edildiği sorular katılımcılara açık uçlu olarak yöneltilmektedir. İkinci test, katılımcılardan birinci testte (geri çağırma testi) kritik maddeler için verdikleri yanıtları değerlendirmelerinin istendiği bir karar testidir (Ek-5.1, Ek-5.2). Üçüncü test bir tanıma testidir ve geri çağırma testinde sorulan sorular tanıma testinde çoktan seçmeli olarak hazırlanmıştır. Dördüncü test ise katılımcıların üçüncü testte (tanıma testi) kritik maddeler için seçtikleri yanıtları, "hatırlıyor mu biliyor mu" olduklarını değerlendirmelerinin istendiği bir karar testidir (Ek-6.1, Ek-6.2).

Çalışma evresinde olay slaytlarının sunulmasının ardından birinci ara faaliyet görevi, olay sonrası hikaye ve ikinci ara faaliyet görevinin

bulunduğu kitapçığın devamında, bu üç görevden sonra test etme evresinde bir geri çağırma testi, üçüncü ara faaliyet görevi ve geri çağırma testindeki yanıtların değerlendirildiği hatırlama/bilme kararlarının ölçüldüğu bölüm bulunmaktadır. Tanıma testi ve tanıma testinde seçilen yanıtların değerlendirildiği hatırlama/bilme kararlarının bulunduğu bölüm kitapçıkların toplanmasından sonra ayrı olarak dağıtılmıştır.

Katılımcılar çalışma evresinin bitiminin ardından eş zamanlı olarak test etme evresine başlamışlardır. Test etme evresindeki geri çağırma testi, tanıma testi ve geri çağırma testi ile tanıma testindeki yanıtların değerlendirildiği hatırlama/bilme kararlarında katılımcılara sorulan sorular, daha öncesinde deney koşullarına uygun olarak hazırlanmış olay sonrası hikaye biçiminde kullanılan kritik maddelerden oluşturulmuştur.

2.2.2.1. Hatırlama (Geri Çağırma) Testi

Katılımcılar test etme evresinde ilk olarak geri çağırma testini yanıtlamışlardır. Bu geri çağırma testi, tüm deneylerde aynı yönerge ile uygulanmıştır. Karşıt Test yönergesi giriş bölümünde de değinildiği gibi hatalı bilgi etkisine neden olabilecek tepki eğilimi, sosyal talep ve kaynak karışıklığı faktörlerini elimine etmeye yönelik bir geri çağırma testidir. Bu test, katılımcıları okudukları olay sonrası hikayenin hatalı bilgi içerdiği konusunda bilgilendirerek uyarma yolu ile yürütülmüştür.

Bu araştırmadaki tüm deneylerde aynı Karşıt Test yönergesi kullanılmıştır. Yönerge hem yazılı olarak geri çağırma testinin bulunduğu sayfanın başına yazılmış hem de teste aynı anda başlamaları sağlanan katılımcılara sözel olarak iletilmiştir:

“Biraz önce bir hırsızlık olayına tanık oldunuz. Aşağıda, tanık olduğunuz bu olaya dair hatırladıklarınızı ölçmek amacıyla sorular hazırlanmıştır. Ancak siz olaya tanık olduktan sonra polislin tanıklardan topladığı bilgilere dayanarak hazırladığı polis raporunu okudunuz, dolayısıyla bu rapor bir takım hatalar içeriyor olabilir. Siz aşağıdaki soruları sadece kendi tanıklığınıza bağlı kalarak yanıtlayınız”.

Geri çağırma testinin bulunduğu sayfanın ardından kitapçıktaki diğer görevlere birlikte geçişin sağlanması için hazırlanmış uyarı metni bulunmaktadır, (“Sayfayı açmak için lütfen uygulamacının talimatını bekleyiniz”). Tüm katılımcıların geri çağırma testini yanıtladıklarından ve sayfayı çevirdiklerinden emin olunduktan sonra aynı anda ara faaliyet görevine geçilmiştir. Katılımcılara ara faaliyet görevinden sonra sayfayı çevirdiklerinde yine beklemelelerini söyleyen uyarı metni ile karşılaşmışlardır. Tüm katılımcılar hazır olduğunda yine aynı anda geri çağırma testindeki yanıtların değerlendirildiği hatırlama/bilme kararlarını vermek üzere kitapçıklardaki son görevin bulunduğu sayfaya geçilmiştir.

2.2.2.2. Tanıma Testi

Tanıma testi çoktan seçmeli sorularla hazırlanan bir bellek testidir. Bu araştırmada kullanılan tanıma testinde katılımcılardan üç zorunlu seçmeli yanıtta birini seçmeleri istenmiştir. Sorularda şıklar orijinal olaya ait kritik madde, hatalı kritik madde ve nötr madde olmak üzere üçer maddeden oluşmaktadır. Tanıma testinde sorulan sorular geri çağırma testinde sorulan sorularla aynıdır. Katılımcılar test etme evresinde kitapçıklarda yer alan geri çağırma testi ve geri çağırma testinde verdikleri yanıtları hatırlıyor mu yoksa biliyor mu olduklarını değerlendirdikten sonra kitapçıkları toplanmış

ardından da tek sayfada yer alan tanıma testini yanıtlamışlar ve tanıma testindeki her sorunun karşısında yer alan hatırlama/bilme değerlendirmesini yapmışlardır.

2.2.2.3. Fenomenolojik Farkındalığın Değerlendirilmesi – Hatırlama/Bilme Kararı

Araştırmadaki iki deneyde de geri çağırma testinden sonra katılımcılardan fenomenolojik farkındalığının ortaya çıkarılmasını amaçlayan Tulving'in (1985) hatırlama/bilme (remember/know) yöntemiyle bilginin orijinal olayda ortaya çıktığını hatırlıyor mu yoksa sadece biliyor mu olduklarını göstermeleri istenmiştir. Katılımcıların bilginin orijinal olayda çıktığını doğru olarak hatırlıyor olması kaynak karmaşası yaşanmadığını gösterir. Ancak olay sonrası hikayede kritik maddeler aracılığı ile verilen hatalı kritik bir bilgiyi orijinal olayda gözlemlediğini hatırladığını belirtmesi kişinin kaynak karışıklığı yaşadığını ve olayla ilgili diğer ayrıntıları da hatalı olarak geri çağırabileceğini gösterir. Çünkü bilginin orijinal olayda ortaya çıktığını doğru olarak hatırlamak, orijinal olayın gözlemlediği anda çevredeki diğer detayların da doğru olarak hatırlanmasını gerektirir. Bu yöntemin uygulanmasından önce hatırlama/bilme, katılımcıların iki kavramı tam olarak ayırt edebilmeleri için kitapçıkta son sayfada yer alan geri çağırma testinde verilen yanıtların değerlendirildiği Hatırlama/Bilme kararları bölümünde sayfanın başında yazılı olarak ve teste aynı anda başlamaları sağlanan katılımcılara sözel olarak açıklanmıştır:

“Biraz önce tanık olduğunuz hırsızlık olayı ile ilgili soruları yanıtladınız. Şimdi sizden verdiğiniz yanıtları değerlendirmenizi istiyoruz. Bu değerlendirmede yapmanız gereken verdiğiniz yanıtları hatırlıyor mu yoksa biliyor mu olduğunuzu belirtmektir. Örneğin, bir kafede oturuyorken karşı masada gördüğünüz bir kişi size tanıdık geliyor, ancak bu kişi ile nerede ve kim aracılığı ile tanıştığınızı hatırlamıyorsunuz. Sadece daha önce tanışmış olduğunuzdan eminsiniz. Buradaki durum sizin bu kişi ile daha önceden tanışmış olduğunuzu “biliyor” olmanızdır. Bunun aksine, karşı masada gördüğünüz kişiyi tanıdıysanız, nerede ve kim aracılığı ile tanıştığınızı zihninizde canlandırabiliyorsanız bu, daha önceden tanıştığınızı “hatırlıyor” olmanızdır. Verdiğiniz yanıtlar için “hatırlıyorum” demeniz, tanıklık ettiğiniz duruma zihninizde geri dönerek o anı yeniden canlandırabilmenizdir. Verdiğiniz yanıtlar için “biliyorum” demeniz, tanıklık ettiğiniz duruma zihninizde geri dönemediğiniz ve o anı yeniden canlandıramadığınız halde doğru olduğunu biliyor olmanızdır.”

3. BULGULAR

3.1. DENEY I

Birinci deneyin temel amacı, hatalı bilgi erişiminin (misinformation accessibility) arttırıldığı durumda Karşıt Test (Opposition Test) yönergesine rağmen hatalı bilgi etkisinin (misinformation effect) ortaya çıkıp çıkmayacağını belirlemektir.

3.1.1. YÖNTEM

3.1.1.1. Katılımcılar ve Deney Deseni

Birinci deney 60 katılımcı ile yürütülmüştür. Katılımcılar (yaş ortalaması = 19.67, standart sapma = 1.42) deney koşullarına seçkisiz olarak atanmıştır. Uygulamalar 5-10 kişilik gruplarla yapılmıştır. Araştırma 2 (olay sonrası hikaye türü: orijinal "doğru", hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) faktörlü seçkisiz deney deseni ile yürütülmüştür.

3.1.1.2. Araç Gereçler ve İşlem

Birinci denedeki katılan katılımcılar gruplar halinde uygulamaya alınmışlardır. Katılımcılar, genel yöntem bölümünde belirtilen olay slaytlarını en iyi şekilde izleyebilecekleri biçimde yerleştirildikten sonra deneyin amacı hakkında bilgi verilmiştir:

"Bu araştırma, sizin dikkatinizi ve belleğinizi ölçmeye yönelik, iki aşamalı bir uygulamadan oluşmaktadır. Şimdi slaytlarda sunulan bir hırsızlık olayına tanıklık edeceksiniz. 50 tane slayt izleyeceksiniz. Her bir slayt belirli bir süre gösterilecektir. Bu yüzden bütün slaytları dikkatle izlemeniz gerekmektedir. Çünkü olayı sadece bir kez izleyeceksiniz, başa dönmemiz mümkün değildir".

Deney 1'de olay slaytlarının sunulmasının ardından katılımcılara çalışma ve test etme evreleri için hazırlanan kitapçıkları dağıtılmıştır. Katılımcılar çalışma evresine aynı anda başlamışlardır. Katılımcılara kitapçıklardaki her görevin bitiminden sonra bir uyarı sayfası ile karşılaşacakları, bu sayfa ile karşılaştıkları zaman kitapçıktaki bir sonraki göreve aynı anda başlamaları için beklemeleri söylenmiştir.

Birinci deneyde 4 deney grubu belirlenmiştir. Bunun için olay sonrası hikayenin, deneyin 4 koşulunda uygulanmak üzere 4 farklı biçimi hazırlanmıştır. Bu farklı biçimlerde, birinci grup orijinal olay sonrası hikayede kritik maddeleri bir kez; ikinci grup orijinal olay sonrası hikayede kritik maddeleri üç kez; üçüncü grup hatalı olay sonrası hikayede kritik maddeleri bir kez; dördüncü grup hatalı olay sonrası hikayede kritik maddeler üç kez tekrar etmiştir. Birinci ve ikinci gruplar için hazırlanan iki biçim kritik maddeler açısından orijinal olayla aynı bilgiyi içerirken, üçüncü ve dördüncü grup için hazırlanan iki biçim orijinal olayla aynı temayı işler ancak kritik maddeler açısından orijinal olaydan farklı hatalı bilgi içermektedir. İkinci grupta doğru bilgi erişimin artması beklenmiştir. Olay sonrası hikayede yer alan kritik maddeler daha önceden belirlenmiş 15 kritik madde arasından birinci deney için 6 tanesi seçilerek kullanılmıştır.

Katılımcılar çalışma evresinde kitapçıklarda yer alan ara faaliyet aşamasını geçtikten sonra olay sonrası hikayeyi okumuşlardır. Olay sonrası hikayenin okunmasının ardından katılımcılar ikinci ara faaliyet aşamasına aynı anda başlamışlardır.

Deneyde çalışma evresinden sonra olay sonrası hikayede yer alan kritik maddelerin sorulduğu 6 sorudan oluşan Karşıt Test yönergeli geri çağırma testi (recall test) katılımcılar tarafından yanıtlanmıştır. Geri çağırma testinin

ardından katılımcılar üçüncü ara faaliyet görevini tamamlamış ve arkasından da geri çağırma testinde verilen yanıtların katılımcılar tarafından değerlendirilmesini ve fenomenolojik farkındalığın anlaşılmasını amaçlayan hatırlama/bilme kararlarının verildiği test uygulanmıştır. Katılımcılar burada geri çağırma testinde verdikleri yanıtları slaytlardan izlemiş olduklarını hatırlıyor mu yoksa biliyor mu olduklarını belirtmişlerdir.

Kitapçıkların toplanmasının ardından, test etme evresine tanıma testi ile devam edilmiştir. Katılımcılara tanıma testi ve testteki her sorunun karşısında yer alan hatırlama/bilme değerlendirme bölümü tek bir sayfada verilmiştir. Tanıma testi ve buna bağlı hatırlama/bilme değerlendirmesinden sonra deney son bulmuştur.

3.1.2. BULGULAR

Bu araştırma, adli bir olaya tanık olmuş kimselerin olay sonrası doğru ya da hatalı bilgiyle karşı karşıya kalmalarıyla, orijinal olay belleklerinde meydana gelebilecek değişikliklerin farklı koşullar altında incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, hazırlanan iki deneyin çalışma evrelerine, görgü tanıklığı araştırmalarında olduğu gibi, katılımcıların adli bir olaya tanık edilmesi ile başlanmıştır. Tanıklık olayının ardından katılımcılar, olay sonrası hatalı ya da doğru bilgiyle karşı karşıya bırakılmıştır. Olay sonrası bilgi, olay sonrası hikayelerle değişimlenmiştir. Hatırlama, tanıma ve fenomenolojik farkındalık testlerinden elde edilen puanlara uygulanan analizlerin sonuçları bu bölümde yer almaktadır.

Verilere uygulanan analizler, hatırlama ve tanıma testleri için "hata puanı ortalaması", fenomenolojik farkındalık değerlendirmeleri için ise "hatırlıyorum kararı yüzdesi" üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3.1.2.1. Hatırlama Testi Sonuçlarına İlişkin Bulgular

Birinci deneyin test etme evresinde, katılımcıların yanıtlamış oldukları geri çağırma (hatırlama) testinden aldıkları puanlar hata puanları için analiz edildiğinde, hikaye türü ve kritik madde tekrarı bağımsız değişkenlerine göre elde edilen hata puanlarının, ortalama ve standart kaymaları Tablo 3.1.1'de gösterilmiştir.

Tablo 3.1.1 Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları

		Kritik Madde Tekrarı	Ortalama (\bar{X})	Standart Kayma (sd)	Genel
Hikaye Türü	Hatalı	1 Tekrar	3.64	.28	$\bar{X}=4.76$ sd=.27
		3 Tekrar	5.87	.27	
	Orijinal (Doğru)	1 Tekrar	1.67	.27	$\bar{X}=1.75$ sd=.26
		3 Tekrar	1.83	.25	

Tablo 3.1.1 incelendiğinde, hata puanları ortalamasının 1.667 ile 5.875 arasında, standart kaymaların ise, .251 ile .284 arasında değiştiği gözlenmektedir.

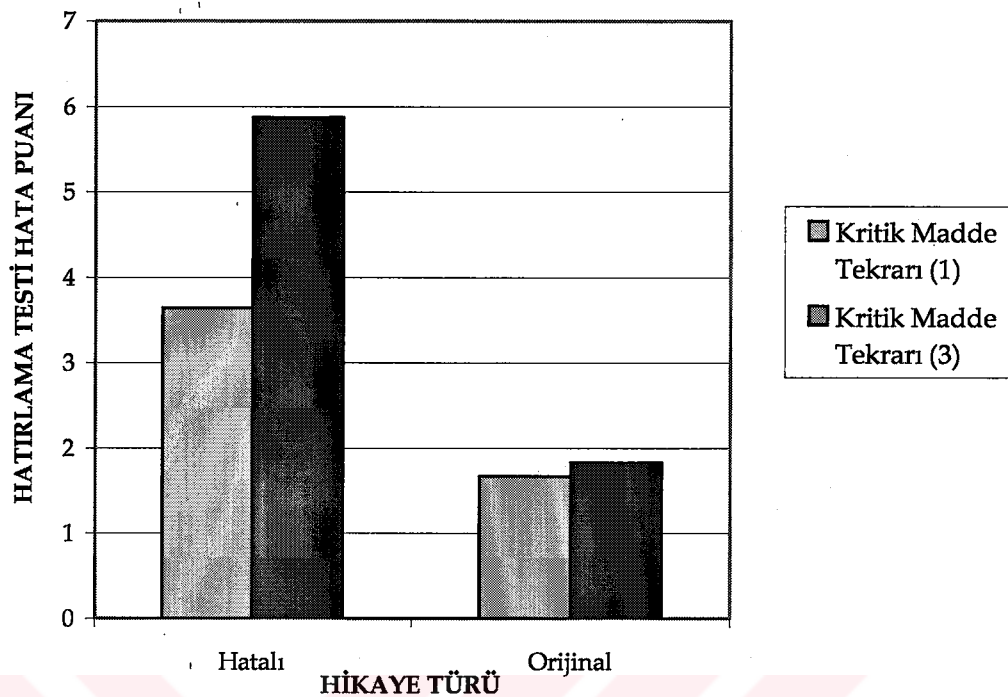
Tablo 3.1.1'de sunulan hata puanları üzerinde uygulanan 2(hikaye türü: orijinal, hatalı) x 2(madde tekrarı: 1, 3) faktörlü seçkisiz grup deney desenine uygun varyans analizi Tablo 3.1.2'de gösterilmiştir.

Tablo 3.1.2 Hatırlama Testi Hata Puanları Üzerinde 2 (hikaye türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) Faktörlü Seçkisiz Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları

Değişim Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F
Hikaye Türü	9.59	1	9.59	8.49*
Kritik Madde Tekrarı	1.52	1	1.52	1.35
Hikaye Türü x Kritik Madde Tekrar	16.62	1	16.62	14.71*
Hata	66.67	59	1.13	
Toplam	94.40	60		

*p<.001

Tablo 3.1.2’de de görüldüğü gibi, olay sonrası hikaye türü değişkeninin temel etkisi anlamlı bulunmuştur [F (1-59) = 8.49, p<.001, R²=.09]. Bu sonuç, olay sonrası hatalı bilgi alan grup ile olay sonrası doğru bilgi alan grup arasında hata puanları açısından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Kritik maddelerde olay sonrası hatalı bilgi alan grubun (\bar{X} =4.76), yine bu kritik maddelerle oluşturulmuş hatırlama testinde, olay sonrası doğru bilgi alan gruptan (\bar{X} =1.75) daha çok hata yaptığı görülmüştür.

Şekil 3.1.1 Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testi Üzerindeki Ortak Etkisi

Yine Tablo 3.1.2’de görüldüğü gibi, olay sonrası hikaye türü bağımsız değişkeni ve kritik madde tekrarı bağımsız değişkeni ortak etkisi anlamlı bulunmuştur [$F(1-59) = 14.79, p < .001, R^2 = .16$]. Farkın kaynağını belirlemek için yapılan Tukey testi sonuçlarına göre, (Bkz. Şekil 3.1.1) olay sonrası hatalı hikayede üç kritik madde tekrarı yapan grupta, hata puanı ortalaması ($\bar{X} = 5.87$), bir kritik madde tekrarı yapan grubun hata puanı ortalamasından ($\bar{X} = 3.64$) daha yüksektir ($q = 7.52, sd = 2-59, p < .01$). Bağımlı değişkendeki değişmelerin %25’ini hikaye türü ve kritik madde tekrarı değişkenlerinin etkisiyle açıklamak mümkündür.

3.1.2.2. Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama/Bilme Kararlarına İlişkin Bulgular

Hikaye türü ve madde tekrarı bağımsız değişkenlerinin, katılımcıların hatırlama testine ilişkin verdikleri “hatırlıyorum” kararı yüzdelere göre, ortalama ve standart kaymaları Tablo 3.1.3’de gösterilmiştir.

Tablo 3.1.3 Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararlarına (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesine) Göre Ortalama ve Standart Kaymaları

		Kritik Madde Tekrarı	Ortalama (\bar{X})	Standart Kayma (sd)	Genel
Hikaye Türü	Hatalı	1 Tekrar	60.47	3.54	$\bar{X}=66.52$ sd=3.18
		3 Tekrar	72.58	2.82	
	Orijinal (Doğru)	1 Tekrar	68.60	2.12	$\bar{X}=72.46$ sd=2.48
		3 Tekrar	76.33	.284	

Tablo 3.1.3 incelendiğinde, “hatırlıyorum” kararı yüzdesi ortalamasının 60.467 ile 76.333 arasında, standart sapmaların ise, 2.119 ile 3.542 arasında değiştiği gözlenmektedir.

Hikaye türü ve madde tekrarı değişkenleri için hatırlama testinden sonra verilen “hatırlıyorum” kararı yüzdeleri üzerinden yapılan 2(hikaye türü: orijinal, hatalı) x 2(madde tekrarı: 1, 3) faktörlü seçkisiz grup deney desenine uygun varyans analizi sonuçları Tablo 3.1.4’de gösterilmiştir.

Tablo 3.1.4 Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararı (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesi) Üzerinde 2 (hikaye türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) Faktörlü Seçkisiz Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları

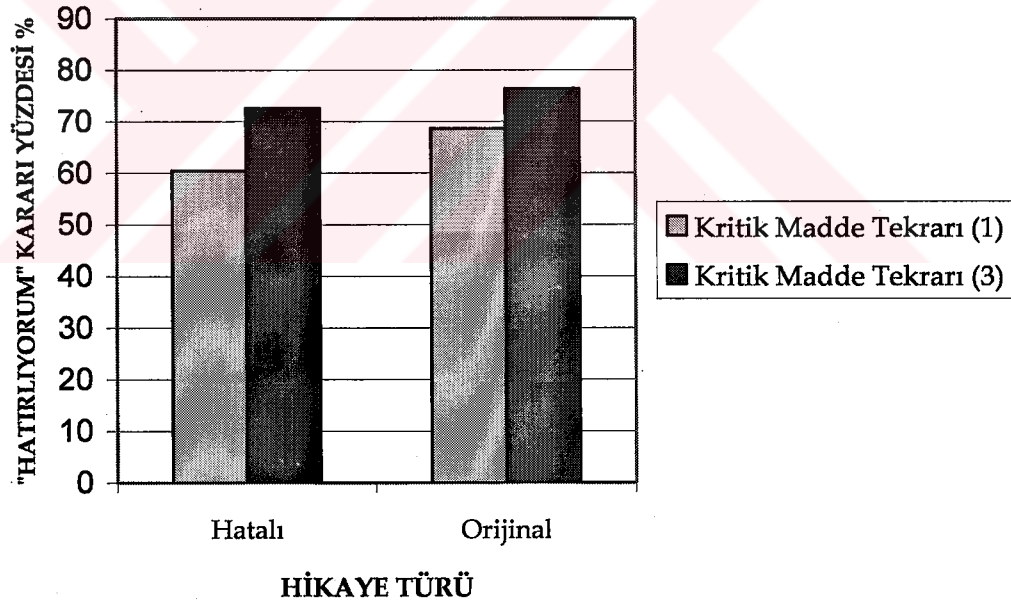
Değişim Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F
Hikaye Türü	497.30	1	497.30	5.13*
Kritik Madde Tekrarı	996.54	1	996.54	10.28**
Hikaye Türü x Kritik Madde Tekrarı	381.94	1	381.94	3.94*
Hata	5719.46	59	96.94	
Toplam	7595.24	60		

*p<.005

**p<.001

Tablo 3.1.4'de görüldüğü gibi, "hatırlıyorum" kararı yüzdeleri karşılaştırıldığında olay sonrası hikaye türü temel etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür [F (1-59) = 5.139, p<.005, R²=.05]. Olay sonrası doğru bilgi koşulunda verilen "hatırlıyorum" kararları (\bar{X} =%72), olay sonrası hatalı bilgi koşulunda verilen "hatırlıyorum" kararlarından (\bar{X} =%60) daha yüksektir. Varyans analizi sonuçlarına göre, kritik madde tekrarı temel etkisinin de anlamlı olduğu bulunmuştur [F (1-59) = 10.28, p<.001, R²=.12]. Buna göre, kritik maddenin bir kez tekrarlandığı grup ile üç kez tekrarlandığı grup

arasındaki fark anlamlıdır. Kritik madde tekrarının üç kez olduğu koşuldaki “hatırlıyorum” kararları ($\bar{X}=\%74$) kritik madde tekrarının bir kez olduğu koşuldaki “hatırlıyorum” kararlarından ($\bar{X}=\%61$) daha yüksektir. Ayrıca, olay sonrası hikaye türü ve kritik madde tekrarı değişkenlerinin ortak etkisi anlamlıdır [$F(1-59) = 3.94, p<.005, R^2=.04$]. Tukey testi sonuçlarına göre, olay sonrası hatalı bilgi koşulunda, olay sonrası hatalı kritik maddeleri üç kez tekrar eden grupta ortalama “hatırlıyorum” kararı yüzdesi ($\bar{X}=\%70$), hatalı kritik maddeleri bir kez tekrar eden gruptaki ortalama “hatırlıyorum” kararı yüzdesinden ($\bar{X}=\%61$) daha yüksektir ($q=4.10, sd=2-59, p<.01$). Bağımlı değişkendeki değişmelerin %21’ini hikaye türü ve kritik madde tekrarı değişkenlerinin etkisiyle açıklamak mümkündür.

Şekil 3.1.2 Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama-Bilme Kararları (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesi) Üzerindeki Ortak Etkisi

Şekil 3.1.2'de görüldüğü gibi, olay sonrası hikayenin doğru olduğu koşulda, katılımcıların verdikleri "hatırlıyorum" kararı yüzdesi kritik madde tekrarına göre değişmezken, olay sonrası hikayenin hatalı olduğu koşulda, üç tekrarın yapıldığı durumda "hatırlıyorum" kararı yüzdesi artmıştır. Yani, katılımcılar, gerçekte slaytta görmedikleri hatalı maddelerin olay sonrası hikayede üç kez tekrarlanması durumunda, ilgili kritik maddeleri slayttan hatırlıyor olduklarını belirtmişlerdir.

3.1.2.3. Tanıma Testi Sonuçlarına İlişkin Bulgular

Birinci deneyin test etme evresinde katılımcıların yanıtlamış oldukları tanıma testinden aldıkları puanlar hata puanları için analiz edildiğinde, hikaye türü ve madde tekrarı bağımsız değişkenlerine göre elde edilen hata puanlarının ortalama ve standart kaymaları Tablo 3.1.5’de gösterilmiştir.

Tablo 3.1.5 Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Tanıma Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Sapmaları

		Kritik Madde Tekrarı	Ortalama (\bar{X})	Standart Kayma (sd)	Genel
Hikaye Türü	Hatalı	1 Tekrar	1.44	.28	$\bar{X}=3.67$ sd=.27
		3 Tekrar	5.90	.26	
	Orijinal (Doğru)	1 Tekrar	3.86	.27	$\bar{X}=4,90$ sd=.26
		3 Tekrar	5.94	.25	

Tablo 3.1.5 incelendiğinde, hata puanı ortalamasının 1.444 ile 5.940 arasında, standart kaymaların ise .251 ile .284 arasında değiştiği gözlenmektedir.

Hikaye türü ve madde tekrarı değişkenleri için tanıma testi hata puanları üzerinden yapılan 2(hikaye türü: orijinal, hatalı) x 2(madde tekrarı: 1, 3) faktörlü seçkisiz grup deney desenine uygun varyans analizi Tablo 3.1.6’de gösterilmiştir.

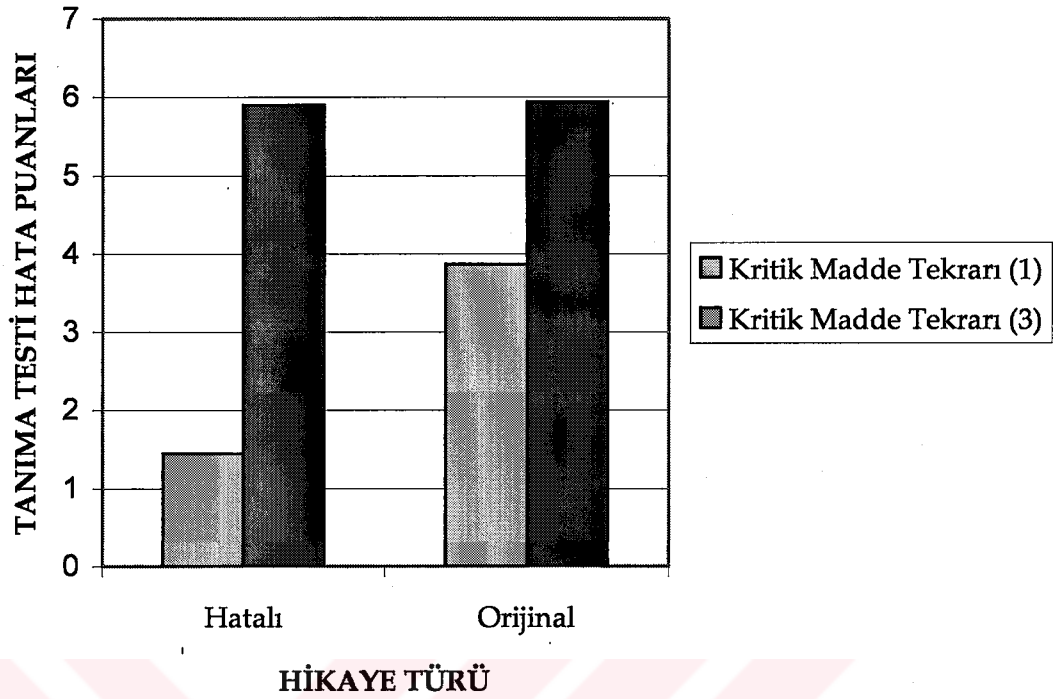
Tablo 3.1.6 Tanıma Testi Hata Puanları Üzerinde 2 (Hikaye Türü) X 2 (Tekrar) Faktörlü Seçkisiz Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları

Değişim Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F
Hikaye Türü	2.40	1	2.40	2.12
Kritik Madde Tekrarı	15.06	1	15.06	13.33**
Hikaye Türü x Kritik Madde Tekrarı	16.50	1	16.50	14.6**
Hata	66.67	59	1.13	
Toplam	100.63	60		

**P<.001

Tablo 3.1.6'da da görüleceği gibi, hikaye türü değişkeninin temel etkisi anlamlı bulunmazken, kritik madde tekrarı değişkeninin temel etkisi anlamlı bulunmuştur [F (1-59) = 13,335 p<.001, R²=.14]. Bu sonuç, olay sonrası hikayede kritik madde tekrarını üç kez yapan grup ile olay sonrası hikayede kritik madde tekrarını bir kez yapan grup arasında, hata puanları açısından fark olduğunu göstermektedir. Kritik maddelerde olay sonrası hikayede üç tekrar yapan grup (\bar{X} =6.98) tanıma testinde, olay sonrası hikayede bir tekrar yapan grup (\bar{X} =2.35) ile karşılaştırıldığında daha çok hata yapmıştır.

Yine Tablo 3.1.6'da görüleceği gibi olay sonrası hikaye türü bağımsız değişkeni ve kritik madde tekrarı bağımsız değişkeni ortak etkisi anlamlı bulunmuştur [$F(1-59) = 14.66, p < .001, R^2 = .15$]. Farkın kaynağı Tukey testi ile incelendiğinde, olay sonrası hatalı hikayede üç kritik madde tekrarı yapan grupta, hata puanı ortalamasının ($\bar{X} = 5.90$) bir kritik madde tekrarı yapan grubun hata puanı ortalamasından ($\bar{X} = 1.44$) daha yüksek olduğu gözlenmiştir ($q = 9.16, sd = 2.59, p < .001$). Ayrıca olay sonrası doğru (orijinal) hikayede üç kritik madde tekrarı yapan grupta, hata puanı ortalaması ($\bar{X} = 5.94$) bir kritik madde tekrarı yapan grubun hata puanı ortalamasından ($\bar{X} = 3.86$) daha yüksektir ($q = 5.19, sd = 2.59, p < .001$). Şekil 3.1.3'de bu durum görülmektedir. Ayrıca, bağımlı değişkendeki değişmelerin %29'unu hikaye türü ve kritik madde tekrarı değişkenlerinin etkisiyle açıklamak mümkündür.

Şekil 3.1.3 Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Tanıma Testi Üzerindeki Ortak Etkisi

Birinci deneyin test etme evresinde katılımcıların tanıma testinden sonra verdikleri hatırlama-bilme kararları, yüzdelerine göre analiz edildiğinde, hikaye türü ve kritik madde tekrarı bağımsız değişkenlerinin “hatırlıyorum” kararı yüzdelerine göre, ortalama ve standart kaymaları Tablo 3.1.7’de gösterilmiştir.

3.1.2.4. Tanıma Testinden Sonra Verilen Hatırlama/Bilme Kararlarına İlişkin Bulgular

Hikaye türü ve madde tekrarı bağımsız değişkenlerinin, katılımcıların tanıma testine ilişkin verdikleri “hatırlıyorum” kararı yüzdelerine göre, ortalama ve standart kaymaları Tablo 3.1.7’de gösterilmiştir.

Tablo 3.1.7 Hikaye Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Tanıma Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararlarına (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesine) Göre Ortalama ve Standart Kaymaları

		Kritik Madde Tekrarı	Ortalama (\bar{X})	Standart Kayma (sd)	Genel
Hikaye Türü	Hatalı	1 Tekrar	61.47	2.54	$\bar{X}=66.02$ sd=2.63
		3 Tekrar	70.58	2.84	
	Orijinal (Doğru)	1 Tekrar	68.60	2.54	$\bar{X}=72.46$ sd=2.63
		3 Tekrar	76.33	.2.84	

Tablo 3.1.7 incelendiğinde, “hatırlıyorum” kararı yüzdesi ortalamasının 61.467 ile 76.333 arasında, standart kaymaların ise 2.542 ile 2.584 arasında değiştiği gözlenmektedir.

Hikaye türü ve madde tekrarı değişkenleri için tanıma testinden sonra verilen hatırlama-bilme kararları yüzdeleri üzerinden yapılan 2(hikaye türü: orijinal, hatalı) x 2(madde tekrarı: 1, 3) faktörlü seçkisiz grup deney desenine uygun varyans analizi sonuçları “hatırlıyorum kararı” yüzdesine göre Tablo 3.1.8’de gösterilmiştir.

Tablo 3.1.8 Tanıma Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararı (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesi) Üzerinde 2 (Hikaye Türü) X 2 (Kritik Madde Tekrarı) Faktörlü Seçkisiz Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları

Değişim Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F
Hikaye Türü	422.25	1	422.25	5.14*
Kritik Madde Tekrarı	844.50	1	844.50	10.28**
Hikaye Türü x Kritik Madde Tekrarı	301.50	1	301.50	3.67
Hata	4846.85	59	82.15	
Toplam	6415.10	60		

*p<.005

**p<.001

Tablo 3.1.8’de görüldüğü gibi, “hatırlıyorum” kararı yüzdeleri karşılaştırıldığında olay sonrası hikaye türü temel etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür [$F(1-59) = 5.139$, $p < .005$, $R^2 = .05$]. Olay sonrası hikayenin doğru bilgi koşulunda, “hatırlıyorum” kararları (%70), olay sonrası hatalı bilgi koşulunda verilen “hatırlıyorum” kararlarından (%62) daha yüksektir. Ayrıca, kritik madde tekrarı temel etkisinin de anlamlı olduğu bulunmuştur [$F(1-59) = 10.28$, $p < .001$, $R^2 = .12$]. Buna göre, kritik madde tekrarının üç kez olduğu koşuldaki “hatırlıyorum” kararları (%74) kritik madde tekrarının bir kez olduğu koşuldaki “hatırlıyorum” kararlarından (%61) daha yüksektir. Bağımlı değişkendeki değişmelerin %17’sini hikaye türü ve kritik madde tekrarı değişkenlerinin etkisiyle açıklamak mümkündür.

3.1.3. TARTIŞMA

Bu çalışmada temel amaç, adli bir olaya tanık olmuş kimselerin olay sonrası bilgiyle karşı karşıya kalmalarıyla orijinal olay belleklerinde meydana gelen değişiklikleri farklı koşullar altında değerlendirmektir. Bu amaçla hazırlanan iki deneyde de temel beklenti, adli bir olaya tanık olmuş kimselerin olay sonrası bilgiyle karşı karşıya kalmaları sonucunda orijinal olay belleklerinde değişikliklerin olacağı yönündedir. Yapılan araştırmada, bu beklentiye destekleyici bulgular elde edilmiştir: Adli bir olayı gözlemlemiş görgü tanıklarına verilen olay sonrası yönlendirici bilgiler, görgü tanıklarının daha sonraki hatırlamalarında çarpıcı biçimde değişikliğe neden olmuştur. Bu bulgu daha önce yapılan çalışmalardan elde edilen bulgularla da uyumaktadır. Alan yazınında yer alan çalışmalarda, adli bir olayın görgü tanıklarına verilen olay sonrası yönlendirici bilgilerin, görgü tanıklarının orijinal olay belleklerini etkilediği ve buna bağlı olarak görgü tanıklarının olayla ilgili hatırlamalarının değişmesine neden olduğu ifade edilmiştir (Wells, 1993; Roediger III, 1996; Wright ve ark. 2000; Sutherland ve Hayne, 2001a; Loftus, 1992, 1993, 2000, 2003; Loftus ve Ketcham, 1991; Haber ve Haber, 2000; Henkel, 2004).

3.1.3.1. Hatırlama Testinden Elde Edilen Sonuçların Değerlendirilmesi

Araştırmanın birinci deneyinde, bir hırsızlık olayının gösterildiği slaytların izletilmesinin ardından, katılımcılara, olayın polis raporu biçiminde anlatıldığı olay sonrası hikaye verilmiştir. Bu hikayede, çevrel ve merkezi ayrıntılar dikkate alınarak belirlenmiş kritik maddeler yer almıştır. Bu kritik maddelere göre, olay sonrası hikayenin, orijinal ve hatalı olmak üzere iki biçimi hazırlanmıştır. Daha sonra deneyin amaçlarına uygun

olarak, olay sonrası hikayelerde orijinal ve hatalı maddelerin bir kısmı bir kez, bir kısmı üç kez tekrar edilmiştir. Buna göre; birinci deneyde, olay sonrası hikaye türü (orijinal, hatalı) ve kritik madde tekrarı (1, 3) olmak üzere, iki bağımsız değişken ve düzeyleri, araştırmanın koşullarını oluşturmuştur. Araştırmada temel amaç, adli bir olaya tanık olmuş görgü tanıklarına verilen olay sonrası hatalı bilginin ve hatalı bilgi erişimini arttırmanın, görgü tanığının daha sonraki hatırlamalarına etkisinin olup olmayacağını belirlemesidir. Birinci deneyden elde edilen bulgular, görgü tanıklarına verilen olay sonrası hatalı bilginin ve hatalı bilgi erişimini arttırmanın görgü tanığının daha sonraki hatırlamaları üzerinde etkisi olduğuna işaret etmektedir. Alan yazınında, görgü tanıklarına verilen olay sonrası hatalı bilginin, tanıkların orijinal (özgün) olay belleklerini etkilediğini ve buna bağlı olarak, görgü tanıklarının hatırlamalarının hatalı bilgi yönünde değiştiğini kanıtlayan araştırmalar yer almaktadır (Loftus ve Hoffman, 1998; Wright ve Loftus, 1998; Wright ve ark., 2000; Haber ve Haber, 2000; Loftus, 2000; Sutherland ve Hayne, 2001a; Henkel, 2004; Er, Alpar, 2004; Er, Alpar, Uçar, 2005).

Görgü tanıkları, olay sonrası bilgiyle karşı karşıya kaldıklarında artık bellekleri bağımsız değildir ve olayla ilgili ifadeleri sadece kendi gözlemleri değildir (Ayers ve Reder, 1998; Wright ve Loftus, 1998; Loftus, 2000). Olay sonrası tanığın yeni bir bilgi ile karşılaşması durumunda, bu bilgi doğru da olsa hatalı da olsa, tanık kendi gözlemlediği ile başkasının kendisine anlattığı arasında ayırım yapamayabilir. Adli olay ile bu adli olayın görüldüğü dava arasında geçen süre içerisinde, olayın tanığı; medya, diğer tanıklar, avukatlar ve polis gibi pek çok kaynaktan gelen ek bilgi ile karşı karşıya kalır (Sutherland ve Hayne, 2001a; Loftus, 1992, 1993, 2000, 2003; Loftus ve Ketcham, 1991; Haber ve Haber, 2000; Henkel, 2004). Görgü tanığının,

gözlemlediği suç olayının ardından, olayın ayrıntıları hakkında çeşitli kaynaklardan aldığı yeni bilgileri, doğru ya da hatalı da olsalar kendi orijinal (özgün) belleğindeki bilgi ile birleştirmesi, uzlaştırması ya da var olan bir bilginin yerine koyması ve buna bağlı olarak, olayla ilgili ifadesinde bellek hataları yapması, ifadesinin doğruluğuna kesin olarak inanması adli olayların çözümlenmesinde, adaleti yanıltıcı bir rol oynar. Olay sonrası hatalı bilginin etkisi, bilişsel psikoloji ve adli psikoloji alanlarında yapılan tüm bellek araştırmalarında kabul edilmektedir ve bu ön kabulde birlikte araştırmacılar artık araştırmalarına “olay sonrası bilgi görgü tanığı belleğini olumlu ya da olumsuz yönde etkiler mi?” sorusu yerine “olay sonrası bilgi görgü tanığının belleğini nasıl etkiler?” sorusu ile yön vermektedirler (McCloskey ve Zaragoza, 1985; Belli, 1989; Lindsay ve Kelley, 1996; Payne ve ark., 1996; Wright ve Loftus, 1998; Chandler ve ark., 2001; Hekkanen ve McEvoy, 2002; Seamon ve ark., 2002; Ibabe ve Sporer, 2004; Higham ve Vokey; 2004).

Birinci deneyde, hatalı bilgi etkisinin görülmesinin yanı sıra, hatalı bilgi erişimini arttırmanın da görgü tanıklarının belleklerinde değişime neden olduğu ve bunun da, hatalı ifade verilmesine neden olduğu görülmüştür. Ayrıca, araştırmada hatalı bilgiyi bir kez tekrar eden görgü tanıkları ile üç kez tekrar eden görgü tanıklarının ifadelerine bakıldığında, hatalı bilgi erişimi arttırılan, yani, hatalı bilgiyi üç kez tekrar eden grupta hata puan ortalamalarının arttığı görülmüştür. Benzer bulgular, Shreiber ve Sergent'in (2003) yürüttükleri bir araştırmada da elde edilmiştir. Bu durum, olay sonrası bilgi ile insanların belleklerindeki niceliksel bilginin azaltılıp arttırılabileceği ve niteliksel olarak da değiştirilebileceğinin bir kanıtına işaret etmektedir. Daha önce alan yazınında de belirtildiği gibi, bir olayın tanıklarının olay bittikten sonra olayı tartışmaları oldukça yaygın bir

durumdur. Loftus'un (2000) anlattığı hipotetik olay bu duruma uygundur: hırsızlar marketi terk ettikten sonra biri diğerine, "yeşil şapkalı olan adama bakmış mıydın?" der. Birinci tanığın söylediklerinin ikinci tanığın belleği üzerinde etkileri olacaktır. Birincinin sözleri, ikincinin yeşil şapkayı gördüğünü iddia etme olasılığını arttırabilir. Bu tür bir olay sonrası bilgi, yeşil şapkanın gerçekten var olduğu durumda, bellekte, olaya ait bilgi artışına neden olur. Bilindiği gibi, öğrenilen yeni bilgiler tekrar edilmediklerinde, zamanla unutulur, tekrar edilen bilgi ise kalıcıdır. Görgü tanıklığında, tekrar etmenin paradoksal bir etkisi bulunmaktadır. Hem olay sonrasında edinilen doğru bilgilerin tekrar edilmesi hem de olay sonrasında edinilen hatalı bilgilerin tekrar edilmesi, olaya ilişkin bilgi miktarını arttıracaktır. Üstelik, bilgi ne kadar çok tekrar edilirse ve doğruluğundan emin olunursa, o kadar güven verici olacaktır.

Görgü tanığı belleği araştırmalarında, hatalı bilgi etkisinin ortaya çıkmasında etkili olabilecek diğer faktörlerin de bulunduğunu iddia eden araştırmacılar, bu faktörleri belirlemiş ve elimine etmek için bir yol bulmuşlardır. Bu sayede hatalı bilgi etkisinin gerçekten ortaya çıkıp çıkmayacağını kanıtlarını aramışlardır. Olay sonrası hatalı bilgi etkisinin ortaya çıktığının anlaşılabilmesi için olay sonrası hatalı bilginin bellekte bozucu etkisinin olmadığını ileri süren araştırmacılar (örn, Lindsay, 1990; Shreiber ve Sergent, 2003) görgü tanığı belleği araştırmalarında yeni bir test yöntemi geliştirmişlerdir. Bu yöntemle, hatırlama testinde yönergeler aracılığı ile hatalı bilgi etkisine neden olan tepki eğilimi, sosyal talepler ve kaynak karışıklığı gibi faktörlerin elimine edilmesine çalışmışlardır. Bu test yöntemi, katılımcıların, hatırlama testine başlamalarından önce verilen, olay sonrası bilgide bir takım hataların bulunduğu ve testteki soruları yanıtlarken

sadece kendi tanıklıklarına güvenmeleri gerektiği ve olay sonrası bilginin göz ardı edilebileceğinin söylendiği bir yönerge gerektirir.

Alan yazınında de belirtildiği gibi, olay sonrası hatalı bilgi etkisine neden olan faktörlerden biri olan, tepki eğilimi, olayın orijinal (özgün) ayrıntıları belleğe kodlanamadığında ortaya çıkar. Bu durum, tanığın, yanıt bilmediği halde yanıt verme eğiliminde olmasıdır. İkinci bir faktör ise, talep faktörleridir ve bu durum, tanık, orijinal (özgün) bilgiyi hatırlamasına rağmen, araştırmacının olay raporundaki bilgiyi tercih edeceğini düşündüğünde ortaya çıkar. Son faktör olan kaynak karışıklığı ise, hem orijinal (özgün) bilginin hem de hatalı bilginin hatırlanması, ancak hangi bilginin orijinal olaydan hangisinin olay raporundan geldiğini belirleyememe durumunda ortaya çıkar (McCloskey, Zaragoza, 1985; Belli, 1989; Chandler, 1991; Chandler, Gargano ve Holt, 2001).

Birinci deneyde, görgü tanıklığı araştırmalarında hatalı bilgi etkisine neden olduğu düşünülen faktörlerin elimine edilmesi için geliştirilen Karşıt Test Yöntemi (Opposition Test) kullanılmıştır. Lindsay'ın (1990) geliştirdiği bu yöntemi, hatalı bilgi erişimini arttırdıkları araştırmalarında kullanan Shreiber ve Sergent'in (2003) bulguları ile şimdiki araştırmada elde edilen bulgular tutarlılık göstermektedir. Görgü tanıkları Karşıt Test yönergesi almış olmalarına rağmen, hatalı bilgi etkisi ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada da, Lindsay'ın (1990) geliştirdiği Karşıt Test yöntemi, yukarıda anlatılan faktörlerin elimine edilmesi için kullanılmıştır. Karşıt Test yöntemi için araştırma koşullarına uygun bir yönerge hazırlanmıştır. Daha önce, araştırmanın yöntem bölümünde de değinildiği gibi, hatırlama testinin başında yazılı ve sözlü olarak verilen yönergede, katılımcılara, okumuş oldukları "polis raporu" nun (olay sonrası hikaye) diğer tanıklardan elde edilen bilgilerle hazırlandığı, dolayısıyla da, hatalı bilgilerin bulanabileceği

açık ve net olarak ifade edilmiştir (Yönerge için, Bkz. Ek-4.1, Ek-4.2). Araştırmadaki hatırlama testinden elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, olay sonrası hikayede yer alan bilgilerin göz ardı edilebileceği, Karşıt Test yönergesi ile açık ve net olarak ifade edilmiş olmasına rağmen, olay sonrası hatalı bilgi verilen koşullar, kritik madde tekrarına bağlı olarak karşılaştırıldığında, olay sonrası hatalı hikayede, üç kritik madde tekrarı yapan grubun, bir kritik madde tekrarı yapan gruptan daha çok hata yaptığı gözlenmiştir. Ayrıca, kritik maddelerin bir kez tekrar edildiği koşulda da, olay sonrası hatalı hikaye alan grup ile olay sonrası orijinal hikaye alan grup arasındaki fark anlamlıdır. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı gibi, Karşıt Test yönergesinin kullanılması olay sonrası hatalı bilgi etkisinin önüne geçememiştir. Olay sonrası hatalı bilgi koşulunda bulunan görgü tanıklarının, olay sonrası bilgilerin hatalı olabileceği konusunda uyarılmış olmalarına rağmen, hata puanlarının hem tek tekrar koşulunda, hem de üç tekrar koşulunda yüksek olması, Lindsay'ın (1990) hipotezini desteklememektedir. Bu sonuçlar, Lindsay (1990), McCloskey, Zaragoza (1985), Belli (1989) Chandler (1991), Chandler ve arkadaşlarının (2001) ileri sürdüğü gibi, olay sonrası hatalı bilginin hatırlamayı bozduğu hipotezine değil, olay sonrası bilginin Loftus'un (2000) ileri sürdüğü gibi, bellek izlerini bozduğu hipotezine destek olmaktadır.

3.1.3.2. Hatırlama Testine İlişkin Fenomenolojik Farkındalığın Değerlendirilmesi

Adli bir olaya tanık olduktan sonra, görgü tanığının, olayla ilgili ifadesini vermesine kadar geçen sürede, olaya ilişkin belleğine müdahale edebilecek yeni bilgilerle karşılaşması olasıdır. Bir görgü tanığının, tanıklık ettiği olaydan sonra karşı karşıya kaldığı yeni bilgi doğru ya da hatalı

olabilir. Buradaki temel sorun, görgü tanığının bu yeni bilginin kaynağının farkında olup olmadığıdır. Yeni bilgi, tanığın, tanıklık ettiği olaya ilişkin orijinal belleğinde var olan bilgi midir yoksa daha sonra diğer tanıklardan, polisten, avukattan ya da medyadan edindiği bilgi midir?

Birinci deneyde, Karşıt Test yönergesinden başka bir yöntemle de hatalı bilgi etkisinin gerçekten ortaya çıkıp çıkmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu yöntemde, katılımcıların, hatırlama testindeki yanıtları için verdikleri hatırlama-bilme kararlarıyla, fenomenolojik farkındalığın yani bilinçli hatırlamanın ölçülmesini sağlar. Araştırma bulgularına bakıldığında, olay sonrası hikayenin türüne göre, hatalı bilgi ya da doğru bilgi alan gruplar karşılaştırıldığında, olay sonrası hatalı bilgi alan grupta, “hatırlıyorum” kararları, olay sonrası doğru bilgi alan grubun “hatırlıyorum” kararlarından düşüktür. Ayrıca, kritik maddelere erişimin yüksek olduğu koşullar ile kritik maddelere erişimin düşük olduğu koşullar arasındaki fark da anlamlı bulunmuştur. Kritik madde erişiminin arttırılması olay sonrası hatalı bilgi alan koşulda “hatırlıyorum” kararı yüzdesini de arttırmıştır. Bu sonuçlar alan yazınındaki araştırma bulguları ile de desteklenmektedir (Rajaram, 1993). Bu durum, olay sonrası hatalı ya da doğru bilgi tekrarının, görgü tanığının fenomenolojik farkındalığını da etkilediğini ortaya koymaktadır. Hatalı bilgiyi en çok tekrar eden görgü tanıkları, bu bilginin orijinal olay belleğine ait olduğuna inanmaktadırlar, dahası, bu hatalı olay sonrası bilgi için “hatırlıyorum” kararı vermekle, bu bilgiyi zihinlerinde canlandırabildiklerini ve zihinlerinde bu bilgiye ait canlı bir anının olduğunu da belirtmektedirler. Bu durum, gerçek adli olay tanıklarının olaya ait belleklerinin ne kadar güvenilmez olduğunun en önemli kanıtıdır. Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, tanıklığın güvenilir olması için, görgü tanığı, verdiği yanıtın kaynağını hatırlıyor olmalıdır. Görgü tanığı, neyi, nereden,

nasıl hatırladığını söyleyemese de genellikle verdiği yanıtın doğruluğundan emindir, dolayısıyla da verdiği yanıtların kaynağını gösterebilmesi adaletin yerine getirilebilmesinde kritik bir noktadır. Bu kritik noktada yapılan hatalar, pek çok masum insanın hüküm giymesine neden olmaktadır. Unutulmamalıdır ki, insanların belleklerini test etmeleri için bir yöntemleri yoktur. Kendisini dış dünyanın tehlikelerine karşı korumak durumunda olan her organizma gibi, insan da çeşitli yöntemlerle kendisini korur. Bu nedenledir ki, her insan karşı karşıya kalabileceği her çelişkidenden rahatsızlık duyar ve uzlaşma yolları arar. Bu da dünyayı algılayış biçimini değiştirir. Dolayısıyla, belleğindeki olayın ayrıntılarını ve olayı algılayış biçimini, diğer tanıklarla konuştuğunda ya da olayın diğer ayrıntılarını başka kaynaklardan öğrendiğinde değiştirebilir.

3.1.3.3. Tanıma Testinden Elde Edilen Sonuçların Değerlendirilmesi

Birinci deneyde, görgü tanıklarının tanık oldukları olayla ilgili ayrıntıları belleklerinden geri çağırılmaları çalışmasından sonra bir de görgü tanıklarının tanık oldukları olayla ilgili ayrıntıları teşhis edebilme, tanıma yetenekleri de araştırılmıştır. Pek çok adli olayın ardından, olayın görgü tanıkları suçluların tespiti ve teşhis için polis merkezine çağırılırlar. Görgü tanığının bu teşhisi yapabilmesi için, tanık olduğu olayın ayrıntılarına dikkat edebilmiş olması gerekir. Birinci deneyin bulgularına bakıldığında, hikaye türünün orijinal ya da hatalı olmasına bağlı olarak, tanıma testi puanlarında anlamlı bir fark bulunamazken, kritik maddelerin üç kez tekrar edildiği olay sonrası hikayeyi alan görgü tanıkları ile kritik maddelerin bir kez tekrar edildiği olay sonrası hikayeyi alan görgü tanıkları arasında tanıma testi puanları açısından fark olduğu görülmüştür. Olay sonrası hikayede kritik maddeleri üç kez tekrar eden grup, tanıma testinde, olay sonrası hikayede

kritik maddeleri bir kez tekrar eden gruptan daha çok hata yapmıştır. Yine tanıma testinden elde edilen sonuçlar, olay sonrası hikayenin orijinal ya da hatalı olması bağlamında değerlendirildiğinde, olay sonrası hatalı hikaye alan grupta, kritik maddelerin üç kez tekrar edildiği koşulda, tanıma testinden alınan hata puanlarının, kritik maddelerin bir kez tekrar edildiği koşuldaki hata puanlarından yüksek olduğu görülmüştür. Alan yazınında, görgü tanıklarının teşhislerinde pek çok hata yaptıklarına işaret eden araştırmalar bu bulguları desteklemektedir (Wells ve ark., 1998; Valentine, Pickering, Darling, 2003; Lyle ve Johnson, 2004). Deneyde, hatalı bilgi etkisine neden olabilecek faktörler Karşıt Test yönergesi ile elimine edilmiş olmasına rağmen, hem olay sonrası hatalı hikaye alan grupta hem de olay sonrası doğru hikaye alan grupta tanıma testi hata puanları arasında anlamlı bir fark bulunmadığı gibi, hata puanları da oldukça yüksektir. Üstelik, kritik maddelerin bir kez tekrar edildiği koşulda, olay sonrası doğru hikaye alan grupta, tanıma testi hata puanları, olay sonrası hatalı bilgi alan grubun hata puanlarından daha yüksektir. Olay sonrası doğru bilgi alan grupta hata puanlarının bu kadar yüksek olması düşündürücüdür. Alan yazınında tanıma testleri ile hatırlama testleri arasındaki ilişkiye dikkat çeken Neisser (1988b) tanıma testlerinin bellek miktarı performansı açısından hatırlama testlerinden üstün olduğunu, ancak doğruluk performansı konusunda hatırlama testlerinin tanıma testlerinden üstün olduğunu savunmuştur. Bu, şimdiki araştırmanın bulgularını destekleri niteliktedir.

Daha önce tanık olunmuş bir olayın ayrıntılarının tanınmasında, görgü tanıklığı açısından bir problem olduğu ortadadır. Görgü tanığının teşhisi ile ilgili pek çok araştırmada, teşhis için şüphelilerden oluşturulan sıralamaların geliştirilmesi amaçlanır (Bkz. Lindsay ve Bellinger, 1999). Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, görgü tanığı teşhisi araştırmaları genellikle polisin

oluşturduğu şüpheli sıralamalarından, görgü tanığının suçluyu seçmesi üzerinde temellenmiştir. Bu tür teşhis araştırmalarında da Karşıt Test yönteminde olduğu gibi, yönergeler kullanılabilir. Örneğin, Wells (1993) yaptığı bir araştırmada, görgü tanığına, suçlunun sıralamada hem olabileceği hem de olmayabileceği yönergelerini verdiğinde, görgü tanığının, suçlunun bulunmadığı bir sıralamada, şüphelilerden birini seçme olasılığının düştüğünü gözlemlemiştir. Ancak, şimdiki araştırmada, Karşıt Test yönergelerinin, doğru olay sonrası hikaye alan grup üzerinde etkisinin olmaması beklenmekteydi. Çünkü, olay sonrası doğru bilgi alan grubun olay sonrası hikayesi orijinal hikaye ile aynıdır. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde Karşıt Test yönergelerinin, olay sonrası doğru bilgi alan grupta “olay sonrası bilgi” etkisini elimine ettiği söylenebilir. Katılımcılar, olay sonrası hikayede yer alan bilgilerin hatalı olduğunu düşünerek, oradan öğrendiklerini hatırladıkları yanıtları tanıma testindeki seçenekler arasından elemiş olabilirler. Diğer yandan, olay sonrası hatalı hikaye alan grupta, kritik maddelerin bir kez tekrar edildiği koşulda tanıma testinden alınan hata puanları, kritik maddelerin üç kez tekrar edildiği koşulda tanıma testinden alınan hata puanlarından çok daha düşük olması, Karşıt Test yönergelerinin hatalı bilgi etkisini elimine edebildiğini göstermektedir. Olay sonrası hikayede bir kritik madde tekrarı yapan grup, aldığı yönerge doğrultusunda, tanıma testi seçenekleri arasından, hatırladığı maddeleri elemiş olabilir. Ancak kritik maddelerin üç kez tekrar edildiği, hatalı olay sonrası bilgi koşulunda, Karşıt Test yönergesi hatalı bilgi etkisini elimine edememiştir. Bunun nedeni ise, tekrarın paradoksal etkileri ile açıklanabilir. Katılımcılar, olay sonrası hatalı bilgi ile her madde için üçer kez karşı karşıya kalmışlardır. Bu, olay sonrası edinilen bilginin pekişmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, bu koşuldaki katılımcıların tanıma testi yanıt seçenekleri

arasından ne doğru yanıtı ne de hatalı yanıtı seçtikleri söylenebilir. Muhtemelen katılımcılar, hem orijinal (özgün) olayda hem de olay sonrası hikayede yer almayan nötr yanıtları seçmişlerdir.

3.1.3.4. Tanıma Testine İlişkin Fenomenolojik Farkındalığın Değerlendirilmesi

Birinci deneyde, görgü tanıklarının teşhis ve tanıma performanslarının değerlendirilmesinden sonra katılımcılar, tanıma testinde verdikleri yanıtlar için hatırlama/bilme kararı vermişlerdir. Araştırma bulgularına bakıldığında, doğru olay sonrası hikaye alan görgü tanıkları ile hatalı olay sonrası hikaye alan görgü tanıkları arasında, fenomenolojik farkındalık açısından farklılık olduğu görülmüştür. Ayrıca, kritik maddelerin üç kez tekrar edildiği olay sonrası hikayeyi alan görgü tanıkları ile kritik maddelerin bir kez tekrar edildiği olay sonrası hikayeyi alan görgü tanıkları arasında da, fenomenolojik farkındalık açısından farklılık olduğu görülmüştür. Olay sonrası hatalı hikaye alan grubun “hatırlıyorum” kararları yüzdesinin orijinal hikaye alan grubun “hatırlıyorum” kararları yüzdesinden düşük olmasının nedeni, bu koşulda yer alan görgü tanıklarının, gerçekte tanık oldukları olay ile onlara daha sonradan söylenenler arasında, bu bilgilerin kaynağı açısından ayırım yapmakta zorlanmaları olabilir. Görgü tanıklarının hangi bilgiyi hangi kaynaktan edindiklerini hatırlayamamaları ya da bu konuda karmaşa yaşamaları, görgü tanığı teşhisinin tehlikelerine işaret etmektedir. Diğer yandan olay sonrası kritik madde tekrarı, bu maddelerin üç kez tekrar edildiği grupta, kritik madde erişimini arttırması nedeniyle, bu koşuldaki katılımcıların “hatırlıyorum” kararı yüzdeleri, kritik madde tekrarının bir kez yapıldığı, yani kritik madde erişiminin düşük olduğu

gruptan daha yüksektir. Bir olayın görgü tanığı olay sonrasında, olayla ilgili bazı ayrıntılar hakkında yeni bilgiler edindiğinde, bu bilgi doğru da olsa hatalı da olsa teşhisinden daha emin olmaktadır. Alan yazınındaki araştırmalar, olay sonrası bilgi doğru da olsa yanlış da olsa görgü tanıklarının, hangi bilginin nereden geldiği konusunda kaynak karışıklığı yaşayabildikleri halde, tanık oldukları olayla ilgili teşhislerinden emin olduklarına işaret etmektedir (McCloskey ve Zaragoza, 1985; Belli, 1989; Chandler, 1991; Chandler ve ark., 2001; Schreiber, Eakin ve Sergent-Marshall, 2003).

Görgü tanıklığında, görgü tanığının belleğindeki olaya ilişkin bilgileri hangi koşullar altında aktardığı önemlidir, ancak burada karşımıza başka bir sorun daha çıkmaktadır. Görgü tanığı, belleğindeki olaya ilişkin bilgileri defalarca aktarmak durumunda kalabilir. Böyle bir durumda, tekrarların öğrenme üzerindeki olumlu etkisi akla gelebilir. Ancak, görgü tanıklığı koşulunda, bellek aktarımının defalarca yinelenmesi, sadece bellekteki doğru bilgiler pekiştirmez, aynı zamanda olay sonrasında öğrenilen ya da belleğin ölçülmesi sırasında öğrenilen yeni bilgileri de pekiştirilebilir (Henkel, 2004). Bu durum test etme etkisi ile açıklanmaktadır: Buna göre; test etme etkisi, bir nesneyi geri çağırma ya da tanıma eyleminin, aynı nesnenin daha sonraki geri çağırma ya da tanıma olasılığını arttırmasıdır (Roediger ve ark., 1996). Araştırmanın ikinci deneyinde bu duruma açıklık getirmek amacıyla, tanıma ve hatırlama testleri birer gün arayla yinelenmiştir. İkinci deneyde yapılan tekrarlı ölçüm, birinci deneyde yapılmamıştır.

İkinci deneyin amacı, araştırmanın tüm koşullarında aynı tanıkların yer alması suretiyle, aynı zamanda birinci deneyin bulgularının sınanmasını içermektedir. İki deneyin sonuçları arasında ortaya çıkabilecek farklar doğrultusunda, görgü tanıklığı araştırmalarına yeni açılımlar

kazandırabilmek hedeflenmektedir. Buna göre, ikinci deneyin temel amacı, test etme etkisinin hatalı bilgi erişiminin büyüklüğüne bağlı olarak değişip değişmediğini aynı katılımcı grubu içinde belirlemektir.

Yukarıda verilen amaçlar doğrultusunda, ikinci deneyde yanıt aranan sorular şunlardır:

- 1) Olay sonrası hikaye içinde değişimlenen kritik madde türünün hatalı ya da doğru olmasının görgü tanıklarının hatırlama ve tanıma puanları üzerinde etkisi var mıdır?
- 2) Olay sonrası hikayede içinde değişimlenen kritik maddelerin bir kez ya da üç kez tekrarlanmasının görgü tanıklarının hatırlama ve tanıma puanları üzerinde etkisi var mıdır?
- 3) Geri çağırma testinin birer gün arayla üç kez tekrarlanmasının görgü tanıklarının hatırlama ve tanıma puanları üzerinde etkisi var mıdır?
- 4) Kritik madde türü (orijinal, hatalı) ve kritik madde tekrarının (1, 3) görgü tanıklarının hatırlama ve tanıma puanları üzerinde ortak etkisi var mıdır?
- 5) Kritik madde türü (orijinal, hatalı) ve test tekrarının (1, 2, 3) görgü tanıklarının hatırlama ve tanıma puanları üzerinde ortak etkisi var mıdır?
- 6) Kritik madde tekrarı (1, 3) ve test tekrarının (1, 2, 3) görgü tanıklarının hatırlama ve tanıma puanları üzerinde ortak etkisi var mıdır?

- 7) Kritik madde türü (orijinal, hatalı), kritik madde tekrarı (1, 3) ve test tekrarının (1, 2, 3) görgü tanıklarının hatırlama ve tanıma puanları üzerinde ortak etkisi var mıdır?
- 8) Olay sonrası hikaye içinde değişimlenen kritik madde türünün hatalı ya da doğru olmasının görgü tanıklarının fenomenolojik farkındalıkları üzerinde etkisi var mıdır?
- 9) Olay sonrası hikayede içinde değişimlenen kritik maddelerin bir kez ya da üç kez tekrarının görgü tanıklarının fenomenolojik farkındalıkları üzerinde etkisi var mıdır?
- 10) Geri çağırma testinin birer gün arayla üç kez tekrarlanmasının görgü tanıklarının fenomenolojik farkındalıkları üzerinde etkisi var mıdır?
- 11) Kritik madde türü ve kritik madde tekrarının görgü tanıklarının fenomeolojik farkındalıkları üzerinde ortak etkisi var mıdır?
- 12) Kritik madde türü (orijinal, hatalı) ve test tekrarının (1, 2, 3) görgü tanıklarının fenomenolojik farkındalıkları üzerinde ortak etkisi var mıdır?
- 13) Kritik madde tekrarı (1, 3) ve test tekrarının (1, 2, 3) görgü tanıklarının fenomenolojik farkındalıkları üzerinde ortak etkisi var mıdır?
- 14) Kritik madde türü (orijinal, hatalı), kritik madde tekrarı (1, 3) ve test tekrarının (1, 2, 3) görgü tanıklarının fenomenolojik farkındalıkları üzerinde ortak etkisi var mıdır?

3.2. DENEY II

Birinci deneyde; olay sonrası hikaye ve kritik madde tekrarı değişkenleri, seçkisiz grup deney deseni içinde ele alınmıştır. İkinci deneyin amacı kısmen, tekrar ölçümlü deney deseni içinde, birinci deneyde ele alınan değişkenlerin sınanması amacını taşımaktadır. Ayrıca, gerçek görgü tanıkları mahkemelerde defalarca tanık oldukları durumu aktarmak zorunda kalabilecekleri için, ikinci deneyde ele alınan bir diğer değişken test tekrarı olmuştur. Buna göre ikinci deneyin amacı, hatalı bilgi erişiminin büyüklüğüne bağlı olarak aradan geçen zaman içinde uygulanan tekrarlı testlerde hatalı bilgi etkisinin ortaya çıkıp çıkmayacağını belirlemek ve hatalı bilgi etkisinin ortaya çıktığı durumda test etme etkisini değerlendirmektir. Bu deneyde diğer deneyden farklı olarak tüm katılımcılar bağımsız değişkenlerin tüm düzeylerine katılmışlardır. Katılımcılar Karşıt Test yönergeli geri çağırma testini ilk olarak çalışma evresinden sonra almışlardır. Daha sonra birer gün ara verilerek iki kez daha geri çağırma testi uygulanmıştır.

3.2.1. YÖNTEM

3.2.1.1. Katılımcılar ve Deney Deseni

İkinci deney 60 katılımcı ile yürütülmüştür. Katılımcılar (yaş ortalaması = 24.18, standart sapma = 4.02) deney koşullarının tümüne katılmıştır. Uygulamalar 5-10 kişilik gruplarla yapılmıştır. Araştırma 2 (kritik madde

türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) X 3 (test tekrarı: 1, 2, 3) faktörlü tekrar ölçümlü deney deseni ile yürütülmüştür.

3.2.1.2. Araç Gereçler ve İşlem

İkinci deneyde katılımcılar, önceki deneyde olduğu gibi gruplar halinde uygulamaya alınmışlardır. Katılımcılar olay slaytlarını en iyi şekilde izleyebilecekleri biçimde yerleştirildikten sonra deneyin amacı hakkında, birinci deneydeki gibi (Bkz. Sy. 65) katılımcılara bilgi verilmiştir.

Olay slaytlarının sunulmasından sonra ikinci deneyde, katılımcılara çalışma evresi ve test etme evresi için hazırlanan kitapçıklar dağıtılmıştır. Katılımcılar, çalışma evresine aynı anda başlamışlardır. Katılımcılara kitapçıklardaki her görevin bitiminden sonra, bir uyarı sayfası ile karşılaşacakları, bu sayfa ile karşılaştıkları zaman kitapçıktaki bir sonraki göreve aynı anda başlamaları için beklemleri söylenmiştir.

Katılımcılar, kitapçıkları aldıklarında ilk olarak kitapçığın ön yüzünde bulunan demografik bilgilerin istendiği bölümü doldurmuşlardır. Aynı anda birinci ara faaliyet görevlerine başlayan katılımcılar olay sonrası hikayeye geçmeden önce uygulamacının talimatını beklemişlerdir. İkinci deneyde tüm katılımcılar aynı koşulda buldukları için deneyin amacına uygun olarak hazırlanmış olay sonrası hikayeyi okumuşlardır.

Olay sonrası hikayenin okunmasının ardından, katılımcılar uygulamacının talimatı ile ikinci ara faaliyet görevlerini tamamlamışlar ve yine hep birlikte Karşıt Test yönergeli geri çağırma testini yanıtlamaya başlamışlardır. Geri çağırma testinin ardından katılımcılar üçüncü ara faaliyet görevlerini tamamlamış ve yine uygulamacının talimatı ile kitapçığın

son bölümü olan ve geri çağırma testinde katılımcıların kendi verdikleri yanıtları hatırlama/bilme kararı vererek değerlendirdikleri teste geçilmiştir. Kitapçıkların tamamlanmasından sonra katılımcılara ertesi gün deneyin devamı için gelmeleri söylenmiştir. Katılımcılar ikinci gün yine test etme evresinde yanıtladıkları Karşıt Test yönergeli geri çağırma testini yanıtlamışlar ve hatırlama/bilme kararlarını vermişlerdir. İkinci test tekrarı uygulamasının ardından katılımcılara ertesi gün için yeniden randevu verilmiştir. Ertesi gün gelen katılımcılar üçüncü kez test etme evresine katılmışlar ve Karşıt Test yönergeli geri çağırma testini yanıtlamış, hatırlama/bilme kararlarını vermişlerdir.

İkinci deneyde tek bir olay sonrası hikaye vardır. Araştırmada tekrar ölçümlü deney deseni ile çalışıldığı için olay sonrası hikayede diğer deneyden farklı olarak kritik madde sayısı aynı hikaye içinde koşulları oluşturmuştur. Bazı kritik maddeler orijinal olayda olduğu gibi, doğru bilgi erişimini arttıracak şekilde bir kez, bazıları 3 kez tekrarlanmıştır. Diğer kritik maddeler hatalı bilgi erişimini arttıracak şekilde bir kez, bir kısmı da 3 kez tekrarlanmıştır.

Olay sonrası hikayede yer alan kritik maddeler daha önceden belirlenmiş 15 kritik madde arasından ikinci deney için 8 tanesi seçilerek kullanılmıştır. Hikayede kullanılan 8 kritik maddeden 4'ü hikaye içinde doğru olarak geriye kalan 4'ü ise hatalı olarak verilmiştir. 4 hatalı kritik maddeden 2'si olay sonrası hikaye içinde bir kez geçerken diğer 2'si üç kez tekrar edilmiştir. Aynı şekilde 4 doğru kritik maddeden 2'si olay sonrası hikaye içinde bir kez geçerken diğer 2'si olay sonrası hikayede üç kez tekrar edilmiştir.

İkinci deneyde olay sonrası hikayenin okunması ve ikinci ara faaliyet görevinin tamamlanmasından sonra katılımcılar önceki deneyde olduğu gibi önce uygulamacının talimatını beklemiş ve ardından aynı anda Karşıt Test yönergeli geri çağırma testinde yer alan açık uçlu soruları yanıtlamışlardır. Geri çağırma testinde olay sonrası hikayede yer alan kritik maddelerin sorgulandığı 8 soru katılımcılar tarafından yanıtlanmıştır. Geri çağırma testinin ardından katılımcılar üçüncü ara faaliyet görevini tamamlamışlar ve uygulayıcının talimatını beklemeleri için uyarıldıkları sayfaya geçmişlerdir. Deneyin son aşamasında katılımcılar uygulamacının talimatı ile fenomenolojik farkındalığın belirlenmesi için yapılan, geri çağırma testindeki sorulara verilen yanıtların değerlendirildiği hatırlama/bilme kararlarını vermişlerdir. Katılımcılar burada geri çağırma testinde verdikleri yanıtları slaytlardan izlemiş olduklarını hatırlıyor mu yoksa biliyor mu olduklarını belirtmişlerdir.

Kitapçıkların toplanmasının ardından test etme evresine tanıma testi ile devam edilmiştir. Katılımcılara tanıma testi ve testteki her sorunun karşısında yer alan hatırlama/bilme değerlendirme bölümü tek bir sayfada verilmiştir. Tanıma testi ve buna bağlı hatırlama/bilme değerlendirmesinden sonra katılımcılara ertesi gün tekrar gelecekleri söylenmiştir.

Test etme evresinde uygulanan Karşıt Test yönergeli geri çağırma testi ve fenomenolojik farkındalık testi (hatırlama/bilme) ile tanıma testi ve buna bağlı fenomenolojik farkındalık testi (hatırlama/bilme) birer gün arayla iki kez daha uygulanmıştır.

3.2.2. BULGULAR

II.Deneyde de, I. Deneyde olduğu gibi, verilere uygulanan analizler, hatırlama ve tanıma testleri için “hata puanı ortalaması”, fenomenolojik farkındalık değlendirmeleri için ise “hatırlıyorum kararı yüzdesi” üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3.2.2.1. Hatırlama Testi Sonuçlarına İlişkin Bulgular

İkinci deneyin test etme evresinde katılımcıların yanıtlamış oldukları geri çağırma (hatırlama) testinden aldıkları hata puanları için test tekrarı, kritik madde tekrarı ve kritik madde türü değışkenlerine ilişkin ortalama ve standart kaymalar Tablo 3.2.1’de gösterilmiştir.

Tablo 3.2.1 Test Tekrarı, Kritik Madde Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları

		Kritik Madde Türü	Kritik Madde Tekrarı	Ortalama (\bar{X})	Standart Kayma (Sd)	Genel
Test Tekrarı	1	Orijinal	1	.71	.08	$\bar{X} = .79$ sd=.09
			3	.86	.09	
		Hatalı	1	.22	.05	$\bar{X} = .67$ sd=.07
			3	1.12	.10	
	2	Orijinal	1	.71	.10	$\bar{X} = 1.41$ sd=.14
			3	2.12	.19	
		Hatalı	1	1.15	.93	$\bar{X} = 2.00$ sd=.82
			3	2.85	.71	
	3	Orijinal	1	.93	.10	$\bar{X} = .68$ sd=.08
			3	.44	.08	
		Hatalı	1	1.10	.10	$\bar{X} = 1.57$ sd=.13
			3	2.03	.16	

Tablo 3.2.1 incelendiğinde hata puanları ortalamasının .220 ile 2.847 arasında, standart kaymaların ise, .54 ile .713 arasında değiştiği gözlenmektedir.

Test tekrarı (1, 2, 3), kritik madde türü (orijinal, hatalı) ve kritik madde tekrarı (1, 3) değişkenleri için hatırlama testi hata puanları üzerinden yapılan $3 \times 2 \times 2$ faktörlü tekrar ölçümlü deney desenine uygun varyans analizi sonuçları Tablo 3.2.2'de gösterilmiştir.

Tablo 3.2.2 Hatırlama Testi Hata Puanları Üzerinde 2 (kritik madde türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) X 3 (test tekrarı: 1, 2, 3) Faktörlü Tekrar Ölçümlü Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları

Değişim Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F
Kritik Madde Türü	49.17	1	49.17	13.93**
Kritik Madde Tekrarı	100.14	1	100.14	28.37**
Kritik Madde Türü X Kritik Madde Tekrarı	41.44	1	41.44	11.74*
Hata(Kritik Madde Tekrarı x Kritik Madde Türü)	208.27	59	3.53	
Test Tekrarı	85.97	1	85.97	17.16**
Kritik Madde Türü X Test Tekrarı	300.75	1	300.75	60.03*
Test Tekrarı X Kritik Madde Tekrarı	42.98	1	42.98	8.58*
Test Tekrarı X Kritik Madde Tekrarı X Kritik Madde Türü	6.21	1	6.21	1.24
Hata(Test Tekrarı x Kritik Madde Tekrarı x Kritik Madde Türü)	295.59	59	5.01	
Toplam	1130.52	60		

*p<.05

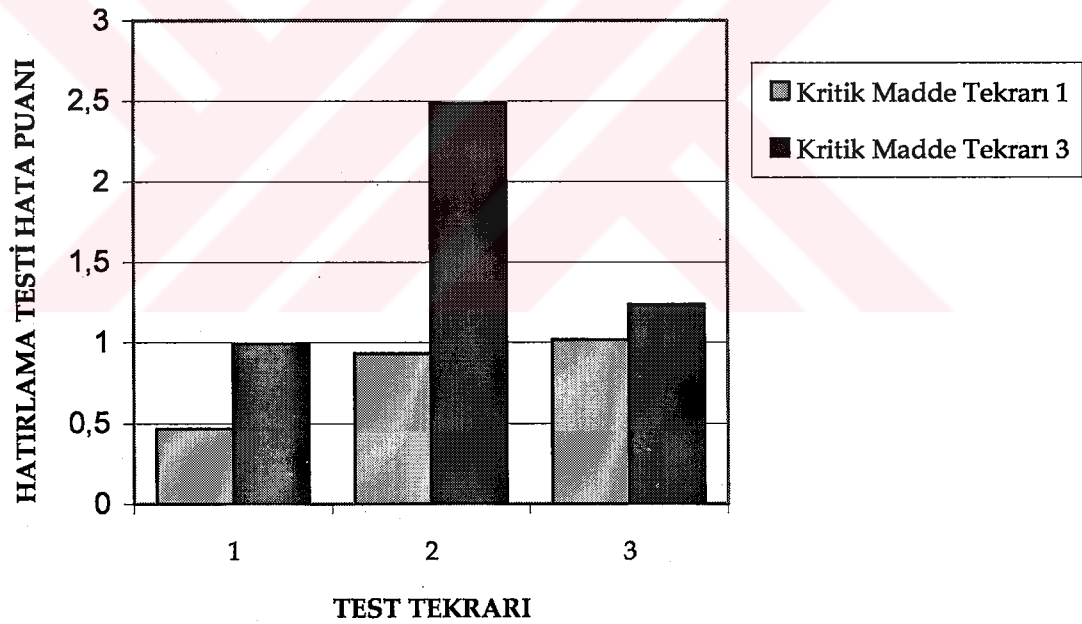
**p<.01

Tablo 3.2.2'de görüleceği gibi test tekrarı temel etkisi anlamlı bulunmuştur [$F(1-59) = 17.163, p < .01, R^2 = .07$]. Tukey testi sonuçlarına göre, birer gün arayla üç kez tekrar edilen hatırlama testinde birinci güne ait hatırlama testi hata puanı ortalaması ($\bar{X} = .729$) ve üçüncü güne ait hatırlama testi hata puanı ortalamasından ($\bar{X} = 1.127$) ve ikinci gün yapılan hatırlama testi hata puan ortalamasından ($\bar{X} = 1.708$) düşüktür ($q = 3.36, sd = 2-59, p < .05$). Deneydeki diğer bağımsız değişken; kritik madde tekrarı temel etkisi [$F(1-59) = 28.376, p < .01, R^2 = .09$] ve kritik madde türü temel etkisi [$F(1-59) = 13.927, p < .01, R^2 = .04$] de anlamlı bulunmuştur. Kritik madde tekrarının bir kez ya da üç kez yapılmasına göre, hata puanı ortalamalarına bakıldığında, tek tekrarlı kritik madde ortalaması ($\bar{X} = .422$), üç tekrarlı kritik madde ortalamasından ($\bar{X} = 1.953$) düşüktür. Kritik madde türünün orijinal ya da hatalı olma özelliğine göre hatırlama testi hata puan ortalamalarına bakıldığında ise orijinal (doğru) kritik madde hata puanı ortalaması ($\bar{X} = .963$) hatalı kritik madde hata puanı ortalamasından ($\bar{X} = 1.412$) düşüktür.

Hatırlama testi hata puanları üzerinden yapılan varyans analizi göre, test tekrarı ve kritik madde tekrarı ortak etkisi anlamlı bulunmuştur [$F(1-59) = 8.581, p < .05, R^2 = .03$]. Tablo 3.2.3'de ilgili koşul birleşimlerine ilişkin ortalama ve standart kaymalar yer almaktadır. Şekil 3.2.1'de gözlenen ortak etkiye ilişkin farkın kaynağını belirlemek için yapılan Tukey testi sonuçlarına göre, kritik madde tekrarının 3 kez yapıldığı 2. testte, hatırlama testi hata puanının, diğer koşul birleşimlerinden anlamlı olarak yüksek olduğu bulunmuştur ($q = 4.69, sd = 3-59, p < .05$). Diğer koşul birleşimlerindeki fark ise anlamlı değildir.

Tablo 3.2.3 Test Tekrarı ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları

		Kritik Madde Tekrarı	Ortalama (\bar{X})	Standart Kayma (sd)	Genel
Test Tekrarı	1	1	.47	.05	$\bar{X}=.73$ sd=.06
		3	.99	.08	
	2	1	.93	.07	$\bar{X}=1.70$ sd=.23
		3	2.48	.39	
	3	1	1.02	.08	$\bar{X}=1.13$ sd=.08
		3	1.24	.08	

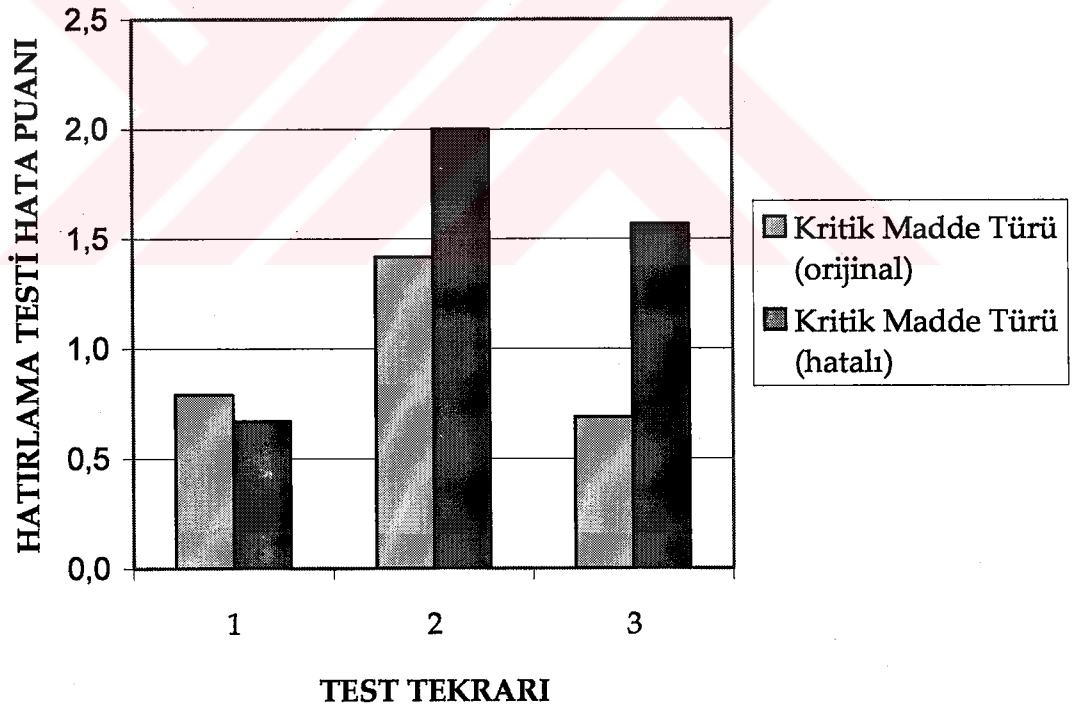

Şekil 3.2.1 Test Tekrarı ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testi Üzerindeki Ortak Etkisi

Varyans analizi sonucunda, test tekrarı ve kritik madde türü ortak etkisi de anlamlı bulunmuştur [$F(1-59) = 60.035, p < .05, R^2 = .26$]. Tablo 3.2.4'de ilgili koşul birleşimlerine ilişkin ortalama ve standart kaymalar yer almaktadır. Şekil 3.2.2'de yer alan ortak etkiye ilişkin farkın kaynağını belirlemek için yapılan Tukey testi sonuçlarına göre, olay sonrası hikayede yer alan kritik madde türünün orijinal ya da hatalı olmasına bağlı olarak 2. testte hata puanlarının arttığı gözlenmiştir ($q = 5.66, sd = 2-59, p < .01$). Buna göre hatalı kritik maddeye bağlı olarak ilk testten alınan hata puanı ($\bar{X} = .669$) ikinci testte yükselmiştir ($\bar{X} = 2.000$). Yine Tukey testi sonuçlarına göre, olay sonrası hikayede yer alan kritik madde türünün orijinal ya da hatalı olmasına bağlı olarak 3. testte hata puanlarının 2. testten az, ancak farkın anlamlı olduğu gözlenmiştir ($q = 7.08, sd = 2-59, p < .01$). 3. testte hatalı kritik maddeye bağlı hata puanı ($\bar{X} = 1.156$), 1. testten alınan hata puanından yüksek; 2. testten alınan hata puanından düşüktür.

Tablo 3.2.4 Test Tekrarı ve Kritik Madde Türü Değişkenlerinin Hatırlama Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları

		Kritik Madde Türü	Ortalama (\bar{X})	Standart Kayma (sd)	Genel
Test Tekrarı	1	Orijinal	.79	.06	$\bar{X}=.73$ sd=.05
		Hatalı	.67	.05	
	2	Orijinal	1.41	.11	$\bar{X}=1.71$ sd=.23
		Hatalı	2.00	.36	
	3	Orijinal	.68	.09	$\bar{X}=1.13$ sd=.07
		Hatalı	1.57	.10	

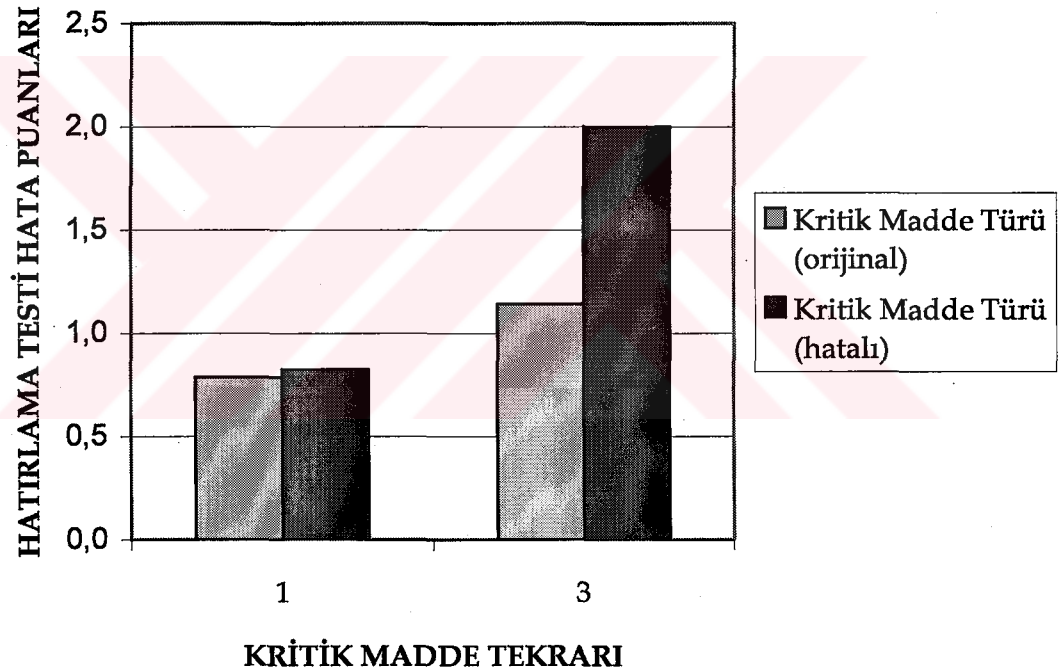

Şekil 3.2.2 Test Tekrarı ve Kritik Madde Türü Değişkenlerinin Hatırlama Testi Üzerindeki Ortak Etkisi

İkinci deneyde, hatırlama testi hata puanları üzerinden yapılan varyans analizi sonucunda, kritik madde tekrarı ve kritik madde türü ortak etkisi de anlamlı bulunmuştur [$F(1-59) = 11.739, p < .05, R^2 = .03$]. Tablo 3.2.5’de ilgili koşul birleşimlerine ilişkin ortalama ve standart kaymalar yer almaktadır. (Bkz. Şekil 3.2.3’de yer alan ortak etkiye ilişkin farkın kaynağını belirlemek için yapılan Tukey testi sonuçlarına göre, olay sonrası hikayede hatalı kritik madde türünün üç kez tekrar edilmesine bağlı olarak elde edilen hata puan ortalaması ($\bar{X} = 2.000$) hatalı kritik madde türünün bir kez tekrar edilmesine bağlı olarak elde edilen hata puan ortalamasından ($\bar{X} = .825$) yüksektir ($q = 5.13, sd = 2-59, p < .01$). Bağımlı değişkende gözlenen değişmelerin %52’sini kritik madde türü, kritik madde tekrarı ve test tekrarı değişkenlerinin etkisiyle açıklamak mümkündür.

Tablo 3.2.5 Kritik Madde Tekrarı ve Kritik Madde Türü Değişkenlerinin Hatırlama Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları

		Kritik Madde Türü	Ortalama (\bar{X})	Standart Kayma (sd)	Genel
Kritik Madde Tekrarı	1	Orijinal	.78	.04	$\bar{X}=.80$ sd=.05
		Hatalı	.82	.05	
	3	Orijinal	1.14	.07	$\bar{X}=1.57$ sd=.16
		Hatalı	2.00	.25	

Şekil 3.2.3 Kritik Madde Tekrarı ve Kritik Madde Türü Değişkenlerinin Hatırlama Testi Üzerindeki Ortak Etkisi

3.2.2.2. Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama/Bilme Kararlarına İlişkin Bulgular

İkinci deneyin test etme evresinde katılımcıların hatırlama testinden sonra verdikleri hatırlama/bilme kararları, "hatırlıyorum" kararı yüzdeleri için test tekrarı, kritik madde tekrarı ve kritik madde türü değişkenlerine ilişkin ortalama ve standart kaymalar Tablo 3.2.6'da gösterilmiştir.

Tablo 3.2.6 Test Tekrarı, Kritik Madde Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararlarına (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesine) Göre Ortalama ve Standart Kaymaları

		Kritik Madde Türü	Kritik Madde Tekrarı	Ortalama (\bar{X})	Standart Kayma (sd)	Genel
Test Tekrarı	1	Orijinal	1	44.12	5.80	$\bar{X}=46.49$ sd=6.2
			3	48.86	6.60	
		Hatalı	1	55.14	6.14	$\bar{X}=23.12$ sd=7.105
			3	51.11	8.07	
	2	Orijinal	1	53.12	6.97	$\bar{X}=51.12$ sd=6.08
			3	49.119	5.19	
		Hatalı	1	55.153	5.09	$\bar{X}=46.66$ sd= 5.9
			3	38.18	6.71	
	3	Orijinal	1	43.12	4.96	$\bar{X}=50.76$ sd=5.02
			3	58.41	5.07	
		Hatalı	1	56.102	4.99	$\bar{X}=55.57$ sd=5.085
			3	55.04	5.18	

Tablo 3.2.6 incelendiğinde "hatırlıyorum" kararı yüzdesi ortalamasının 38.18 ile 58.41 arasında, standart kaymaların ise, 4.96 ile 8.07 arasında değiştiği gözlenmektedir.

Test tekrarı, kritik madde türü ve kritik madde tekrarı değişkenleri için hatırlama testinden sonra verilen hatırlama-bilme kararları, üzerinden yapılan 2 (kritik madde türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) X 3 (test tekrarı: 1, 2, 3) faktörlü denek içi tekrar ölçümlü grup deney desenine uygun varyans analizi sonuçları “hatırlıyorum” kararı yüzdesine göre Tablo 3.2.7’de gösterilmiştir.

Tablo 3.2,7 Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararı (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesi) Üzerinde 2 (kritik madde türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) X 3 (test tekrarı: 1, 2, 3) Faktörlü Tekrar Ölçümlü Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları

Değişim Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F
Kritik Madde Türü	7.53	1	7.53	9.42**
Kritik Madde Tekrarı	.53	1	.53	.66
Kritik Madde Türü X Kritik Madde Tekrarı	3.62	1	3.62	4.52*
Hata (Kritik Madde Tekrarı x Kritik Madde Türü)	47.20	59	.80	
Test Tekrarı	1.16	1	1.16	8.91**
Kritik Madde Türü X Test Tekrarı	.24	1	.24	1.87
Kritik Madde Tekrarı X Test Tekrarı	.02	1	.02	.12
Test Tekrarı X Kritik Madde Tekrarı X Kritik Madde Türü	.39	1	.39	2.22
Hata (Testi Tekrarı x Kritik Madde Tekrarı x Kritik Madde Türü)	7.67	59	.13	
Toplam	68.36	60		

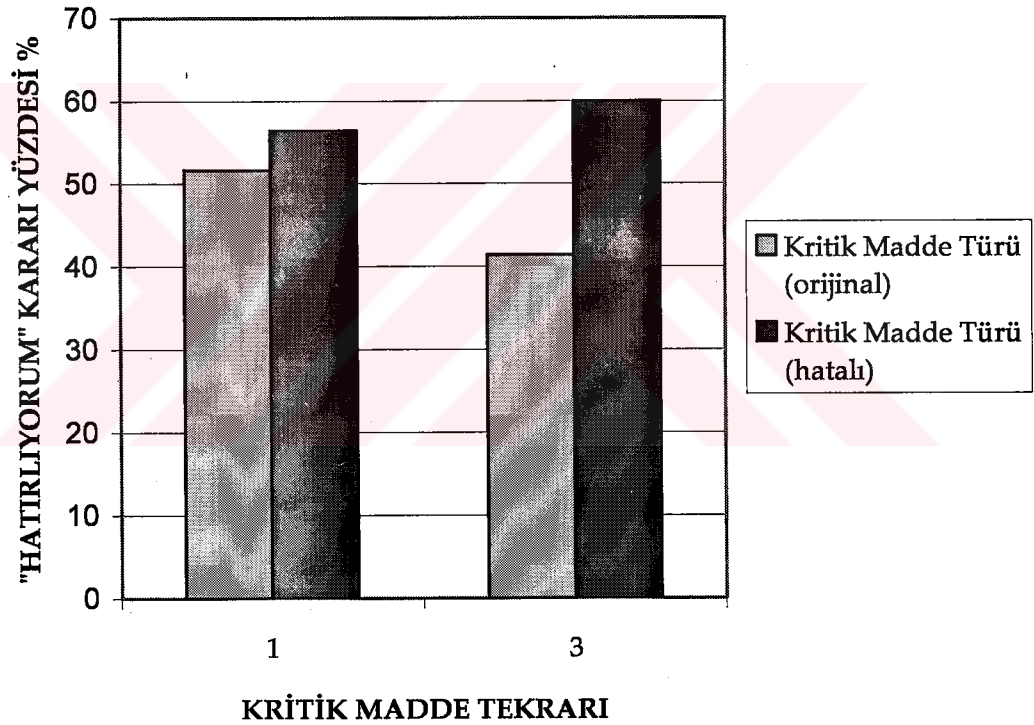
*p<.05

**p<.01

Tablo 3.2.7'de görüldüğü gibi hatırlama testinden sonra verilen hatırlama-bilme kararları için "hatırlıyorum" kararı yüzdeleri karşılaştırıldığında test tekrarı temel etkisi [$F(1-59) = 8.916, p < .01, R^2 = .02$] ve kritik madde türü temel etkisi [$F(1-59) = 9.422, p < .01, R^2 = .10$] anlamlı bulunmuştur. Yine Tablo 3.2.7'de görüldüğü gibi kritik madde tekrarı ve kritik madde türü ortak etkisi de anlamlıdır [$F(1-59) = 4.526, p < .05, R^2 = .04$]. Farkın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan Tukey testi sonuçlarına göre, (Bkz. Tablo 3.2.8 ve Şekil 3.2.4) hatalı kritik maddenin bir kez tekrar edildiği durumda ortalama "hatırlıyorum" kararı yüzdesi ($\bar{X} = \%56.4$) hatalı kritik maddenin üç kez tekrar edildiği durumdaki ortalama "hatırlıyorum" kararı yüzdesinden düşüktür ($\bar{X} = \%60$) ($q = 3.26, sd = 3-59, p < .05$). Bağımlı değişkende gözlenen değişmelerin %16'sını kritik madde türü, kritik madde tekrarı ve test tekrarı değişkenlerinin etkisiyle açıklamak mümkündür.

Tablo 3.2.8 Kritik Madde Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararlarına (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesine) Göre Ortalama ve Standart Kaymaları

		Kritik Madde Türü	Ortalama (\bar{X})	Standart Kayma (sd)	Genel
Kritik Madde Tekrarı	1	Orijinal	51.65	5.14	$\bar{X}=54.02$ sd=4.79
		Hatalı	56.4	4.45	
	3	Orijinal	41.4	3.22	$\bar{X}=50.7$ sd=3.94
		Hatalı	60	4.67	

Şekil 3.2.4 Kritik Madde Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Hatırlama-Bilme Kararları (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesi) Üzerindeki Ortak Etkisi

3.2.2.3. Tanıma Testi Sonuçlarına İlişkin Bulgular

İkinci deneyin test etme evresinde, katılımcıların yanıtlamış oldukları tanıma testinden aldıkları hata puanları için test tekrarı, kritik madde tekrarı ve kritik madde türü değişkenlerine ilişkin ortalama ve standart kaymalar Tablo 3.2.9'da gösterilmiştir.

Tablo 3.2.9 Test Tekrarı, Kritik Madde Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Tanıma Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları

		Kritik Madde Türü	Kritik Madde Tekrarı	Ortalama (\bar{X})	Standart Kayma (sd)	Genel
Test Tekrarı	1	Orijinal	1	.93	.08	$\bar{X}=.70$ sd=.08
			3	.47	.08	
		Hatalı	1	2.05	.16	$\bar{X}=2.09$ sd=.16
			3	2.13	.16	
	2	Orijinal	1	.97	.09	$\bar{X}=.70$ sd=.08
			3	.43	.08	
		Hatalı	1	2.05	.16	$\bar{X}=2.07$ sd=.15
			3	2.10	.15	
	3	Orijinal	1	.98	.09	$\bar{X}=.71$ sd=.08
			3	.43	.08	
		Hatalı	1	2.08	.16	$\bar{X}=2.09$ sd=.15
			3	2.10	.15	

Tablo 3.2.9 incelendiğinde hata puanları ortalamasının .433 ile 2.133 arasında, standart kaymaların ise, .077 ile .162 arasında değiştiği gözlenmektedir.

Test tekrarı, kritik madde türü ve kritik madde tekrarı değişkenleri için tanıma testi hata puanları üzerinden yapılan 2 (kritik madde türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) X 3 (test tekrarı: 1, 2, 3) faktörlü denek içi tekrar ölçümlü grup deney desenine uygun varyans analizi sonuçları Tablo 3.2.10'da gösterilmiştir.

Tablo 3.2.10 Tanıma Testi Hata Puanları Üzerinde 2 (kritik madde türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) X 3 (test tekrarı: 1, 2, 3) Faktörlü Denek İçi Tekrar Ölçümlü Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları

Değişim Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F
Kritik Madde Türü	153.84	1	153.84	83.61**
Kritik Madde Tekrarı	8.15	1	8.15	4.43
Kritik Madde Türü X Kritik Madde Tekrarı	14.46	1	14.46	7.86*
Hata (Kritik Madde Tekrarı x Kritik Madde Türü)	108.56	59	1.84	
Test Tekrarı	.002	1	.002	.02
Test Tekrarı X Kritik Madde Türü	.10	1	.10	.01
Test Tekrarı X Kritik Madde Tekrarı	9.65	1	9.65	.97
Test Tekrarı X Kritik Madde Tekrarı X Kritik Madde Türü	.009	1	.009	.09
Hata (Test Tekrarı x Kritik Madde Tekrarı x Kritik Madde Türü)	5,90	59	.10	
Toplam	300.67	60		

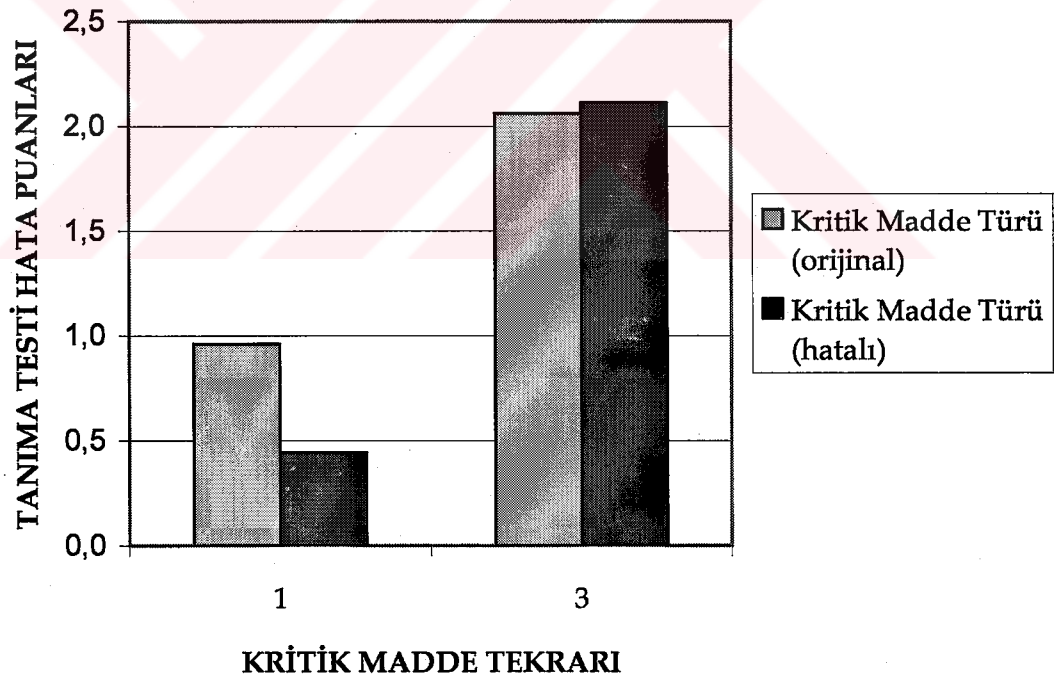
*p<.05

**p<.01

Tablo 3.2.10'da görüldüğü gibi kritik madde türü bağımsız değişkeninin temel etkisi anlamlı bulunmuştur [$F(1-59) = 83.615$, $p < .01$, $R^2 = .50$]. Tanıma testi hata puanı ortalamalarına bakıldığında orijinal (doğru) kritik madde türü hata puanı ortalaması ($\bar{X} = .703$) hatalı kritik madde türü hata puanı ortalamasından ($\bar{X} = 2.086$) düşüktür. Yine Tablo 3.2.10'da görüldüğü gibi kritik madde tekrarı ve kritik madde türü ortak etkisi de anlamlı bulunmuştur [$F(1-59) = 7.866$, $p < .05$, $R^2 = .04$]. Farkın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan Tukey testi sonuçlarına göre, (Bkz. Tablo 3.2.11 ve Şekil 3.2.5) hatalı kritik maddenin bir kez tekrar edildiği durumda hata puan ortalaması ($\bar{X} = .444$) hatalı kritik maddenin üç kez tekrar edildiği durumdaki ($\bar{X} = 2.111$) hata puan ortalamasından düşüktür ($q = 3.12$, $sd = 3-59$, $p < .05$). Bağımlı değişkende gözlenen değişmelerin %52'sini kritik madde türü, kritik madde tekrarı ve test tekrarı değişkenlerinin etkisiyle açıklamak mümkündür.

Tablo 3.2.11 Kritik Madde Tekrarı ve Kritik Madde Türü Değişkenlerinin Tanıma Testindeki Hata Puanlarına Göre Ortalama ve Standart Kaymaları

		Kritik Madde Türü	Ortalama (\bar{X})	Standart Kayma (sd)	Genel
Kritik Madde Tekrarı	1	Orijinal	.96	.09	$\bar{X}=.70$ sd=.08
		Hatalı	.44	.08	
	3	Orijinal	2.06	.16	$\bar{X}=2.09$ sd=.16
		Hatalı	2.11	.15	

Şekil 3.2.5 Kritik Madde Tekrarı ve Kritik Madde Türü Değişkenlerinin Tanıma Testi Üzerindeki Ortak Etkisi

3.2.2.4. Tanıma Testinden Sonra Verilen Hatırlama/Bilme Kararlarına İlişkin Bulgular

İkinci deneyin test etme evresinde katılımcıların tanıma testinden sonra verdikleri hatırlama/bilme kararları, “hatırlıyorum” kararı yüzdeleri için test tekrarı, kritik madde tekrarı ve kritik madde türü değişkenlerine ilişkin ortalama ve standart kaymalar Tablo 3.2.12’de gösterilmiştir.

Tablo 3.2.12 Test Tekrarı, Kritik Madde Türü ve Kritik Madde Tekrarı Değişkenlerinin Tanıma Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararlarına (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesine) Göre Ortalama ve Standart Kaymaları

		Kritik Madde Türü	Kritik Madde Tekrarı	Ortalama (\bar{X})	Standart Kayma (sd)	Genel
Test Tekrarı	1	Orijinal	1	42.10	5.30	$\bar{X}=45.47$ sd=5.75
			3	48.85	6.20	
		Hatalı	1	55.11	6.34	$\bar{X}=55.61$ sd=5.88
			3	56.11	5.43	
	2	Orijinal	1	48.44	6.92	$\bar{X}=48.81$ sd=6.8
			3	49.18	6.68	
		Hatalı	1	55.36	7.70	$\bar{X}=56.23$ sd=6.72
			3	57.16	5.75	
	3	Orijinal	1	45.33	4.65	$\bar{X}=49.38$ sd=4.86
			3	53.43	5.07	
		Hatalı	1	54.12	5.03	$\bar{X}=56.8$ sd=5.07
			3	59.48	5.11	

Tablo 3.2.12 incelendiğinde “hatırlıyorum” kararı yüzdesi ortalamasının 42.10 ile 59.48 arasında, standart kaymaların ise, 4.65 ile 7.70 arasında değiştiği gözlenmektedir.

Test tekrarı, kritik madde türü ve kritik madde tekrarı değişkenleri için tanıma testine ilişkin "hatırlıyorum" kararı yüzdesi üzerinden yapılan 2 (kritik madde türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) X 3 (test tekrarı: 1, 2, 3) faktörlü tekrar ölçümlü grup deney desenine uygun varyans analizi sonuçları Tablo 3.2.13'de gösterilmiştir.

Tablo 3.2.13'de görüldüğü gibi test tekrarı temel etkisi [$F(1-59) = 16.415$, $p < .01$, $R^2 = .03$] ve kritik madde türü temel etkisi [$F(1-59) = 6.52$, $p < .01$, $R^2 = .07$] anlamlı bulunmuştur. Test tekrarı bağımsız değişkeninin temel etkisi açısından Tukey testi sonucuna baktığımızda, birinci testin uygulandığı durumda "hatırlıyorum" kararı ortalaması ($\bar{X} = \%50.78$), testin ikinci kez uygulandığı durumdan ($\bar{X} = 54.15$) ve üçüncü kez uygulandığı durumdan ($\bar{X} = \%64.14$) düşüktür (sırasıyla; $q = 3.26$, $sd = 3-59$, $p < .05$ ve $q = 4.14$, $sd = 3-59$, $p < .05$). Bağımlı değişkende gözlenen değişmelerin %10'unu kritik madde türü, kritik madde tekrarı ve test tekrarı değişkenlerinin etkisiyle açıklamak mümkündür.

Kritik madde türü bağımsız değişkeninin temel etkisi açısından "hatırlıyorum" kararı ortalamaları karşılaştırıldığında orijinal (doğru) kritik madde türü için verilen "hatırlıyorum" kararı yüzdesi ($\bar{X} = 50.52$) hatalı kritik madde türü için verilen "hatırlıyorum" kararı yüzdesinden ($\bar{X} = 60.34$) düşüktür. Tablo 3.2.13'de görüldüğü gibi, kritik madde tekrarı temel etkisi ile ikili ve üçlü ortak etkilerin hiç biri anlamlı değildir.

Tablo 3.2.13 Tanıma Testinden Sonra Verilen Hatırlama-Bilme Kararı (Hatırlıyorum Kararı Yüzdesi) Üzerinde 2 (kritik madde türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) X 3 (test tekrarı: 1, 2, 3) Faktörlü Tekrar Ölçümlü Grup Deney Desenine Uygun Varyans Analizi Sonuçları

Değişim Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F
Kritik Madde Türü	5.22	1	5.22	6.52**
Kritik Madde Tekrarı	.53	1	.53	.66
Kritik Madde Türü X Kritik Madde Tekrarı	2.66	1	2.66	3.33
Hata(Kritik Madde Tekrarı x Kritik Madde Türü)	47.40	59	.80	
Test Tekrarı	2.30	1	2.30	16.42**
Kritik Madde Türü X Test Tekrarı	.26	1	.26	1.87
Test Tekrarı X Kritik Madde Tekrarı	.02	1	.02	.13
Test Tekrarı X Kritik Madde Tekrarı X Kritik Madde Türü	.31	1	.31	2.23
Hata(Test Tekrarı x Kritik Madde Tekrarı x Kritik Madde Türü)	8.26	59	.14	
Toplam	66.96	60		

*p<.05

**p<.01

3.2.3. TARTIŞMA

3.2.3.1. Hatırlama Testinden Elde Edilen Sonuçların Değerlendirilmesi

Araştırmanın ikinci deneyinde, birinci deneyde olduğu gibi, bir hırsızlık olayın anlatıldığı slaytların izletilmesinin ardından, katılımcılara, olayın polis raporu biçiminde anlatıldığı olay sonrası hikaye verilmiştir. Bu hikayede, çevrel ve merkezi ayrıntılar dikkate alınarak belirlenmiş kritik maddeler yer almıştır. Bu deneyde, birinci deneyden farklı olarak, katılımcılar deneyin tüm koşullarında ve düzeylerinde bulunmuşlardır. Katılımcıların tüm koşul ve düzeylerde bulunabilmesi için, bağımsız değişkenler ve düzeyleri olay sonrası hikaye içinde değişimlenmiştir. Olay sonrası hikaye için belirlenen kritik maddeler, kritik madde türü (orijinal, hatalı) ve kritik madde tekrarı (1, 3) olmak üzere araştırmanın koşullarını oluşturmuştur. İkinci deneyin, birinci deneyden farklı olan bir yönü de, test tekrarı değişkenidir. Katılımcılar, deneyin tüm testlerini birer gün arayla üç kez yanıtlamışlardır. Bu nedenle, bu deneyde tekrar ölçümlü deney deseni kullanılmıştır. Araştırmanın ikinci deneyinde temel amaç, olay sonrası bilginin türü ve hatalı bilgi erişiminin büyüklüğüne bağlı olarak, adli bir olaya tanık olmuş görgü tanıklarının defalarca ölçülmesinin (sorgulama), tanıkların bellek performansları üzerinde etkisinin olup olmadığının belirlenmesidir. İkinci deneyde elde edilen bulgular, birinci deneyde olduğu gibi, olay sonrası bilgi türünün, görgü tanıklarının tanık oldukları olayla ilgili ayrıntıları hatırlamalarında etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, kritik maddelerin bir kez ya da üç kez tekrarına bağlı olarak, görgü tanıklarının tanık oldukları olayla ilgili ayrıntıları hatırlama performansları

da değişmiştir. Bu bulgular, birinci deneydeki bulgular ve alan yazınındaki diğer araştırmalarla tutarlık gösterir. Görgü tanıklarına olay sonrasında verilen yeni bilgi doğru da olsa hatalı da olsa görgü tanığın belleğinde değişime neden olur, üstelik bu bilgilere erişimin arttırılması bu bilgilerin pekişmesini sağlar ve görgü tanığı belleğine büyük güven duyarak ifade verir (Kassin, Ellsworth ve Smith, 1989; Wright ve Loftus, 1998; Haber ve Haber, 2000; Loftus, 2000; Sutherland ve Hayne, 2001a; Schreiber, Eakin ve Sergent-Marshall, 2003; Henkel, 2004). Araştırmanın ikinci deneyde, birinci deneyde olduğu gibi, hatalı bilgi etkisini elimine etmek için Lindsay'in (1990) geliştirdiği Karşıt Test yönergesi kullanılmıştır. Ancak, araştırma bulguları değerlendirildiğinde hatalı bilgi etkisinin ortaya çıktığı gözlenmiştir.

İkinci deneyde, adli bir olaya tanık edilen katılımcılar araştırmanın tüm koşullarında yer almışlardır. Dolayısıyla, her katılımcı; hem hatalı kritik maddelerden bir kısmını bir kez, bir kısmını üç kez, hem de doğru kritik maddelerden bir kısmını bir kez, bir kısmını üç kez tekrar etmişlerdir. Bunun yanı sıra, katılımcılar test etme evresinde kullanılan testleri de üç kez tekrar etmişlerdir. Bu deneyin bulgularına bakıldığında, her koşulda ve ikili ortak etkilerde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Görgü tanıklarının hatalı kritik maddelere erişimlerinin artması, tanıklar ikinci kez ölçüldüklerinde (sorgulandıklarında) hata puanlarının çok artmasına neden olmuş, ancak, üçüncü teste (sorgulamada) hata puanlarında azalma gözlenmiştir. Hatalı kritik madde erişiminin arttırılmadığı, yani katılımcıların hatalı kritik maddeyi sadece bir kez tekrar ettikleri durumda hata puanları, birinci testten üçüncü teste doğru artış göstermiştir. Bu bulgular görgü tanıklarının, adli uygulamalarda birkaç kez sorgulandıkları duruma karşılık gelmektedir. Tanık olay sonrasında, tekrar tekrar çevresindeki diğer tanıklardan, gazeten, televizyondan, olay hakkında doğru ya da hatalı yeni bilgiler edinir. Bu

bilgileri kendi orijinal (özgün) belleğindeki bilgilerle uzlaştırır, birleştirir ya da orijinal (özgün) bilginin yerine yeni edindiği bilgiyi koyar. Olayın görgü tanığı, yeni bilgiler edindiği bu süreçte, tanık olduğu olay hakkında, sorgulama sırasında soruşturmacılarla ya da tanıdıkları ile konuşmalara girer. Bu konuşmalar tanığın olayı defalarca yeniden anlatmasına neden olur. Aslında bu durum araştırmadaki test tekrarlarına karşılık gelmektedir. Bu deneyden elde edilen bulgular alan yazınındaki araştırmalarla uyumaktadır. Tekrarlı geri çağırmanın (hatırlama) ya da sorgulamanın görgü tanığı belleği üzerinde sistematik etkilerinin bulunduğu, bu etkilerin de görgü tanığının belleğinde değişimlere neden olduğuna Roediger ve ark., (1996) ile Henkel'in (2004) araştırmalarında da dikkat çekilmiştir. Henkel'e (2004) göre, belleği test etmek sadece hatırlamayı ölçmez; aynı zamanda geri alınamaz biçimde ölçülen olayla ilgili sonraki hatırlamaları da değiştirir. Test etme etkisi (testing effect) adı verilen bu etki, bir nesneyi hatırlama ya da tanıma eyleminin, aynı nesnenin daha sonraki hatırlanma ya da tanınma olasılığını arttırmasıdır (Roediger ve ark., 1996). Bu deneyden elde edilen bulgulara bakıldığında, görgü tanıklarına olay sonrasında verilen bilgiler doğru da olsa, hatalı da olsa, test etme etkisinin hata puanlarına yansımaları söz konusudur. Doğru kritik madde erişiminin arttırıldığı durumda bile ikinci test tekrarında hata puanlarının arttığı, üçüncü testte ise doğru kritik maddeler için hata puanlarının azaldığı gözlenmiştir. Hatalı kritik madde erişiminin arttırıldığı durumda, ikinci test tekrarında hata puanları oldukça artmış, üçüncü testte ise azalmıştır. Bu durum, görgü tanıklarının, tanık oldukları olayın ayrıntıları hakkında öğrendikleri yeni bilgiler doğru da olsa ve bu bilgilerle birkaç kez karşılaşmış da olsalar hala bellek hataları yapabileceklerinin bir kanıtıdır.

3.2.3.2. Hatırlama Testine İlişkin Fenomenolojik Farkındalığın Değerlendirilmesi

Araştırmanın ikinci deneyinde, birinci deneyde olduğu gibi, görgü tanıklarının fenomenolojik farkındalıkları, hatırlama testi yanıtları için verdikleri "hatırlıyorum" kararına göre değerlendirilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi görgü tanığının neyi, nereden, nasıl hatırladığını söyleyebilmesi oldukça önemlidir. İkinci deneyden elde edilen bulgulara bakıldığında, olay sonrası bilgilerin sadece bir kez tekrar edildiği durumda hatalı kritik maddelerdeki "hatırlıyorum" kararı yüzdeleri, doğru kritik maddelerdeki "hatırlıyorum" kararı yüzdelerinden yüksektir. Kritik maddelerin üç kez tekrar edildiği durumda hatalı kritik maddelerdeki "hatırlıyorum" kararı yüzdeleri, doğru kritik maddelerdeki "hatırlıyorum" karar yüzdelerinden yüksektir. Bu bulgular, olay sonrası bilgi etkisini kanıtlanmasının yanı sıra, görgü tanıklarının özellikle hatalı kritik maddeler için doğru kritik maddelere oranla daha çok "hatırlıyorum" kararı verebileceklerini göstermektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi görgü tanıkları her koşulda kendilerine sorulan sorular için bir yanıt üretebilmektedirler. Belleklerinde olayın kritik ayrıntıları için yeniden yapılandırma yapabilmeleri ve kritik ayrıntılarda yeniden yapılandırılmış olay anına zihinsel olarak geri dönebilmeleri, verdikleri ifadelerin doğruluğuna inanmalarına ve ifadelerinde adaleti ikna edici olmalarına neden olabilmektedir. Morton, Hammersley ve Bekerian'ın (1985), Belli'nin (1989), Payne ve arkadaşlarının (1996), Conti'nin (1999), Lindsay ve Pozzulo'nun (1999) ve Loftus'un (2000) araştırmalarında belirttikleri gibi insanlar hiç gerçekleşmemiş bir olayı bile ayrıntıları ile hatırlayabildiklerine göre, gerçekleştiğine tanık oldukları bir olayın bazı ayrıntıları hakkında edindikleri yeni bilgileri de hatırladıklarını iddia edebilirler.

3.2.3.3. Tanıma Testinden Elde Edilen Sonuçların Değerlendirilmesi

Araştırmanın ikinci deneyinde, görgü tanıklarının tanık oldukları olayla ilgili ayrıntıları belleklerinden geri çağırılmaları çalışmasından sonra bir de görgü tanıklarının tanık oldukları olayla ilgili ayrıntıları teşhis edebilme, tanıma yetenekleri de araştırılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, adli olayların ardından, olayın görgü tanıkları suçluların tespiti ve teşhis için polis merkezine çağırılırlar. Burada daha önce görülmüş, tanık olunmuş bir olay ayrıntısı ile karşılaşma ve bunu doğrulama söz konusudur. İkinci deney bulgularına bakıldığında, olay sonrası kritik maddenin orijinal ya da hatalı olmasına bağlı olarak hata puanlarının değiştiği görülmüştür. Kritik maddelerin bir kez tekrar edildiği durumda hata puanı ortalaması üç kez tekrar edildiği duruma göre oldukça düşüktür, ancak kritik maddelerin üç kez tekrar edildiği durumda kritik maddenin doğru ya da hatalı olması hata puanları açısından bir fark yaratmamıştır. İkinci deneyde de hatalı bilgi etkisine neden olabilecek faktörler Karşıt Test yönergesi ile elimine edilmiş olmasına rağmen, kritik madde erişiminin arttırıldığı durumda, doğru kritik maddelerde tanıma testi hata puanlarının, hatalı kritik maddelerdeki hata puanları kadar yüksek olması, bu durumun olay sonrası hatalı bilgi etkisi dışında farklı bir nedenden kaynaklanabileceğini düşündürmektedir. Alan yazınında, teşhis ve tanıma konusunda Wells'in (1993) belirttiği gibi, görgü tanığına teşhis ya da tanıma sırasında verilen olaya ait kritik madde seçenekleri, tanık tarafından değerlendirilirken göreceli bir yargı süreci kullanılır. Bu durum, araştırmanın bulgularıyla değerlendirildiğinde, görgü tanıklarının doğru kritik madde erişimleri arttırılmış da olsa, diğer seçenekleri de değerlendirmek durumunda olmaları ve gerçekte olayın tüm ayrıntılarına dikkat edememiş olmaları ve hatta bu ayrıntıları karıştırmış

olmaları mümkündür. Görgü tanıklarının, hem hatalı, hem de doğru kritik madde erişimleri arttırıldığı halde tanıma testinden aldıkları hata puanları arasında uç noktalarda farkların olması beklenirken, arada farkın olmaması ve doğru kritik maddelerde, hatalı kritik maddelerde yapıldığı kadar hata yapılmış olması üzerinde önemle durulması gereken bir sonuçtur. Er, Alpar ve Uçar'ın (2005), test ve soru türlerinin bellek yanılısamları ve güven kararları üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bir çalışmada, hiçbir olay sonrası bilgiyle karşı karşıya kalmadan ilk bellek bildirimleri alınan katılımcıların, doğru yönlendirmeli sorulardan sonraki bellek bildirimlerini, kendilerine sorulan sorular çerçevesinde ve sorularda yer alan doğru bilgiler doğrultusunda verdikleri gözlenmiştir. Bir görgü tanığının, olay sonrasında edindiği bilgileri, doğru ya da hatalı da olsalar, zamanla kendi belleğindeki orijinal (özgün) olaya ilişkin bilgilermiş gibi iletebilmesi ve verdiği ifadelerin kendi gözlemleri olduğuna güveninin yüksek olması, insanların hiç tanık olmadıkları bir olayı ya da olay ayrıntılarını belleklerinde yaratabilmeleri, suç olaylarının açığa kavuşturulmasında engel teşkil edici bir faktördür. Bu nedenle pek çok araştırmacının da belirttiği gibi doğru teşhisin yapılabileceği ortamların belirlenebilmesi, masum insanların uygun olmayan koşullar nedeniyle hatalı olarak teşhis edilmesinin önüne geçilmesi için canlandırıcı suç deneylerinin kullanılması ve gerçek olaylara yakın ortamların hazırlanması gerekmektedir (örn., Wells ve ark., 1998; Valentine, Pickering, Darling, 2003; Lyle ve Johnson, 2004). Bu çalışmada, ekolojik geçerliğin arttırılması için hem tanıma hem de hatırlama testleri kullanılmıştır. Amaç gerçek görgü tanıklığı koşulları yaratmaktır. Araştırma bulguları, çalışmanın ekolojik geçerliği açısından değerlendirildiğinde, karşımıza adli süreçler için oldukça tehlikeli bir tablo çıkmaktadır. Görgü tanıkları, tanık oldukları bir olayla ilgili ayrıntıları belleklerinden geri çağırırken hata yapabilmektedirler.

Ayrıca bu durum, teşhis ve tanıma için de geçerlidir. Bilindiği gibi, çoğu olayda görgü tanıklarından suçlunun robot resminin çizilmesi için ifade vermeleri istenir. Görgü tanığının karşı karşıya kaldığı olayın şiddeti ve görgü tanığı üzerindeki etkileri verilen ifadede hataların ortaya çıkmasına neden olabilir. Ayrıca, görgü tanıkları tanık oldukları bir olayın ardından, polis merkezinde verecekleri ifadeye kadar pek çok durum ve insanla karşı karşıya kalırlar. Böyle bir durumda diğer tanıklardan gelebilecek bilgilerden çok, tanığın çevresinde gördüğü, tanımadığı insanları belleğindeki suçlu ile karşılaştırması, görgü tanığının psikolojik durumu göz önüne alındığında, engellenemeyebilir. Tanık, diğer insanlarla, kendi belleğindeki suçlu arasında karşılaştırmalar yaparken ve sokakta suçluyu ararken, zamanla gerçek suçluyla ilgili bellek izlerinde değişmelerin ve bozulmaların olması mümkündür. Tüm bunlar göz önüne alındığında, gerçek suç olayları üzerinden yapılabilecek araştırmaların, adalete katkı sağlayacağı kesindir.

3.2.3.4. Tanıma Testine İlişkin Fenomenolojik Farkındalığın Değerlendirilmesi

İkinci deneyde, görgü tanıklarının fenomenolojik farkındalıkları, tanıma testi yanıtları için verdikleri "hatırlıyorum" kararına göre değerlendirilmiştir. Görgü tanıklarının "hatırlıyorum" kararı yüzdeleri birinci testte düşükken, üçüncü teste geçildikçe yükselmiştir. Bu durum, alan yazınındaki diğer araştırmalarla da desteklenmektedir (örn., Morton, Hammersley, Bakerian, 1985; Roediger ve ark., 1996; Henkel, 2004; Rajaram, 1993). Görgü tanıkları, belleklerinde saklı bulunan bilgiyi defalarca geri çağırmaya çalıştıklarında, ifadelerinden daha da emin olmaktadır. İkinci

deneyde kritik madde türü bağlamında hatalı kritik maddeleri için verilen “hatırlıyorum” kararları, doğru kritik maddeleri için verilen “hatırlıyorum” kararlarından yüksektir. Görgü tanıkları, hatalı kritik maddeler için orijinal olaydan “hatırlıyorum” kararı vermişlerdir. Daha önce alan yazınında da belirtildiği gibi, bu durum, görgü tanıklarının gerçekte hiç tanık olmadıkları bir olay ayrıntısını teşhis edebileceklerine ve bu ayrıntıyla ilgili anılarına zihinsel olarak geri dönebileceklerine dikkat çekmektedir (Rajaram, 1993; Lindsay ve Kelley, 1996).

4. TARTIŞMA

4.1. Birinci ve İkinci Deney Sonuçlarının Birlikte Değerlendirilmesi

Daha önce de belirtildiği gibi, araştırmanın her iki deneyinde de hem hatırlama hem de tanıma testleri ve bu testlere ilişkin fenomenolojik farkındalık değerlendirmesi kullanılmıştır. Hatırlama testleri, katılımcıların tanık oldukları bir olaya ilişkin ayrıntıları belleğinden geri çağırmasını; tanıma testleri ise, olaya ilişkin ayrıntıların teşhisini içerir. Buna göre, hatırlama testi, açık uçlu soruların yer aldığı bir test; tanıma testi ise kapalı uçlu, çoktan seçmeli soruların yer aldığı bir testtir. Bu iki testin önce hatırlama daha sonra tanıma testi olmak üzere ardışık olarak yapılmasının temel nedeni, katılımcıların ilk önce kendi belleklerinde var olan bilgiyi geri çağırmalarını daha sonra da onlara sunulabilecek seçeneklerden birini belleklerindeki bilgi ile eşleştirmelerini sağlamaktır. Ayrıca, tanıma testinin hatırlama testinden önce yapılmamasının nedeni, katılımcıların olası yanıtlardan birine önceden karar vermelerinin ve daha sonra hatırlama testini önceki test doğrultusunda yanıtlamalarının önüne geçmektir. Diğer deyişle, tanıma testindeki seçeneklerin, hatırlama testinde olay sonrası bilgi etkisine neden olmamasının sağlanması, sadece olay sonrası hikayeden kaynaklanan olay sonrası bilgi etkisinin görülmesi için gereklidir.

Araştırmada, hatırlama ve tanıma test türleri de birer bağımsız değişken olarak ele alınmaktadır. Bu araştırmanın temel amaçlarından biri de, görgü tanıklığı araştırmalarında katılımcıların belleklerini test etmek amacıyla geliştirilen yöntemlere katkı sağlamaktır. Alan yazınındaki çoğu araştırma ya sadece hatırlama testi ya da tanıma testi ile yürütülmüştür (örn, McCloskey, ve Zaragoza, 1985; Lindsay, 1990, 1996; Roediger ve ark., 1996; Loftus, 2000). Bu durum, hatırlama ve tanıma testlerinden elde edilen bulguların karşılaştırılmasında, şimdiki araştırmanın önemine dikkat çekmektedir.

Görgü tanığı belleği araştırmalarında kullanılan test etme yöntemleri son zamanlarda pek çok araştırmanın odağını oluşturmaktadır (örn., Henkel, 2004). Bazı araştırmacılar katılımcıların olay sonrası bilgi aldıktan sonra ölçme yöntemlerinde bazı eksiklikler olduğunu ortaya koymuşlardır (Padilla-Walker ve Poole, 2002).

Bu araştırmada, tanık olunan adli bir olay sonrasında görgü tanıklarına polis raporu içinde verilen doğru ve hatalı bilgilerin, tanığın belleğini hangi yönde etkilediğinin anlaşılmasını sağlayan, görgü tanığı belleğini ölçen hatırlama ve tanıma testleri kullanılmıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda, adli bir olaya tanık olan görgü tanıklarının, tanık oldukları olay hakkında daha sonradan edindikleri doğru ya da hatalı bilgiler belleklerinde değişikliğe neden olmuştur. Dahası, doğru bilgi verilen görgü tanıklarının bile hatırlama ve teşhislerinde yüksek oranlarda hatalar yapabildikleri ve ifadelerinin doğruluğuna kesin olarak inandıkları gözlenmiştir. Araştırmanın ikinci deneyinde test etme etkisi ile ilgili bulgular, görgü tanıklarının sorgulama sırasında, başkalarından olay hakkında öğrendikleri doğru ya da hatalı bilgileri pekiştirdiklerini ve bunun da tanığın ifadesinden daha emin olmasına neden olduğunu göstermiştir.

Araştırmanın bulguları açısından değerlendirildiğinde, birinci deneyde hatırlama ve tanıma testlerinde ortak olarak farkın anlamlı bulunduğu değişkenler, hikaye türü ve kritik madde tekrarı ortak etkisi; ikinci deneyde ise, kritik madde türü temel etkisi ile kritik madde tekrarı ve kritik madde türü ortak etkisidir. Bu durum, iki test türünde, oldukça farklı sonuçlar elde edilmiş olduğunu göstermektedir. Hatırlama ya da tanıma testleri tek başına görgü tanığı belleğini açıklamada yeterli olamayabilir. Alan yazınında değinildiği gibi, belleği içerdiği bilgi miktarı ve doğruluk açısından ayıran çalışmalarda, “hatırlama-tanıma” paradoksuna özellikle dikkat çekilmektedir (Koriat ve Goldsmith, 1994). Belleğin doğruluk açısından değerlendirildiği çalışmalar, genellikle görgü tanıklığındakine benzer bir şekilde olay belleğinin çalışıldığı araştırmalardır ve bellek çoğunlukla, hatırlama testleri aracılığı ile ölçülür. Ancak hatırlama testi tek başına yeterli bir yöntem değildir. Hatırlama testinden elde edilen bulguların tanıma testi bulguları ile karşılaştırılması, araştırmada etkisi araştırılan değişkenlerin kontrolünde önemli ölçüde yardımcı olmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma Türk alan yazınında görgü tanığı belleğinin anlaşılması, hatalarının farkında olunması ve adaletin sağlanmasıyla ilgili olarak görgü tanıklarının belleklerine dikkat çekilmesi amacıyla yürütülmüştür. Ayrıca araştırmanın bir diğer amacı, görgü tanıklarının verdikleri yanıtların kaynağını ne derece hatırlıyor olduklarının incelenmesidir. Araştırmanın amaçlarının gerçekleştirilebilmesine yönelik olarak iki deney yapılmıştır. Her iki deney de görgü tanıklığı koşulunun oluşturulması amacıyla, söz konusu deneylerde; katılımcılara, adli olay slaytları izletilmiştir. Olay slaytlarının izlenmesinin ardından katılımcılar farklı koşullarda, olayın bütün ayrıntılarının anlatıldığı, polis raporu biçiminde yazılmış olay sonrası hikayeyi okumuşlardır. Olay slaytları, bir kimsenin tanık olabileceği adli olaya; olay sonrası hikaye ise, görgü tanığının tanık olduğu olay hakkında diğer kaynaklardan edinebileceği bilgilere karşılık gelmektedir. Katılımcılara verilen olay sonrası hikayeler araştırmanın koşullarını oluşturmuş ve bu yöntemle olay sonrası hatalı bilgi etkisi, hatalı bilgi tekrarı değişkenlerinin etkileri incelenmiştir. Ayrıca, hatırlama, tanıma testleri ile fenomenolojik farkındalık değerlendirmeleri ayrı birer bağımsız değişken olarak ele alınmış, test tekrarının görgü tanığı belleği üzerindeki etkileri ve kullanılan test yöntemlerinin etkileşimleri araştırılmıştır.

Yukarıda bahsedilen amaçlara uygun olarak tasarlanan çalışmanın bulguları alan yazınındaki bilgilerle karşılaştırıldığında, alan yazınındaki çalışmaları desteklediği ve katkı sağladığı gözlenmiştir.

Sonuç olarak, görgü tanığının belleğindeki bilgilere, doğru ve tam olarak ulaşılmasının adli süreçler açısından önemi oldukça büyüktür. Görgü tanığının içinde bulunduğu olayın koşulları ve tanığın bireysel özellikleri olayın doğru ve tam olarak algılanmasında sorunlara yol açabileceği gibi, olay sonrasında olaya ilişkin yeni bilgilerin edinilmesi, tanığın sorgulanması ve bu sorgulama sırasında yapılabilecek hataların görgü tanığının belleğini geri alınamaz biçimde etkilemesi söz konusudur. Alan yazınında bahsedilen araştırmalarda da genel olarak değinildiği gibi bir görgü tanığı belleği sorunu vardır. Bu sorun, sadece bilişsel psikologların ve bellek araştırmaları yapan deneysel psikologların kuramsal bilgilerine yenilerini eklemeleri amacıyla gündeme getirilmemektedir. Ülkemizde adli uygulamaların yetersiz kaldığı noktalardan biri de, görgü tanıkları için uygulamada alınacak önlemlerdir. Bu da, psikoloji biliminin alt alanlarından biri olan adli psikolojinin, bilişsel psikolojiden ve deneysel yöntemlerden aldığı destekle, görgü tanığı belleği konusunda uygulamaya yönelik yeni araştırma ve projeler geliştirmesini gerekli kılmaktadır. Örneğin, bellek araştırmalarına konu olan bilmek ve hatırlamak arasındaki farklılık ve buna ilişkin kuramsal ve görgül bilgiler, adalet sistemi içinde yer edinmesi gereken konulardır. Çünkü, bir görgü tanığının tanıklığının güvenilir olması için verdiği yanıtın kaynağını da hatırlıyor olması gerekir. Görgü tanığı neyi nereden nasıl hatırladığını söyleyemiyorsa da genellikle verdiği yanıtın doğruluğundan emindir, dolayısıyla, verdiği yanıtların kaynağını gösterebilmesi adaletin yerine getirilebilmesinde kritik bir önem taşımaktadır.

ÖZET

Olay Sonrası Bilgi ve Tekrarın Görgü Tanığının Bellek Performansı ve Fenomenolojik Farkındalığı Üzerindeki Etkisi

Bu çalışma, adli bir olaya tanık olmuş kimselerin olay sonrası bilgiyle karşı karşıya kalmalarıyla orijinal olay belleklerinde meydana gelen değişiklikleri farklı koşullar altında değerlendirmek amacıyla düzenlenmiştir. Bu amaçla, iki deney hazırlanmıştır. Deneylerin ortak yönleri bulunduğu gibi, birbirinden ayrılan yönleri de bulunmaktadır.

Birinci deneyin amacı, hatalı bilgi erişiminin arttırıldığı durumda Karşıt Test yönergesine rağmen hatalı bilgi etkisinin ortaya çıkıp çıkmayacağını belirlemektir. İkinci deneyin amacı, olay sonrası bilginin türü ve hatalı bilgi erişiminin büyüklüğüne bağlı olarak, adli bir olaya tanık olmuş görgü tanıklarının üç kez ölçülmesinin, tanıkların bellek performansları üzerinde etkisinin olup olmadığının belirlenmesidir. Çalışma, araştırmanın amacına göre, iki aşamadan oluşmaktadır. Bunlar, çalışma ve test etme evreleridir. Çalışma evresinde, 120 üniversite öğrencisinden oluşan katılımcılara bir hırsızlık olayının anlatıldığı olay slaytları izletilmiştir. Ardından, katılımcıların izlemiş oldukları olayı ayrıntılarıyla anlatan, polis raporu biçiminde düzenlenmiş olay sonrası hikaye okunmuştur. Birinci deneyde, olay sonrası hikayenin dört farklı biçimi bulunmaktadır. Bunlar: tek tekrarlı hatalı olay sonrası hikaye, üç tekrarlı hatalı olay sonrası hikaye, tek tekrarlı doğru olay sonrası hikaye ve üç tekrarlı doğru olay sonrası hikayedir. Araştırmanın ikinci deneyinde ise sadece bir olay sonrası hikaye bulunmaktadır. Ancak bu hikayede, değişkenlerin tümü bir aradadır: kritik madde türü (orijinal, hatalı) ve kritik madde tekrarı (1, 3). Ayrıca ikinci deneyde birinci deneyden farklı olarak test tekrarı (1, 2, 3) değişkeni bulunmaktadır. Çalışma evresinden sonra test etme evresine geçilmiştir. Bu evrede, katılımcılar, buldukları deneyin koşullarına uygun hatırlama ve tanıma testlerini yanıtlamışlardır. Ayrıca, hem hatırlama hem de tanıma testlerinden sonra, verdikleri yanıtları hatırlama/bilme kararları açısından değerlendirmişlerdir.

Araştırmanın birinci deneyi, 2 (olay sonrası hikaye türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) faktörlü seçkisiz deney desenine uygun olarak; araştırmanın ikinci deneyi ise, 2 (kritik madde türü: orijinal, hatalı) X 2 (kritik madde tekrarı: 1, 3) X 3 (test tekrarı: 1, 2, 3) faktörlü tekrar ölçümlü deney desenine uygun olarak, ANOVA kullanılarak analiz edilmiştir.

Varyans analizi sonucunda, ortak etkisi anlamlı bulunan değişkenlere, farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla Tukey testi uygulanmıştır.

Bulgular, her iki deneyde de olay sonrası hatalı bilgi etkisinin ortaya çıktığını göstermiştir. Adli bir olayı gözlemlemiş görgü tanıklarına verilen olay sonrası yönlendirici bilgiler, görgü tanıklarının daha sonraki hatırlamalarında çarpıcı biçimde değişikliğe neden olmuştur. hatalı bilgi etkisinin görülmesinin yanı sıra, hatalı bilgi erişimini arttırmanın da görgü tanıklarının belleklerinde değişime neden olduğu ve bunun da, hatalı ifade verilmesine neden olduğu görülmüştür.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular alan yazınındaki bulgularla karşılaştırılmış, değerlendirilmiş ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Fenomenolojik farkındalık, görgü tanığı belleği, hatalı bilgi erişimi, olay sonrası bilgi.

SUMMARY

The Effects of Postevent Information and Repetition on The Eyewitness' Memory Performance and Phenomenological Awareness

The aim of this study is to examine the effects of postevent information on the eyewitness' memory under different circumstances.

In the studying phase of the two experiments subjects viewed slides depicting a criminal event and then received a narrative containing misleading information about some items in the slides. One of the differences between two experiments is the postevent narrative. One that is used in the first experiment has four different versions, which involves misinformation with repetition once or three times, and true information with repetition once or three times. The other version of narrative which used in the second experiment contains all of the conditions of the first experiment. Another difference is that experiment two involves a testing procedure that is repeated three times.

In the testing phase of two experiments subjects answered a recall and a recognition test, then all subjects gave remember/know decisions for their answers on the recall and the recognition tests.

A 2 (postevent narrative) X 2 (critical item repetition) for the first experiment and 2 (critical item type) X 2 (critical item repetition) X 3 (repeated retrieval) for the second experiment ANOVA was used to analyze the data. Results indicated that misinformation effect obtained in recall and recognition. Critical item repetition was led misinformation to have been more accessible. The more accessible misinformation the more confidence of remembering the false item was obtained and results also indicated that misinformation effect increases through repeated testing. False memory may arise through repeated retrieval.

All of the results were in line with literature.

Key Words: Eyewitness memory, misinformation accessibility, phenomenological awareness, postevent information.

KAYNAKLAR

- AYERS, M. S., REDER, L. M. (1998). A Theoretical Review of the misinformation effect: Predictions from an activation-based memory model. *Psychonomic Bulletin & Review* 5, (1) 1-21
- BELLI, R. F. (1989). Influences of Misleading Postevent Information: Misinformation Interference and Acceptance. *Journal of Experimental Psychology: General*, 118, (1) 72-85
- BOND, R., SMITH, P. B. (1996). Culture and Conformity: A Meta-Analysis of Studies Using Asch's (1952b, 1956) Line Judgement Task. *Psychological Bulletin*, 119 (1) 111-137
- BORNSTEIN, B. H., LIEBEL, L. M., SCARBERRY, N. C. (1998). Repeated Testing in Eyewitness Memory: A Means to Improve Recall of a Negative Emotional Event. *Applied Cognitive Psychology*, 12, 119-131
- CHANDLER, C. C. (1991). How Memory for an Event is Influenced by Related Events: Interference in Modified Recognition Tests. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 17, (1) 115-125
- CHANDLER, C. C., GARGANO, G. J., HOLT, B. C. (2001). Witnessing Postevents Does Not Change Memory Traces, But Can Effect Their Retrieval. *Applied Cognitive Psychology*, 15, 3-22
- CONTI, R. P. (1999). The Psychology of False Confessions. *The Journal of Credibility Assessment and Witness Psychology* 2, (1) 14-36
- COOPER, B. S., KENNEDY, M. A., HERVÉ, H. F., YULLIE, J. C. (2002). Weapon Focus in Sexual Assault Memories of Prostitutes. *International Journal of Law and Psychiatry*, 25, 181-191
- DILLON, J. (1991). Questioning. *A Handbook of Communication Skills*. (Ed. Hargie, O). London, Routledge Press.
- EGETH, H. E. (1993). What Do We Not Know About Eyewitness Identification? *American Psychologist*. Vol. 48 (5) 577-580
- ER, N. (2005). Bellek İzi ve Kanıtlarının Adalet Sistemi İçindeki Rolü: Kodlama, Hatırlama ve Bildirme. *Adli Psikiyatri Dergisi*, 2, (2) 9-21
- ER, N., UÇAR, F. (2002). İki Farklı Örneklem Grubunda Otobiyografik Anı Özellikleri. *XII. Ulusal Psikoloji Kongresi*. 11-13 Eylül ODTÜ, Ankara.

- ER, N., ALPAR, G. (2004). Görgü Tanığı Belleğine Yapılan Müdahaleler ve Fenomenolojik Farkındalığı: "Neyi-Nasıl-Nereden Hatırlar?" XIII. Ulusal Psikoloji Kongresi "Toplumsal Barış: Dün, Bugün ve Yarın". İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- ER, N., ALPAR, G., UÇAR, F. (2005 baskıda). Görgü Tanığının Bellek Yanılsamaları ve Güven Kararları: Bağımsız Bellek Bildiriminden Sonraki Test ve Soru Türü Değişimlerinin Etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*.
- FROST, P. (2000). The Quality of False Memory Over Time: Is memory for misinformation "remembered" or "known"? *Psychonomic Bulletin & Review* 7, (3) 531-536
- GABBERT, F., MEMON, A., ALLAN, K. (2003). Memory Conformity: Can Eyewitnesses Influence Each Other's Memory for an Event? *Applied Cognitive Psychology*, 17, 533-543
- GLISKY, E. L., RUBIN, S. R., DAVIDSON, P. S. R. (2001). Source Memory in Older Adults: An Encoding or Retrieval Problem? *Journal of Experimental Psychology*, 27, (5) 1131-1146
- GOODMAN, G. S., BATTERMAN-FAUNCE, J. M., SCHAAF, J. M., KENNEY, R. (2002). Nearly 4 Years After an Event: Children's Eyewitness Memory and Adult's Perceptions of Children's Accuracy. *Child Abuse and Neglect*, 26, 849-884
- HABER, R. M., HABER, L. (2000). Experiencing, Remembering and Reporting Events. *Psychology, Public Policy and the Law* 6, 1057-1093
- HEKKANEN, S. T., MCEVOY, C. (2002). False Memories and Source-Monitoring Problems: Criterion Differences. *Applied Cognitive Psychology*, 16, 73-85
- HENKEL, L. A. (2004). Erroneous Memories Arising From Repeated Attempts to Remember. *Journal of Memory and Language*, 50, 26-46
- HENKEL, L. A., COFFMAN, K. J. (2004). Memory Distortions in Coerced False Confessions: A Source Monitoring Framework Analysis. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 567-588
- HERRIOT, P. (1974). *Attributes of Memory*. London, Methuen and Co Ltd.
- HIGHAM, P. A. (1998). Believing Details Known to Have Been Suggested. *British Journal of Psychology*, 89, (2) 265-284
- HIGHAM, P. A., VOKEY, J. R. (2004). Illusory Recollection and Dual-Process Models of Recognition Memory. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 57A, 1-31

- HOLLIDAY, R. E., ALBON, A. J. (2004). Minimising Misinformation Effects in Young Children with Cognitive Interview Mnemonics. *Applied Cognitive Psychology, 18*, 263-281
- HOWELL, J. C. (1998). Promising Programs for Youth Gang Violence Prevention and Intervention. (Ed: Rolf Loeber, David P. Farrington). *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, London, Sage Publications.
- IBABE, I. SPORER, S. L. (2004). How You Ask is What You Get: On the Influence of Question Form on Accuracy and Confidence. *Applied Cognitive Psychology, 18*, 711-726
- JOHNSON, M. K., HASHTROUDI, S., LINDSAY, D. S. (1993). Source Monitoring. *Psychological Bulletin, 114*, (1) 3-28
- KASSIN, S. M., ELLSWORTH, P. C., SMITH, V. L. (1989). The "General acceptance" of Psychological Research on Eyewitness Testimony: A Survey of Experts. *American Psychologist, 44*, (8) 1089-1098
- KAYGISIZ, M., ARSLAN, T. A., BAYKAL, A., BAYER, M. (2002). *Olay Yeri İnceleme: Hizmetiçi Eğitim Kaynak Kitabı*, 24 Ankara, EGM, Eğitim Daire Başkanlığı, EGM Basımevi.
- KORIAT, A., GOLDSMITH, M. (1994). Memory in Naturalistic and Laboratory Contexts: Distinguishing the Accuracy-Oriented and Quantity-Oriented Approaches to Memory Assessment. *Journal of Experimental Psychology: General, 123*, (3) 297-315
- KORIAT, A., GOLDSMITH, M., SCHNEIDER, W., NAKASH-DURA, M. (2001). The Credibility of Children's Testimony: Can Children Control The Accuracy of Their Memory Reports? *Journal of Experimental Child Psychology, 79*, 405-437
- LAMPINEN, J. M., SCHAWARTZ, R. M. (2000). Impersistence of False Memory Persistence. *Memory 8*, (6) 393-400
- LINSAY, D. S. (1990). Misleading Suggestions Can Impair Eyewitnesses' Ability to Remember Event Details. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition, 16*, (6) 1077-1083
- LINDSAY, D. S. (1996). Creating Illusions of Familiarity in a Cued Recall Remember/Know Paradigm. *Journal of Memory and Language, 35*, 197-211
- LINDSAY, R. C. L., POZZULO, J. D. (1999). Sources of Eyewitness Identification Error. *International Journal of Law and Psychiatry 22*, (3-4) 347-360

- LINDSAY, R. C. L., BELLINGER, K. (1999). Alternatives to the Sequential Lineup: The Importance of Controlling Pictures. *Journal of Applied Psychology, 84*, (3) 315-321
- LOFTUS, E. F., ZANNI, G. (1975). Eyewitness Testimony: The Influence of Wording of a Question. *Bulletin of the Psychonomic Society, 5*, 86-88.
- LOFTUS, E. F. (1978). Reconstructive Memory Processes in Eyewitness Testimony. *Perspectives in Law and Psychology*. Ed. B. D. Sales. New York: Plenum.
- LOFTUS, E. F. (1986). Ten Years in the Life of an Expert Witness. *Law and Human Behavior, 10*, (3) 241-263
- LOFTUS, E. F., HOFFMAN, H. G. (1989). Misinformation and Memory: The Creation of New Memories. *Journal of Experimental Psychology: General, 118*, (1) 100-104
- LOFTUS, E., KETCHAM, K. (1991). *Witness for the Defense: The Accused, the Eyewitness, and the Expert Who Puts Memory on Trial*. New York. St. Martin's Press.
- LOFTUS, E. (1992). When a lie becomes the memory's truth: Memory distortions after exposure to misinformation. *Current Directions in Psychological Science 1*, 121-123
- LOFTUS, E. (1993). Psychologists in the Eyewitness World. *American Psychologist 48*, (5)
- LOFTUS, E. (2000). *Eyewitness Testimony*. Cambridge. MA: Harvard University Press.
- LOFTUS, E. (2003). Our Changeable Memories: Legal and Practical Implications. *Neuroscience 4*, 231-234
- LYLE, K. B., & JOHNSON, M. K. (2004). Effects of verbalization on lineup face recognition in an interpolated inspection paradigm. *Applied Cognitive Psychology, 18*, 393-403
- MCCLOSKEY, M., ZARAGOZA, M. (1985). Misleading Postevent Information and Memory for Events: Arguments and Evidence Against Memory Impairment Hypotheses. *Journal of Experimental Psychology: General, 114*, (1) 1-16
- MORTON, J., HAMMERSLEY, R. H., BEKERIAN, D. A. (1985). Headed Records: A model for memory and its failures. *Cognition, 20*, 1-23

- NEWCOMBE, P. A., DOUR, T. M., (2001). Conversational Influences on Young Children's Responses to Misleading Questions. *Applied Developmental Psychology, 22*, 363-378
- PADILLA-WALKER, L. M., POOLE, D. A. (2002). Memory for Previous Recall: A Comparison of Free and Cued Recall. *Applied Cognitive Psychology, 16*, 515-524
- PAYNE, D. G., ELIE, C. J., BLACKWELL, J. M., NEUSCHATZ, J. S. (1996). Memory Illusions: Recalling, Recognizing and Recollecting Events that never Occured. *Journal of Memory and Language, 35*, 261-285
- RAJARAM, S. (1993). Remembering and Knowing: Two means of access to personal past. *Memory and Cognition, 21*, (1) 89-102.
- ROEDIGER, H. L. (1980). Memory Metaphors in Cognitive Psychology. *Memory and Cognition, 8*, 231-246.
- ROEDIGER III, H. L., JACOBY, J. D., MCDERMOTT, K. B. (1996). Misinformation Effects in Recall: Creating false memories through repeated retrieval. *Journal of Memory and Language 35*, 300-318
- ROEDIGER III, H. L. (1996). Memory Illusions. *Journal of Memory and Language 35*, 76-100
- RUFFMAN, T., RUSTIN, C., GARNHAM, W., PARKIN, A. J., (2001). Source Monitoring and False Memories in Children: Relation to Certainty and Executive Functioning. *Journal of Experimental Child Psychology, 80*, 95-111
- SCHREIBER, T., EAKIN, D.K., SERGENTS-MARSHALL, S. (2003). Misinformation Effects in Eyewitness Memory: The Presence and Absence of Memory Impairment as a Function of Warning and Misinformation Accessibility. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition 29*, (5) 813-825
- SEAMON, J. G., LUO, C. R., SCHWARTZ, M. A., JONES, K. J., LEE, D. M., JONES, S. J. (2002). Repetition Can Have Similar or Different Effects on Accurate and False Recognition. *Journal of Memory and Language, 46*, 323-340
- SUTHERLAND, R., HAYNE, H. (2001a). Effect of Postevent Information on Adult's Eyewitness Reports. *Applied Cognitive Psychology, 15*, 249-263
- SUTHERLAND, R., HAYNE, H. (2001b). Age-Related Changes in the Misinformation Effect. *Journal of Experimental Child Psychology. 79*, 388-404
- WELLS, G. L. (1993). What Do We Know About Eyewitness Identification? *American Psychologist 48*, 553-571

- WELLS, G.L., BRADFIELD, A. L. (1998). "Good, you identified the suspect": Feedback to Eyewitnesses Distorts Their Reports of the Eyewitnessing Experience. *Journal of Applied Psychology* 83, (3) 360-376
- WELLS, G. L., PENROD, M., MALPASS, S., FULERO, S. M., BRIMACOMBE, C. A. E. (1998). Eyewitness Identification Procedures: Recommendations for Lineups and Photospreads. *Law and Human Behavior*, 22, (6) 1-39.
- WELLS, G. L., LINDSAY, R. C. L., FISHER, R. P., TURTLE, J. W., FULERO, S. M. (2000). From the Lab to the Police Station: A Successful Application of Eyewitness Research. *American Psychologist*. Vol. 55 (6) 581-598
- WRIGHT, D. B., LOFTUS, E. F. (1998). How Misinformation Alters Memories. *Journal of Experimental Child Psychology*, 71, 155-164
- WRIGHT, D. B., SELF, G., JUSTICE, C. (2000). Memory Conformity: Exploring Misinformation Effects When Presented by Another Person. *British Journal of Psychology*, 91, 189-202
- VALENTINE, T., PICKERING, A., DARLING, S. (2003). Characteristics of Eyewitness Identification that Predict the Outcome of Real Lineups. *Applied Cognitive Psychology*, 17, 969-993
- ZARAGOZA, M. S., PAYMENT, K. E., ACKIL, J. K., DRIVDAHL, S. B., BECK, M. (2001). Interviewing Witnesses: Forced Confabulation and Confirmatory Feedback Increase False Memories. *Psychological Science*, 12, (6) 473-477

Polis Raporu

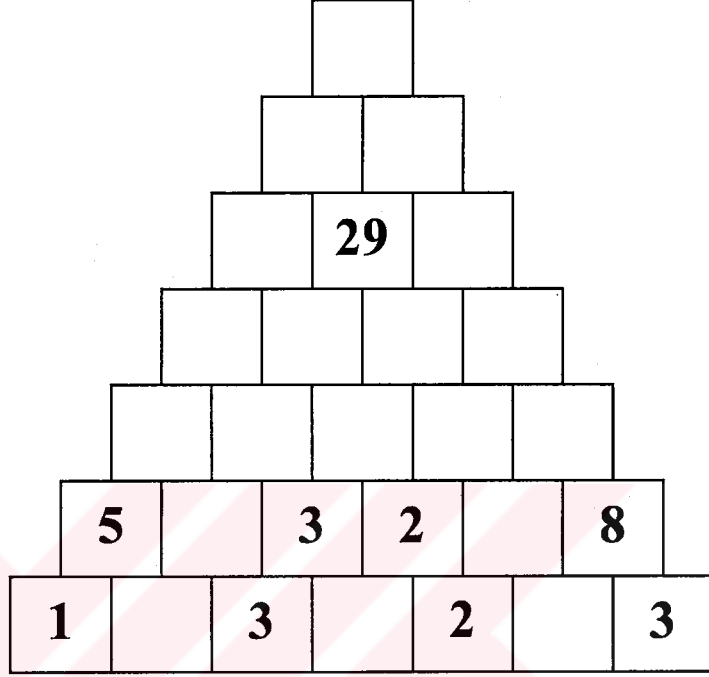
23 Eylül 2003 tarihinde dört genç kız bir kuyumcuda işbirliği ile planlı bir hırsızlık eylemi gerçekleştirdiler:

Üç müşterinin ve iki çalışanın bulunduğu kuyumcuya genç bir kız girer. Kızın üzerinde **beyaz** bir tişört ve beline bağladığı beyaz bir kazak vardır. Giriş kapısının yanındaki tezgahta çalışan genç satıcı **telefon görüşmesi** yapmaktadır. L şeklindeki tezgahın diğer ucunda çalışan orta yaşlı, **bıyıklı** satıcı biri açık saçlı diğer ikisi başörtülü üç bayan müşteri ile ilgilenmektedir. Genç kız içeriye doğru yürür; giriş kapısının yanındaki aynada iki genç kız daha görünmektedir. Açık saçlı müşteri omzundaki **krem** rengi çantasını indirir, tezgahın üzerine koyar ve çantanın üzerinden doğru tezgaha eğilir ve tezgah üzerinde bulunan bir kağıdı incelemeye çalışır. Aynı anda içeriye **sarı tişörtlü**, **saçlarını at kuvruğu yapmış** başka bir genç kız daha girer. İçeriye doğru yürür, etrafına bakınır. Genç kız içeriye daha önce girmiş olan diğer kızın yanına gider. Açık saçlı müşteri çantasından cüzdanını çıkarırken satıcı **hesap makinesinde** işlem yapmaktadır. Giriş kapısının yanındaki aynadan küçük bir kız görünmektedir. Küçük kız içeriye girer. Üzerinde beline bağladığı pembe bir kazak, pembe tişört ve saçlarında ise **pembe tokalar** vardır. Açık saçlı müşteri çantasını kapatır. Küçük kızın sırtındaki **siyah** çantanın **ağızı açıktır**. Küçük kız içeriye doğru yürür, içeride dolanır ve çıkış kapısına yönelir, çıkar. Ardından içeriye ilk giren genç kız genç satıcıyı çağırır. Satıcı tezgahın arkasından çıkar ve iki genç kızın yanına gider. Bir süre sonra **iki bayan** ile birlikte küçük kız yeniden içeri girer. Aynı anda genç satıcı iki genç kızın yanından ayrılıp tezgaha gider ve elinde bir **hesap makinesi** ile kızların yanına döner. Açık saçlı müşteri **eli çantasında** olduğu halde içeri yeni giren bayanlarla selamlaşır ve öper. Küçük kız etrafta dolanır. Aynı anda **mavi tişörtlü** bir başka kız kapıda nöbet tutmaktadır. İçerideki küçük kız tezgaha yaklaşır, vitrine bakmaktadır. Tezgah etrafında dolanır. O sırada başörtülü müşterilerden biri çantasından **para** çıkarmaktadır. Küçük kız dükkanın içinde dolaştıktan sonra giriş kapısı tarafındaki tezgaha geri döner, etrafa bakınır, yavaşça eğilir, çantasını yere bırakır, eğilmiş halde tezgah arkasına geçer, ilerler. Orta yaşlı satıcı müşterileri ile ilgilenmeye devam etmektedir. Küçük kız açık vitrine yaklaşır, kafasını vitrinden içeri uzatır, vitrinden aldıklarıyla beraber tezgahın başına eğilmiş olarak geri döner, elindekileri çantasına koyar, doğrulur, kapıdan çıkar. Genç satıcı içeriye daha önce girmiş iki genç kız olan müşterileriyle giriş kapısının yanındaki tezgaha geri döner. İki genç kız kapıdan çıkmaya hazırlanırken satıcı ile konuşmaya devam etmektedirler, ardından kuyumcudan çıkarlar. Satıcı kapıya yönelir ve arkalarından bakar.

Polis Raporu

23 Eylül 2003 tarihinde dört genç kız bir kuyumcuda işbirliği ile planlı bir hırsızlık eylemi gerçekleştirdiler:

Üç müşterinin ve iki çalışanın bulunduğu kuyumcuya genç bir kız girer. Kızın üzerinde beyaz bir tişört ve beline bağladığı beyaz bir kazak vardır. Giriş kapısının yanındaki tezgahta çalışan genç satıcı telefon görüşmesi yapmaktadır. L şeklindeki tezgahın diğer ucunda çalışan orta yaşlı, bıyıklı satıcı biri açık saçlı diğer ikisi başörtülü üç bayan müşteri ile ilgilenmektedir. Genç kız içeriye doğru yürür; giriş kapısının yanındaki aynada iki genç kız daha görünmektedir. Açık saçlı müşteri omzundaki krem rengi çantasını indirir, tezgahın üzerine koyar ve çantanın üzerinden doğru tezgaha eğilir ve tezgah üzerinde bulunan bir kağıdı incelemeye çalışır. Aynı anda içeriye sarı tişörtlü, saçlarını at kuyruğu yapmış başka bir genç kız daha girer. İçeriye doğru yürür, etrafına bakınır. Genç kız içeriye daha önce girmiş olan diğer kızın yanına gider. Açık saçlı müşteri çantasından cüzdanını çıkarırken satıcı hesap makinesinde işlem yapmaktadır. Giriş kapısının yanındaki aynadan küçük bir kız görünmektedir. Küçük kız içeriye girer. Üzerinde beline bağladığı pembe bir kazak, pembe tişört ve saçlarında ise pembe tokalar vardır. Açık saçlı müşteri çantasını kapatır. Küçük kızın sırtındaki siyah çantanın ağzı açıktır. Küçük kız içeriye doğru yürür, içeride dolanır ve çıkış kapısına yönelir, çıkar. Ardından içeriye ilk giren genç kız genç satıcıyı çağırır. Satıcı tezgahın arkasından çıkar ve iki genç kızın yanına gider. Bir süre sonra iki bayan ile birlikte küçük kız yeniden içeri girer. Aynı anda genç satıcı iki genç kızın yanından ayrılıp tezgaha gider ve elinde bir hesap makinesi ile kızların yanına döner. Açık saçlı müşteri eli çantasında olduğu halde içeri yeni giren bayanlarla selamlaşır ve öper. Küçük kız etrafta dolanır. Aynı anda mavi tişörtlü bir başka kız kapıda nöbet tutmaktadır. İçerideki küçük kız tezgaha yaklaşır, vitrine bakmaktadır. Tezgah etrafında dolanır. O sırada başörtülü müşterilerden biri çantasından para çıkarmaktadır. Küçük kız dükkanın içinde dolaştıktan sonra giriş kapısı tarafındaki tezgaha geri döner, etrafa bakınır, yavaşça eğilir, çantasını yere bırakır, eğilmiş halde tezgah arkasına geçer, ilerler. Orta yaşlı satıcı müşterileri ile ilgilenmeye devam etmektedir. Küçük kız açık vitrine yaklaşır, kafasını vitrinden içeri uzatır, vitrinden aldıklarıyla beraber tezgahın başına eğilmiş olarak geri döner, elindekileri çantasına koyar, doğrulur, kapıdan çıkar. Genç satıcı içeriye daha önce girmiş iki genç kız olan müşterileriyle giriş kapısının yanındaki tezgaha geri döner. İki genç kız kapıdan çıkmaya hazırlanırken satıcı ile konuşmaya devam etmektedirler, ardından kuyumcudan çıkarlar. Satıcı kapıya yönelir ve arkalarından bakar.

PİRAMİTTE YAN YANA OLAN HER İKİ KUTUNUN İÇİNDEKİ SAYILARIN TOPLAMI, BU İKİ KUTUYU ORTALAYAN ÜST KUTUNUN İÇİNDEKİ SAYIYA EŞİTTİR. VERİLEN KURALA GÖRE, BOŞ KUTULARI UYGUN SAYILARLA DOLDURUNUZ.

Biraz önce bir hırsızlık olayına tanık oldunuz. Aşağıda, tanık olduğunuz bu olaya dair hatırladıklarınızı ölçmek amacıyla sorular hazırlanmıştır. Ancak siz olaya tanık olduktan sonra polis tanıklardan topladığı bilgilere dayanarak hazırladığı polis raporunu okudunuz, dolayısıyla bu rapor bir takım hatalar içeriyor olabilir. Siz aşağıdaki soruları sadece kendi tanıklığınıza bağlı kalarak yanıtlayınız.

1. Kuyumcuya ilk olarak giren kızın üzerindeki tişört ne renktir?

2. Giriş kapısının yanındaki tezgahta çalışan genç satıcı ne yapmaktadır?

3. Orta yaşlı satıcının yüzünü tarif ediniz.

4. Kuyumcuda hırsızlığı gerçekleştiren küçük kızın sırtındaki çanta ne renktir?

5. Kuyumcuda hırsızlığı gerçekleştiren küçük kızın saçında ne vardır?

6. Açık saçlı müşterinin çantası ne renktir?

Biraz önce bir hırsızlık olayına tanık oldunuz. Aşağıda, tanık olduğunuz bu olaya dair hatırladıklarınızı ölçmek amacıyla sorular hazırlanmıştır. Ancak siz olaya tanık olduktan sonra polisin tanıklardan topladığı bilgilere dayanarak hazırladığı polis raporunu okudunuz, dolayısıyla bu rapor bir takım hatalar içeriyor olabilir. Siz aşağıdaki soruları sadece kendi tanıklığınıza bağlı kalarak yanıtlayınız.

1. Kuyumcuya ilk olarak giren kızın üzerindeki tişört ne renktir?

2. Giriş kapısının yanındaki tezgahta çalışan genç satıcı ne yapmaktadır?

3. Orta yaşlı satıcının yüzünü tarif ediniz.

4. Açık saçlı müşterinin çantası ne renktir?

5. Kuyumcuda hırsızlığı gerçekleştiren küçük kızın saçında ne vardır?

6. Genç satıcı iki genç kız olan müşterilerinin yanından ayrıldığında tezgahtan ne alıp kızların yanına döner?

7. Açık saçlı müşteri içeriye sonradan giren bayanlarla selamlaşırken elinde ne tutmaktadır?

8. Başörtülü müşteri çantasından ne çıkarmaktadır?

Biraz önce tanık olduğunuz hırsızlık olayı ile ilgili soruları yanıtladınız. Şimdi sizden verdiğiniz yanıtları değerlendirmenizi istiyoruz. Bu değerlendirmede yapmanız gereken verdiğiniz yanıtları hatırlıyor mu yoksa biliyor mu olduğunuzu belirtmektir.

Örneğin, bir kafede otururken karşı masada gördüğünüz bir kişi size tanıdık geliyor, ancak bu kişi ile nerede ve kim aracılığı ile tanıştığınızı hatırlamıyorsunuz. Sadece daha önce tanışmış olduğunuzdan eminsiniz. Buradaki durum sizin bu kişi ile daha önceden tanışmış olduğunuzu “biliyor” olmanızdır. Bunun aksine, karşı masada gördüğünüz kişiyi tanıdıysanız, nerede ve kim aracılığı ile tanıştığınızı zihninizde canlandırabiliyorsanız bu, daha önceden tanıştığınızı “hatırlıyor” olmanızdır. Verdiğiniz yanıtlar için “hatırlıyorum” demeniz, tanıklık ettiğiniz duruma zihninizde geri dönerek o anı yeniden canlandırabilmenizdir. Verdiğiniz yanıtlar için “biliyorum” demeniz, tanıklık ettiğiniz duruma zihninizde geri dönemediğiniz ve o anı yeniden canlandıramadığınız halde doğru olduğunu biliyor olmanızdır. Buna göre aşağıda biraz önce yanıtladığınız soruların numaraları ile eşleşecek şekilde her soruya verdiğiniz yanıt için yanıtı tanıklık ettiğinizi biliyor mu yoksa hatırlıyor mu olduğunuzu kutulardan sadece birine (x)işareti koyarak her soru için belirtiniz.

1. Kuyumcuya ilk olarak giren kızın üzerindeki tişört ne renktir?

Biliyorum Hatırlıyorum

2. Giriş kapısının yanındaki tezgahta çalışan genç satıcı ne yapmaktadır?

Biliyorum Hatırlıyorum

3. Orta yaşlı satıcının yüzünü tarif ediniz.

Biliyorum Hatırlıyorum

4. Kuyumcuda hırsızlığı gerçekleştiren küçük kızın sırtındaki çanta ne renktir?

Biliyorum Hatırlıyorum

5. Kuyumcuda hırsızlığı gerçekleştiren küçük kızın saçında ne vardır?

Biliyorum Hatırlıyorum

6. Açık saçlı müşterinin çantası ne renktir?

Biliyorum Hatırlıyorum

Biraz önce tanık olduğunuz hırsızlık olayı ile ilgili soruları yanıtladınız. Şimdi sizden verdiğiniz yanıtları değerlendirmenizi istiyoruz. Bu değerlendirmede yapmanız gereken verdiğiniz yanıtları hatırlıyor mu yoksa biliyor mu olduğunuzu belirtmektir.

Örneğin, bir kafede otururken karşı masada gördüğünüz bir kişi size tanıdık geliyor, ancak bu kişi ile nerede ve kim aracılığı ile tanıştığınızı hatırlamıyorsunuz. Sadece daha önce tanışmış olduğunuzdan eminsiniz. Buradaki durum sizin bu kişi ile daha önceden tanışmış olduğunuzu “biliyor” olmanızdır. Bunun aksine, karşı masada gördüğünüz kişiyi tanıdıysanız, nerede ve kim aracılığı ile tanıştığınızı zihninizde canlandırabiliyorsanız bu, daha önceden tanıştığınızı “hatırlıyor” olmanızdır. Verdiğiniz yanıtlar için “hatırlıyorum” demeniz, tanıklık ettiğiniz duruma zihninizde geri dönerek o anı yeniden canlandırabilmenizdir. Verdiğiniz yanıtlar için “biliyorum” demeniz, tanıklık ettiğiniz duruma zihninizde geri dönemediğiniz ve o anı yeniden canlandıramadığınız halde doğru olduğunu biliyor olmanızdır. Buna göre aşağıda biraz önce yanıtladığınız soruların numaraları ile eşleşecek şekilde her soruya verdiğiniz yanıt için yanıtı tanıklık ettiğinizi biliyor mu yoksa hatırlıyor mu olduğunuzu kutulardan sadece birine (x)işareti koyarak her soru için belirtiniz.

1. Kuyumcuya ilk olarak giren kızın üzerindeki tişört ne renktir?

Biliyorum Hatırlıyorum

2. Giriş kapısının yanındaki tezgahta çalışan genç satıcı ne yapmaktadır?

Biliyorum Hatırlıyorum

3. Orta yaşlı satıcının yüzünü tarif ediniz.

Biliyorum Hatırlıyorum

4. Açık saçlı müşterinin çantası ne renktir?

Biliyorum Hatırlıyorum

5. Kuyumcuda hırsızlığı gerçekleştiren küçük kızın saçında ne vardır?

Biliyorum Hatırlıyorum

6. Genç satıcı iki genç kız olan müşterilerinin yanından ayrıldığında tezgahtan ne alıp kızların yanına döner?

Biliyorum Hatırlıyorum

7. Açık saçlı müşteri içeriye sonradan giren bayanlarla selamlaşırken elinde ne tutmaktadır?

Biliyorum Hatırlıyorum

8. Başörtülü müşteri çantasından ne çıkarmaktadır?

Biliyorum Hatırlıyorum

Ek-6.1 Deney I için Tanıma Testi ve Hatırlama/Bilme Değerlendirmesi

1. Kuyumcuya ilk olarak giren kızın üzerindeki tişört ne renktir?

- a) beyaz
- b) yeşil
- c) siyah

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

2. Giriş kapısının yanındaki tezgahta çalışan genç satıcı ne yapmaktadır?

- a) telefon görüşmesi yapmaktadır
- b) altın yüzükleri düzenlemektedir
- c) bir künye tartmaktadır

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

3. Orta yaşlı satıcının yüzünü tarif ediniz.

- a) bıyıklı
- b) sakallı
- c) tıraşlı

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

4. Kuyumcuda hırsızlığı gerçekleştirilen küçük kızın sırtındaki çanta ne renktir?

- a) kırmızı
- b) koyu yeşil
- c) siyah

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

5. Kuyumcuda hırsızlığı gerçekleştirilen küçük kızın saçında ne vardır?

- a) pembe toka
- b) pembe taş
- c) pembe bandana

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

6. Açık saçlı müşterinin çantası ne renktir?

- a) siyah
- b) bordo
- c) krem

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

Ek-6.2 Deney II için Tanıma Testi ve Hatırlama/Bilme Değerlendirmesi

1. Kuyumcuya ilk olarak giren kızın üzerindeki tişört ne renktir?

- a) beyaz
- b) yeşil
- c) siyah

2. Giriş kapısının yanındaki tezgahta çalışan genç satıcı ne yapmaktadır?

- a) altın yüzükleri düzenlemektedir
- b) telefon görüşmesi yapmaktadır
- c) bir künye tartmaktadır

3. Orta yaşlı satıcının yüzünü tarif ediniz.

- a) sakallı
- b) bıyıklı
- c) tıraşlı

4. Açık saçlı müşterinin çantası ne renktir?

- a) siyah
- b) bordo
- c) krem

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

5. Kuyumcuda hırsızlığı gerçekleştirilen küçük kızın saçında ne vardır?

- a) pembe toka
- b) pembe taş
- c) pembe bandana

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

6. Genç satıcı iki genç kız olan müşterilerinin yanından ayrıldığında tezgahtan ne alıp kızların yanına döner?

- a) küçük ölçeği
- b) hassas tartı
- c) hesap makinesi

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

7. Açık saçlı müşteri içeriye sonradan giren bayanlarla selamlaşırken elinde ne tutmaktadır?

- a) altın bir bilezik
- b) çantasını
- c) bir kağıt parçası

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

8. Başörtülü müşteri çantasından ne çıkarmaktadır?

- a) para
- b) kalem
- c) cüzdan

Verdiğim yanıtın doğru olduğunu

biliyorum hatırlıyorum

ÖZGEÇMİŞ

I. Bireysel Bilgiler

Adı: Gül

Soyadı: Alpar

Doğum Tarihi ve Yeri: 16/03/1977 HOLLANDA

Uyruğu: Türk ve Hollandalı

Medeni Durumu: Bekar

İletişim Adresi ve Telefonu: Güzaltan sk. 20/3 Maltepe Ankara

0 312 2325736

II. Eğitimi

- 1983-1988 Hürriyet İlkokulu ANKARA
- 1988-1994 Anıttepe Lisesi (Orta ve Lise Bölümü) ANKARA
- 1994-1997 Bilkent Üniversitesi Ekonomi Bölümü ANKARA
- 1998-2002 Ankara Üniversitesi Psikoloji Bölümü ANKARA
- 2002-2005 Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Disiplinlerarası Adli Tıp Anabilim Dalı Adli Psikoloji Bölümü ANKARA

Yabancı dili: İngilizce

III. Ünvanları

Psikolog (2002)

IV. Mesleki Deneyimi

Gambro Diyaliz Hizmetleri Tic. AŞ 23/10/2003 - 01/10/2005

Görevi:

Diyaliz merkezinde tedavisi devam eden hastaların psikolojik durumlarını değerlendirme ve psikolojik destek.

Diyaliz merkezi çalışanlarına hastalarla baş etme ve iletişim konularında eğitim verme.

Merkezin denetlenmesi amacıyla şirketin bağlı bulunduğu uluslararası firma yetkililerini bilgilendirme ve tercümanlık etme.

Şirketin bağlı bulunduğu uluslararası firmanın şirket politika ve prosedürleri ile eğitim programları ilgili yurt dışı toplantılarına katılma.

2005 KPSS atamaları ile Emniyet Genel Müdürlüğü'ne (Balıkesir) psikolog olarak atandı. Göreve başlama tarihi belli değil.

V. Üye Olduğu Bilimsel Kuruluşlar

Türk Psikologlar Derneği

VI. Bilimsel İlgi Alanları

Yayınları:

ALPAR, G. (2002). Suçluların Kişilik Profili: Suç ve Suçlu. *Türk Psikoloji Bülteni*. 8, (26-27) 50-56

ER, N., ALPAR, G. (2004). Görgü Tanığı Belleğine Yapılan Müdahaleler ve Fenomenolojik Farkındalığı: “Neyi-Nasıl-Nereden Hatırlar?” XIII. *Ulusal Psikoloji Kongresi “Toplumsal Barış: Dün, Bugün ve Yarın”*. İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.

ER, N., ALPAR, G., UÇAR, F. (2005). False Memory and Phenomenological Awareness: Test and Critical Item Repetitions in the Post Event Information. Proceedings of the 14th Meeting of the European Society for Cognitive Psychology. Leiden University, Leiden, The Netherlands.

ER, N., ALPAR, G., UÇAR, F. (2005 baskıda). Görgü Tanığının Bellek Yanılsamaları ve Güven Kararları: Bağımsız Bellek Bildiriminden Sonraki Test ve Soru Türü Değişimlerinin Etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*.

VII. Bilimsel Etkinlikleri

Alpar, G., Arda, E. (2001). Hırsızlık Suçu ile Çocuk Mahkemelerine Gelen Çocuklardaki Patolojik Bulguların Değerlendirilmesi. VII. Ulusal Psikoloji Öğrencileri Kongresi “Toplumsal Bilinçlenmede Psikolojinin Rolü” 25-28 Haziran